

Studier i Nordisk

2019-2021

Selskab for Nordisk Filologi
Foredrag og årsberetning

København 2025

Studier i Nordisk 2019-2021

© 2025 by Selskab for Nordisk Filologi, Copenhagen

Trykt hos Campus Print, Søndre Campus, Københavns Universitet

Printed in Denmark 2025

ISBN 978-87-89641-19-5

ISSN 1601-4715

Kopiering fra denne bog kan kun finde sted på institutioner der har indgået aftale med Copy-Dan, og kun inden for de i aftalen nævnte rammer.

Redigeret af Seán D. Vrieland og Katarzyna Anna Kapitan under medvirken af bestyrelsen. Alle artikler i årsberetningen er fagfællebedømt.
Sats: SIDE-1, Anne Charlotte Mouret

Det lille billede på bogens forside er hentet fra titelkobberet i Peder Syv: *Nogle betenkninger om det Cimbriske Sprog* (København, 1663), hvor det skal illustrere bogens 4. kapitel: Om det Cimbriske sprogs uddyrkelse i aldmindelighed.

Selskab for Nordisk Filologi blev stiftet 18.12.1912 og har som formål at fremme studiet af nordisk sprog og litteratur gennem afholdelse af møder og diskussioner.

Selskabet er åbent for alle der interesserer sig for dets formål. Som medlem modtager man mødeindkaldelser og selskabets årsberetning. Årsberetningen, *Studier i Nordisk*, udsendes hvert tredje år.

Indmeldelse kan ske ved møderne eller ved henvendelse til Seán D. Vrieland, Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab, Njalsgade 136, DK-2300 København K, e-post: sean.vrieland@hum.ku.dk.

Kontingentet er 200 kr. årligt (50 kr. for studerende). Selskabet har Danske Bank-konto 1551 5426448 (SWIFT-code: DABADKKK, IBAN nr. DK06 3000 0005426448).

www.selskabfornordiskfilologi.dk
snf@hum.ku.dk

Indhold

JÓGVAN Í LON JACOBSEN

Erfaring med færøsk purisme i 130 år 5

PETER JUUL NIELSEN

Nul i sprog. Om betydningsbærende fravær
og analysen af nultegn 29

KATARZYNA ANNA KAPITAN

A digital perspective on the role of a stemma in
material-philological transmission studies 77

KATELIN MARIT PARSONS

Helga Magnúsdóttir and Literacy Practices of
Elite Widows in Seventeenth-century Iceland 119

Boganmeldelse

JOHNNY LINDHOLM

Godt tre kilo: ny ordbog over Thy-dialekten
Anmeldelse af Torben Arboe (udg.) 2023. *Thy ordbog. Dialekter
i Thy i mands minde på grundlag af Torsten Balles optegnelser i
1950–1970'erne* 171

Møder mv. i 2019-2021 183

Erfaringer med færøsk purisme i 130 år

JÓGVAN Í LON JACOBSEN

The article discusses experiences of a puristic language policy in the Faroe Islands through the last 130 years. In the late 1880s, Faroese purism was launched at the same time as the Faroese written language was increasingly used in the new Faroese newspapers, translations of literature, technical language, etc. During the last 130 years the Faroese lexicon has increased considerably with a many synonyms of foreign words and their Faroese counterparts. The lexicon has increased because puristic neologisms are not able to replace all import words. Instead of a renewal of the Faroese lexicon, the result is an increase in synonyms. Another consequence of purism is a growing difference between written and spoken language. This difference has increased during the period as a direct consequence of purism. The large gap between spoken and written Faroese has resulted in a kind of diglossia. The empirical material is taken from a database of spoken Faroese, two text corpora, a news programme in Faroese television, and an illustration of a car with associated words in the Faroese monolingual dictionary.

1. Indledning og formål

Formålet med denne artikel er dels at vise, at ordforrådet i færøsk er vokset som konsekvens af purismen, dels at argumentere for, at purismen har øget forskellen mellem tale og skrift i løbet af de 130 år med purisme på Færøerne. Der fokuseres på tre konkrete erfaringer – eller måske snarere tre utilsigtede konsekvenser af puristisk korpusplanlægning i løbet af denne periode. For det første er ordforrådet i større grad *forøget* end *fornyet* som konsekvens af purismen. For det

andet er forskellen mellem tale og skrift øget, og for det tredje har færøsk fået diglossiske træk som konsekvens af purismen, dvs. der er opstået to varianter af færøsk, en højsproglig, formel, skriftlig variant og en lavsproglig, uformel talesprogsvariant, som kan være nok så forskellige (jf. Hudson 1999: 49-50). Empirien til belysning af emnet består af to holdningsundersøgelser. Desuden indgår der korpusundersøgelser i en færøsk talesprogsbank¹ og to tekstkorporer, samt en analyse af tekstning af en nyhedsudsendelse i færøsk fjernsyn og en illustration af en bil med tilhørende ord i *Føroysk orðabók* (Poulsen et al. 1998). Purisme i fagsprog berøres kort.

Diglossi er en sociolingvistisk term, som her refererer til en situation, hvor to varianter af det samme sprog bruges i et sprogsamfund. Her er der altså tale om to varianter af færøsk. Varianterne har hver et sæt sociale funktioner og er i en vis grad standardiserede og opfattes som alternativer af indfødte sprogbrugere. Sociolingvister omtaler varianterne som højsprog og lavsprog efter formalitet (Crystal 2003: 138-139). Man kan diskutere, om færøsk opfylder kriterierne for diglossi, men forskellen mellem uformel tale og formel skrift har visse lighedspunkter med diglossi (se afsnit 4).

Afløsningsord (også kaldet sproglige nydannelser eller neologismer) er ord, som er lavet enten spontant eller gennem systematisk sprogrøgtsarbejde for at erstatte importord. Helge Sandøy siger om afløsningsord: "Eit *avløysarord* er eit ord laga på grunnlag av tradisjonelle ord i språket for å avløysa importordet, f.eks. *tilbakemelding* og *kollisjonspute*. Avløysarord er altså ikkje rekna som importord, sjølv om dei i andre samanhengar blir kalla 'indirekte lån'" (Kvaran 2007: 10). Importord er en fællesbetegnelse for låneord (der er tilpasset hjemlig struktur, som *bilur* 'bil' og *smartur* 'smart') og fremmedord (uden nogen form for tilpasning, f.eks. *evangelium*).

1. Talesprogsbanken består af lydoptagelser og transskriptioner.

Erfaringen viser, at afløsningsord sjældent er i stand til helt at erstatte importordene, men fungerer i stedet for som et supplement eller alternativ til importordene. Da afløsningsordene sjældent er i stand til at erstatte importordene, forbliver importordene en del af sproget, og det medfører, at ordforrådet øges med mange nær-synonymer.² Resultatet er, at der opstår mange ordpar, bestående af et afløsningsord og et importord med samme denotation. Det må vel siges at være en positiv konsekvens, da det åbner op for større leksikalsk variation.³ En anden erfaring er, at forskellen mellem tale og skrift vokser som konsekvens af purismen. Det viser sig nemlig, at afløsningsordene bruges mere i formel kontekst, mens importordene bruges mere i uformelt talesprog (jf. tabel 4). Denne situation er med til at give færøsk diglossiske træk med forskellige koder for tale og skrift. En sådan udvikling må siges at være en negativ konsekvens, da skriftsproget er sat i verden for at gengive talesproget på skrift. Disse erfaringer er interessante i den nyere færøske sproghistorie, men har ikke fanget sprogforskernes interesse i synderlig grad.

2. Purisme

Dette afsnit indeholder nogle betragtninger om purismen som fænomen samt en kortfattet historisk gennemgang. Purisme er en normeringsideologi med det formål at begrænse fremmede sprogelementer, der opfattes som 'urene', og erstatte dem med eller tilpasse dem til hjemlige elementer eller strukturer. Purismen kan være rettet imod alle lingvistiske niveauer, men er oftest fokuseret på ordforrådet. Endre Brunstad har denne definition:

-
2. Det skal dog siges, at enkelte afløsningsord har formålet at erstatte importordene både i tale og skrift, f.eks. *geymi* for *usb*, *telda* for *computer* og *endurskin* for *refleks*.
 3. I fagsproget er synonymi direkte uønsket. Dette berøres senere i artiklen.

Purisme er ein normeringsideologi der målet er å halde språket reint frå framande innslag som vert oppfatta som 'ureine'. Dette målet er gjerne kombinert med arbeid for å avløyse framande innslag med heimlege, eller å tilpasse dei til ein form som er heimleg. (Brunstad 2003: 12)

Georg Thomas siger, at purismens opgave ikke kun er at ekskludere uønskede sproglige elementer, men samtidig at værne om de elementer, som er værdige at bevare, de hjemlige ordelementer (Thomas 1991: 12). Derfor er den generelle holdning i et puristisk sprogsamfund som det færøske, at afløsningsord er bedre end importord. Således anses f.eks. afløsningsordet *geymi* som et bedre ord end det tilsvarende importord *usb-nøgle*, selv om *geymi* er lige så uigennemskueligt rent strukturelt som forkortelsen *usb* (universal serial bus).⁴ Denne positive holdning til afløsningsord kom til udtryk i en meningsmåling fra 2022, hvor 66 % foretrak at bruge *loyniorð* og kun 8 % *password* (se afsnit 3).

2.1 Det rene og det urene

Purismen er et værktøj i sprogstandardiseringen, hvor man definerer, hvad der hører med til og især hvad der ikke hører med til standardsproget. Da purismen er med til at forme standarden, har den en vis prestige og status. Årsagen til, at danske importord med nedertyske affikser som *be-*, *er-*, *for-*, *-heit* og *-ilsi* er stigmatiseret og forsøgt holdt uden for den skriftlige færøske standard (f.eks. *betryggja*, *erkenna*, *forkoma*, *gudiligheit*, *erkennilsi*) er ifølge Georg Thomas (1991), at disse affikser hører til et andet nærtbeslægtet sprog og er derfor en trussel imod identiteten og integriteten i modtagersproget.

4. *Geymi* 'usb-nøgle' (mask.) er eksempel på et gammelt ord med udvidet betydning. *Geymi* er beslægtet med verbet *goyma* 'gemme, opbevare', kendt fra idiomet *leggja (sær okkurt) í geyma* 'lægge (sig noget) på sinde'.

Truslen ligger således i risikoen for sammenblanding af nærtbeslægtede sprog og kulturer. Det er denne sammenblanding af kulturer, som socialantropologen Mary Douglas beskriver i sin bog *Purity and danger* (Douglas 1966). Hun siger, at purismen forsøger at sætte en grænse mellem det "rene" og det "urene" for at kunne afgøre, hvad der er en del af kulturen ("det rene"), og hvad der er fremmed og derfor ikke hører med til kulturen ("det urene"). Ifølge Douglas sker der en differentiering mellem det "rene" og det "urene", hvor det "rene" er grundfæstet på stedet og derfor hører til på stedet, mens det "urene" er de enheder, som krydser sproggrænserne (jf. at ord som f.eks. *betala* og *erkenna* krydser den dansk-færøske grænse og *fancy* og *player* krydser den engelsk-færøske grænse). Det er risikoen for sammenblanding af sprog, som er grunden til, at man i enkelte sprogsamfund slår ind på en puristisk sprogpolitik, fordi den sproglige autonomi er kommet under pres. Lars S. Vikør siger: "Dersom eit språk må hevde seg andsynes spesielle andre, dominante språk, er ein puristisk språkpolitik som rettar seg spesielt mot element frå nettopp desse spesielle språka, ganske vanleg" (Vikør [1996] 2011: 102). Færøsk purisme har historisk set været rettet mod dansk, hvorfra den massive påvirkning er kommet og kommer, nu sammen med engelsk. På den anden side opfattes latinske og græske ord ikke som en reel trussel, fordi de ikke tilhører et nærtbeslægtet sprog og fordi de i en vis grad må anses som internationale ord.

2.2 Ideologi og æstetik

Det er vigtigt at pointere, at purisme er en normeringsideologi. At purismen er en ideologi, betyder, at den ikke er en sprogvidenskabelig disciplin. Forskellen mellem en ideologi og en videnskabelig disciplin er, at ideologien er subjektiv, mens sprogvidenskab er objektiv ideelt set. En anden ting, som er vigtig at nævne, er, at purismen ikke blot er en normeringsideologi, men i høj grad har en æstetisk dimension. Pointen er, at det rene, ubesmittede sprog har noget med æstetik at

gøre, hvilket betyder, at den færøske purisme (og måske purisme i det hele taget) er nært beslægtet med national æstetik.

En purist kan godt tillade sig at udtrykke sig emotionelt og tale om gode ord. Jakob Jakobsen (1864-1918) anfører flere eksempler på, "hvorledes gode færøske Ord ere blevne trængte tilbage og danske have taget Luven fra dem", dvs. har stillet det færøske ord i skyggen af det danske (Jakobsen [1889] 2018: 48-49). Som eksempel nævner Jakobsen det danske importord *buksur*, som har afløst det gamle ord *brøkur*. Den samme holdning ses hos en anden færøsk purist, Jóhan Hendrik Winther Poulsen (1934-2022), hvor han taler om *gode* og *dårlige* færøske ord, f.eks. *rættvísi* og *rættferdigheit* (Poulsen [1969] 2004a: 63). I en puristisk tilgang til ordforrådet kan man således tillade sig at omtale sproglige elementer som gode, smukke osv., uden at det gør ondt på nogen.

2.3 Purismen i de første mange år

Den puristiske ideologi går ud på at holde sproget rent for fremmede indslag, som opfattes som "urene", oftest kombineret med bestræbelse på at afløse de fremmede elementer med hjemlige afløsningsord eller tilpasning til hjemlig sprogstruktur (Brunstad 2003: 12). At overtage ord fra andre sprog er en proces, som man kender fra alle kulturer og alle tider (Barðdal et al. 1997: 132).

Færøsk purisme opstod i 1880'erne, da man for alvor begyndte at anvende det færøske sprog i skrift. Man kan næppe karakterisere Jens Chr. Svabo (1746-1824) som purist, selv om han nævner purismen som en teoretisk mulighed i bestræbelserne for at bevare det færøske sprog (Matras 1970: XV). Derfor er purismen først og fremmest et skriftsprogsfænomen. Purismen kom bl.a. til udtryk i oversættelser af skønlitteratur og faglitteratur til færøsk foruden i de første færøskskrevne aviser. Den puristiske ideologi blev for første gang fremsat i en artikel af Jakob Jakobsen i 1889, og derfor regnes Jakobsen som den første færøske purist (Jacobsen 2021: 129; Larsen 1993). Jakobsens

artikel er egentlig en sprogpolitisk programmerklæring, hvori han udtrykker sin mening på følgende måde:

Det er sikkert paa høje Tid nu, at der gjøres noget for Færøsk, hvis det ikke skal blive til en dødssyg Vanskabning. Dette Sprog er for Øjeblikket i ganske ejendommelige Omstændigheder: det i daglig Tale almindelig brugte Ordforraad er ét, det skrevne Ordforraad og den trykte Literaturs Ordforraad er for en væsentlig Del et andet. (Jakobsen [1889] 2018: 47)

Citatet viser det klassiske dilemma i tosprogede og diglossiske samfund. Årsagen til denne situation er ifølge Jakobsen den tætte sprogkontakt med dansk, som har påvirket færøsk i negativ retning:

Denne Forskjel [mellem tale og skrift] hidrører fra, at Talen, den daglige Tale, paa Grund af den beskedne Plads, som Færøsk for Øjeblikket har i Forhold til Dansk, efterhaanden er bleven saa spækket med danske Ord og Vendinger, at man næsten ikke kan sige en – uden nærmere Prøvelse udtalt – Sætning uden paa et eller anden Punkt at forsynde sig imod god, gammel færøsk Sprogbrug. (Jakobsen [1889] 2018: 47)

Jakobsen er ikke kun bekymret for det færøske sprogs lave status i forhold til dansk, men også for de mange danske importord, som den massive sprogkontakt med dansk igennem flere århundreder har medført. Dette kunne få fatale konsekvenser for den færøske sprogstruktur, mente Jakobsen.

Der har været en ubrudt puristisk tradition fra slutningen af 1800-tallet til anden halvdel af 1900-tallet. Her anføres nogle eksempler på afløsningsord fra tre puristiske sprogforskere: Jakob Jakobsen (1864–1918; tabel 1), Christian Matras (1900–1988; tabel 2) og Jóhan Hendrik Winther Poulsen (1934–2022; tabel 3).

Afløsningsord	Betydning	Oprindelse
mállæra	‘sproglære’	oversættelse fra dansk
eftirspurningur	‘efterspørgsel’	oversættelse fra dansk
sjónarringur	‘horisont’	fra islandsk <i>sjónarhringur</i>
halastjörna	‘komet’	fra islandsk <i>halastjarna</i>
rás	‘fjernsyns- og radiokanal’	betydningslån fra islandsk
deild	‘afdeling’	betydningslån fra islandsk

Tabel 1. Eksempler på afløsningsord fra Jakob Jakobsen i slutningen af 1800-tallet.

Afløsningsord	Betydning	Oprindelse
skilmarka	‘definere’	<i>skil</i> ‘grænse’ + <i>marka</i> ‘markere, afgrænse’
sannkenna	‘erkende’	<i>sann</i> ‘sand’ + <i>kenna</i> ‘kende, føle’, egl. ‘føle som sandt’
gagnnýta	‘udnytte’	<i>gagn</i> ‘gavn’ + <i>nýta</i> ‘benytte, udnytte’, egl. ‘udnytte til noget gavnligt’

Tabel 2. Eksempler på afløsningsord fra Chr. Matras fra midten af 1900-tallet.

Afløsningsord	Betydning	Oprindelse
telda	‘computer’	dannet af <i>tal</i> + afledningssuffikset <i>d</i> + i-omlyd
glæra	‘transparent’	egl. ‘gennemsigtigt plastikark’, jf. <i>glærur</i> ‘gennemsigtig’
samkyndur	‘homoseksuel’	<i>sam</i> ‘samme’ + <i>kyn</i> ‘køn’ + afledningssuffikset <i>d</i> + <i>ur</i> maskulinumsendelse, egl. ‘af samme køn’
fløga	‘CD’	gammelt ord med ny betydning, opr. ‘sammenpresset lag i en høstak’

Tabel 3. Eksempler på afløsningsord fra Jóhan Hendrik Winther Poulsen fra midten af 1900-tallet.

Det, som karakteriserer Poulsens afløsningsord i forhold til de to andre, er, at han i høj grad forsøger sig med usammensatte ord og afledninger (Poulsen 2004c; se også Poulsen [1985] 2004b). Samtlige ord er ganske almindelige i moderne færøsk.

3. Holdning til purisme

Folks holdninger til purismen kan sige noget om det sprogpoltiske klima i det pågældende sprogsamfund. Holdningsundersøgelser kan gennemføres på forskellige måder (se f.eks. Thøgersen & Kristiansen 2006: 8). Man kan f.eks. lave kvantitative meningsmålinger for at få et overblik over den generelle holdning til purismen i befolkningen. Her omtales kort to kvantitative undersøgelser af holdning til purisme på Færøerne.

En meningsmåling,⁵ som blev lavet på Færøerne i 2022, viste, at 79 % af informanterne var enige i, at der bruges for mange importord i færøsk, og 68 % var enige i, at der bør dannes færøske afløsningsord for importordene, som kommer ind i sproget. På den anden side var informanterne ikke så puristiske, når det gjaldt brug af konkrete færøske afløsningsord. Det vil sige, at der var en diskrepans mellem ideologi og praksis, når det drejede sig om at praktisere purismen. Undersøgelsen viste nemlig, at 57 % af informanterne foretrak at bruge importordet *backup*, mens 21 % foretrak det færøske afløsningsord *trygdaravrit* (kun 9 % sagde, at de brugte begge). Fordelingen mellem importordet *digitalur* og det færøske afløsningsord *talgildur* var mere lige, idet 39 % valgte *digitalur* og 37 % *talgildur* (19 % brugte begge ord). Ordparret *mailur* med afløsningsordene *teldubræv* og *teldupostur* viste, at flertallet (41 %) foretrak et af de to afløsningsord og 28 % *mailur*. Her var variationen stor, hele 30 % sagde, at de brugte begge. Her blev der ikke spurgt om brugssammenhæng. Tallene for ordparret *password* og afløsningsordet *loyniorð* viste, at 66 % brugte *loyniorð* og kun 8 % *password*; 24 % brugte begge, hvilket indikerer en stor intraindividuel variation.

En lignende meningsmåling om sprogholdninger fra 2002 (Jacobsen 2006) viste, at 45 % af informanterne var enige i, at der blev

5. Meningsmålingen blev lavet af opinionsfirmaet *Lóður* i november 2022. Antallet af respondenter var 720. Undersøgelsen er ikke offentliggjort.

brugt for mange importord i færøsk (79 % i 2022); ca. 2/3 var i 2002-undersøgelsen enige i, at der burde laves nye færøske ord til at erstatte importordene. Dette tal stemmer godt overens med tallet fra 2022, som var 68 %. I 2002 angav over halvdelen (58 %), at de brugte *teldubræv/teldupostur* (Jacobsen 2006: 42–43). I 2022 var tilslutningen til afløsningsordet faldet til 41 %.⁶

Tallene viser stor variation. I enkelte tilfælde er der større tilslutning til afløsningsordet (f.eks. *digitalur*), og i andre tilfælde er det omvendt (f.eks. *loyniorð*). I den 20-årige periode mellem de to meningsmålinger er den engelske påvirkning øget betragteligt og har antagelig fået større opmærksomhed blandt sprogbrugerne. Det kan være årsagen til, at tallet for påstanden om, at der bruges for mange engelske ord i færøsk, er steget fra 45 % til 79 %. Opbakningen til afløsningsordet *teldubræv/teldupostur* for *mailur* er faldet fra 58 % til 41 %, samtidig med at "begge" er steget fra ca. 3 % i 2002-undersøgelsen (Jacobsen 2006: 43) til 30 % i 2022-undersøgelsen.⁷ Forskellene mellem de to undersøgelser tyder på, at tilslutningen til purismen har været faldende de sidste tyve år. Mere kan læses om purisme på Færøerne i Jacobsen (2012).

4. Synonympar i skrift og tale

Ifølge purismeidéen skal ordforrådet i princippet fornyes og ikke forøges, men det er netop det, der sker i færøsk. Ordforrådet vokser, fordi importordene forbliver en del af leksikon, også efter at afløsningsordene er dannet og kommet i brug. Derfor er der mange synonympar i færøsk som direkte konsekvens af purismen. Der er tale om en slags systematisk synonymi med puristiske afløsningsord

6. 2022-undersøgelsen er en opfølgning af 2002-undersøgelsen med de samme spørgsmål, suppleret med nogle nye.

7. *Mailur* skrives ofte med færøsk retskrivning, *meylur*. I spørgeskemaerne brugtes den form, der mest ligner den engelske form, altså *mailur*.

	Talesprogs banken	%	Tekstasavn Teldni	%	Tekstasavn Korp	%
(1a) argument	5	100,0	206	13,0	19	2,4
(1b) grundgeving	0	0,0	1384	87,0	763	97,6
(2a) diskussi3n	2	50,0	25	1,2	16	1,9
(2b) kjak	2	50,0	2072	98,8	843	98,1
(3a) konteynari	2	100,0	6	13,0	1	1,3
(3b) bingja	0	0,0	40	87,0	79	98,7
(4a) kulturur	4	22,2	1	0,1	19	0,4
(4b) mentan	14	77,8	1627	99,9	4524	99,6
(5a) matematikk	9	100,0	53	13,0	0	0,0
(5b) st3ddfr33di	0	0,0	355	87,0	452	100,0
(6a) musikkur	38	64,4	22	4,4	3	0,1
(6b) t3nleikur	17	35,6	482	95,6	2719	99,9
(7a) politi	18	100	93	53,8	135	11,2
(7b) l3gregla	0	0,0	80	46,2	1069	88,8
(8a) kompj3tari	1	1,3	1	0,6	0	0,0
(8b) telda	75	98,7	157	99,4	1745	100,0
Gennemsnitlig procentfordeling Importord: 67,8% Afl3sningsord: 32,2%			Gennemsnitlig procentfordeling Importord: 12,4 Afl3sningsord: 87,6		Gennemsnitlig procentfordeling Importord: 2,2 Afl3sningsord: 97,8	

Tabel 4. Forekomster af nogle synonympar i talesprogsbanken samt to tekstkorporser, Tekstasavn Teldni og Korp.

i skriftsproget og importord i uformel tale (Thomsen 1992: 618 ff.). Erfaringen viser, at mange af disse synonympar har eksisteret side om side i lang tid. Der er især mange substantiver blandt afl3sningsordene. Tabel 4 indeholder nogle tilfældigt udvalgte synonympar, hvor a-varianten er et importord og b-varianten et afl3sningsord. Ordene er hentet fra et fær3sk talesprogskorpus, *F3royskur talum3lsbanki*, som er et transskriberet dialektkorpus, som indeholder 471.178 ord. Talesprogsbanken blev tilgængelig p3 internettet i 2018; adressen er: Clarino.uib.no (her er b3jningsformer og sammensætninger talt med). Foruden talesprogkorpuset har jeg brugt to tekstkorporser,

Tekstasavn Teldni og *Korp*⁸ (hvor kun opslagsformerne er talt med). *Tekstasavn Korp* er sammensat af tekster inden for administration, ikke-fiktive tekster, fagsprog og færøsk Wikipedia. *Tekstasavn Teldni* består desuden af bl.a. avistekster og skønlitteratur (marts 2023). Tabel 4 viser den store forskel, der er mellem tale og skrift.

Tallene i talesprogsbanken er meget små pga. dens beskedne størrelse. Derfor må man være forsigtig med at drage for vidtgående konklusioner. Men selv om tallene er små, er tendensen tydelig: I seks af de otte synonympar har importordet højere frekvens end afløsningsordet. Fordelingen underbygger hypotesen om, at importordene er mere frekvente i talesproget end de tilsvarende afløsningsord. Kun i to tilfælde, (4b) *mentan* og (8b) *telda*, har afløsningsordet højere frekvens end importordet i talesprogsbanken. Det er især *telda*, som skiller sig ud, hvor man med god ret kan sige, at afløsningsordet har udkonkurreret importordet. Men det er yderst sjældent, at det sker. Gennemslagskraften i afløsningsordene har formentlig ikke noget med ordenes alder at gøre, hvis man tænker, at gamle afløsningsord har større chance for at slå igennem end de nye; f.eks. er *telda* blandt de yngste af disse ord (dannet i midten af 1980'erne). Vi ser f.eks., at (6a) *musikkur* næsten er dobbelt så frekvent som (6b) *tónleikur*, og at (7a) *politiet* aldrig omtales som *løgregla* i talesprogsbanken.

Når vi sammenligner fordelingen af importord og afløsningsord i talesprogsbanken med fordelingen af de samme synonympar i tekstkorpuserne, ser vi en helt anden fordeling. Den store forskel på talesprogsbanken og de to tekstkorpuser er omfanget, hvor antallet af ord er langt større i tekstkorpuserne end i talesprogsbanken med tilsvarende flere forekomster af de undersøgte

8. Netadressen: <http://www.teldni.fo/tekstasavn>

Korp: http://gtweb.uit.no/f_korp/?mode=fao#?lang=nb&stats_reduce=word&cqp=%5B%5D

synonymer. Derfor må man være forsigtig, når man sammenligner talesprogseksemplerne med de to tekstkorpusser. Men frekvensen af importord og afløsningsord i de to tekstkorpusser viser meget tydeligt, at afløsningsordene er totalt dominerende i skriftsproget, dog med en enkelt undtagelse, (7a) og (7b) *politi/løgregla* i *Tekstasavn Teldni*. Den store forskel på frekvensen af *politi/løgregla* i de to tekstkorpusser skyldes antagelig korpussernes sammensætning. I to tilfælde er der ingen forekomster af importord i *Tekstasavn Korp*: (5a) *matematikk* og (8a) *kompiútari*; jf. at *matematikk* var suverænt overlegent i talesprogsbanken. De gennemsnitlige procenttal viser magtbalancen. Den forskel, som tabel 4 viser mellem tale og skrift, er en direkte konsekvens af purismen.

4.1 Tekstning i færøsk fjernsyn

Tekstningen af nyhedsudsendelsen *Dagur og vika* i den offentlige public service-kanal, Kringvarp Føroya, er interessant i diskussionen om purisme (se Christiansdóttir 2023: 8-10). Tekstningen, der laves manuelt, viser nemlig den store forskel, der kan være mellem tale og skrift i færøsk. Jeg har valgt et tilfældigt indslag om inflation fra den 25. oktober 2022, som viser udskiftningen af importord med 'rene' ord. I indslaget deltog tre personer, som blev interviewet hver for sig. Deltagerne var en bonde, en ansat på mejeriet Mjólkarvirki búnaðarmanna og en økonom. I indslaget, som varede i 9:48 minutter, blev 36 ord udskiftet (se tabel 5). Dvs. at i gennemsnit blev der udskiftet et ord hvert 15. sekund.

I transformationen fra tale til tekst foretager teksterne nogle subjektive vurderinger af de enkelte ord i interviewene. Dvs. at den enkelte tekst skal vurdere, om ordforrådet i interviewet direkte kan gengives på skrift eller skal erstattes af 'rene' ækvivalenter. At nogle ord fjernes og erstattes af andre, viser, at der er forskellige normer for tale og skrift. Udskiftningen viser, at ordene tillægges forskellige

(1) fordoblað → tvífaldað (fordoblet) 07.02	(13) varsla → boða frá (varsle) 11.08	(25) in mente → í huga (in mente) 13.49
(2) eftirspyrja → spyrja eftir (efterspørge) 07.24	(14) vil (fremtid) → fer (vil) 11.1	(26) bobla → blöðra (boble) 13.58
(3) frakt → flutningur (fragt) 07.53	(15) prognosa → forsoðn (prognose) 11.34	(27) spiral → snyril (spiral) 14.47
(4) í forhold til → um vit samanbera við (i forhold til) 08.02	(16) blivur → verður (bliver) 11.54	(28) lönarindeksering → lönarjävning (lönindeksering) 15.05
(5) viss → um (hvis) 08.27	(17) Nationalbankin → Tjóðbankin (Nationalbanken) 11.58	(29) direkta → beinleiðis (direkte) 15.09
(6) burdu → áttu at verið (burde) 09.10	(18) málsetningur → mið (målsætning) 12.08	(30) forhandlingar → samráðingar (forhandling) 15.16
(7) nivo → stig 0 (niveau) 9.10	(19) koma (fremtid) → fara (komme) 12.15	(31) sverar → torförar (svære) 15.18
(8) system → skipan (system) 09.59	(20) bekempa → berja niður (bekæmpe) 12.19	(32) stráforkortari → strástyttari (stráforkorter) 11.19
(9) týða upp á → benda á (tyde på) 10.17	(21) makt → megi (magt) 12.22	(33) negativur → neiligur (negativ) 15.31
(10) for nógv → ov nógv (for meget) 10.35	(22) útholað → broytist (udhulet) 13.04	(34) troyst → uggi (trøst) 15.37
(11) konkretur → itøkiligur (konkret) 10.53	(23) Sentralbankin → Miðbankin (Centralbanken) 13.14	(35) tross alt → hóast alt (trods alt) 15.38
(12) argument → grundgeving (argument) 10.54	(24) dempa → doyva (dæmpe) 13.18	(36) kolossalur → risastórur (kolossal) 15.42

Tabel 5. Oversigt over de ord, som blev udskiftet i underteksterne.

værdier og konnotationer. Med purismen som værktøj prøver man således at udelukke risikoen for sammenblanding af nærtbeslægtede sprog (jf. afsnit 2.1 *Det rene og det urene*).

De udskiftede ord er i de fleste tilfælde danske importord. For teksten gælder det om at finde ud af, hvor grænsen går mellem det acceptable og det uacceptable. Af de 36 udskiftede ord findes fem

i *Føroysk orðabók*: (5) *viss*, (16) *blívur*,⁹ (21) *makt*, (33) *negativur*, (34) *troyst* (<https://sprotin.fo>, 28. oktober 2022). Her har teksteren valgt at udelukke disse fem ord, selv om de findes i ordbogen. Årsagen til udskiftningen er sandsynligvis, at teksteren opfatter alle fem som importord, men det sidste er et arveord. En anden tekst ville måske have accepteret dem, netop fordi de findes i ordbogen. *Troyst* og *uggi* er synonyme, derfor virker det højst besynderligt at udskifte det ene med det andet. Udskiftningen kan forklares som udslag af naboopposition.¹⁰ Teksteren står i et dilemma og er i tvivl om, hvilket ord han skal vælge. Da dansk har en pendant til færøsk *troyst* (da. trøst), så vælger han *uggi*, fordi det ikke findes i dansk.

5. Purisme og fagsprog

Purismen kommer også klart til udtryk i fagsproget. Dyrebenævnelser er eksempler på fornyelse af ordforrådet på et fagområde i modsætning til de almensproglige synonympar, som hidtil har været nævnt. Når vi har at gøre med et fagområde, f.eks. zoologi, kan fornyelsen sættes ind i en terminologisk sammenhæng. Formålet med fagsprog er at standardisere en effektiv og entydig sprogbrug på et fagområde. Derfor er det en nødvendighed eller endda et krav til en god onomasiologisk¹¹ vinklet terminologi, at der kun eksisterer én term for et

9. I den trykte udgave af *Føroysk orðabók* (Poulsen et al. 1998) står *blíva* anført som talesprogsord (med forkortelsen tlm. = talumálsorð), hvilket betyder, at det frarådes brugt i skrift. Denne brugskode er siden hen fjernet fra netudgaven. Det ældste belæg på *blíva* er fra 1407 (i et af de såkaldte Husevigsbreve [*Húsavíkarbrøvini*]).

10. Naboopposition, det vil sige brug af et element, som anses for typisk for ens eget sprog (dialekt) for at markere afstand til et tilsvarende træk i nabosproget (-dialekten). (<https://naob.no/ordbok/naboopposisjon>).

11. En onomasiologisk terminologi betyder, at terminologien er begrebsfunderet i forhold til den klassiske semasiologiske ordbog, der er ordfunderet (se Bergenholtz et al. 1997: 193, 231).

begreb. Derfor bør fagsprog ideelt set være 1:1 (ét begreb, én term) og hverken indeholde synonymi, homonymi eller polysemi. Fagordlister er derfor mere standardiserende (normative) end ordbøger, som generelt er mere deskriptive (Bergenholtz et al. 1997: 115-116). Når vi oplever en systematisk udskiftning af ordforrådet, f.eks. inden for zoologien, er operationen vellykket, fordi afløsningsordene formår at erstatte importordene både i tale og skrift.

Færøske benævnelser på fremmede dyrearter er i løbet af 1900-tallet i stigende grad kommet i brug i stedet for de tilsvarende danske, f.eks. *filur* for *elefantur*, *áarross* for *flodhestur* og *skjaldbøka* for *skildpadda* (*Heimur okkara – Alfrøði* 1: 16, 124, 300).¹² Der er stadigvæk en vis variation, hvor man især i ældres talesprog kan høre de danske benævnelser, men de er tydeligvis på vej ud af sproget. En sådan udskiftning er en naturlig følge af, at den yngre generation er opvokset med de færøske benævnelser, som de kender fra skole- og børnebøger, så derfor virker disse ord helt naturlige for dem. Når *filur*, *skjaldbøka* og *áarross* har afløst *elefantur*, *skildpadda* og *flodhestur* (hvilket vil ske inden for en overskuelig tid), virker purismen efter hensigten, fordi her kommer afløsningsordene ind og erstatter, afløser og fornyer ordforrådet på et fagområde. Der sker altså en fornyelse af ordforrådet og ikke en forøgelse som den, vi så ovenfor i almensproget. Når det sker, fungerer purismen efter hensigten.

6. Bilen og dens inventar

Erfaringen viser, at purismen er mest synlig i skriftsproget og i mindre grad i talesproget (jf. tabel 4 ovenfor). Det er ikke noget nyt, at der kan være forskellige normer for tale og skrift, men denne leksikalske forskel forstærkes yderligere i et puristisk sprogsamfund, hvor normerne kan være vidt forskellige. Jo større forskel der er mellem

12. De færøske benævnelser er især kommet ind gennem oversættelser til færøsk.

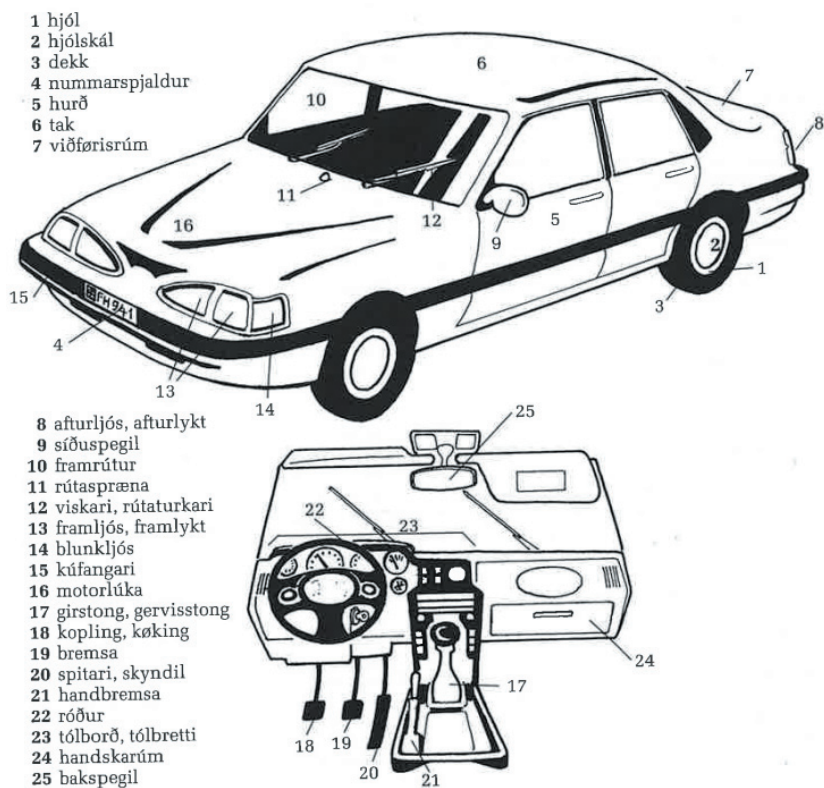

Illustration 1. Ord for forskellige bildele i Føroysk orðabók (Tórshavn 1998. Tegning: Bárður Jákupsson. Gengivet med tilladelse).

ordforrådet i tale og skrift, desto dårligere virker det skrevne sprog som repræsentant for det talte sprog.

Illustration 1, som er fra *Føroysk orðabók* (den færøsk-færøske ordbog; Poulsen et al. 1998),¹³ viser 25 numre med 32 ord på forskellige

13. Den digitale udgave findes på adressen <https://sprotin.fo>, dog uden illustrationer.

Ordbogsform	Antal belæg	Med i ordbogen?	Synonymer	Antal belæg	Med i ordbogen?
(1) hjól	105	Ja	hjul	10	Nei
(4) nummarspjaldur	16	Ja	nummarpláta	85	Nei
(9) síðuspegil	5	Ja	síðuspegl	7	Nei
(12) rútaturkari	1	Ja	viskari	52	Ja
(16) framrútur	16	Ja	forrútur	27	Nei
(17) gervistong	8	Ja	girstong	27	Ja
(18) køking	1	Ja	kopling	15	Ja
(20) skyndil	3	Ja	spitari	33	Ja
(25) bakspegil	8	Ja	bakspegl	30	Nei

Tabel 6. Antal belæg på nogle synonympar i Tekstasavn Teldni. Tabellen viser også, om ordene er med i Føroysk orðabók.

bildele.¹⁴ Min kommentar til synonymiseringen er for det første, at afløsningsord som f.eks. (12) *rútaturkari*, (18) *køking* og (20) *skyndil* ikke er egentlige synonymer, da de ikke bruges i almindeligt tale- og skriftsprog (se antal belæg i tabel 6). For det andet findes der talesprogssynonymer, som ikke er kommet med i ordlisten over billedene. En sådan fravælgelse af især danske importord er i tråd med ordbogens normative linje, men alligevel vil jeg tillade mig at påpege, at nogle flere talesprogsord burde nok stå på listen over billedene.

Ordlisten over billedene opfører følgende synonympar: (8) *afturljós/afturlykt* 'baglygte', (12) *viskari/rútaturkari* 'visker', (13) *framljós/framlykt* 'forlygte', (17) *girstong/gervisstong* 'gearstang', (18) *kopling/køking* 'kobling', (20) *spitari/skyndil* 'speeder',¹⁵ (23) *tólbord/tólbretti* 'instrumentbræt'. Tabel 6 viser frekvensen af nogle synonympar i Tekstasavn Teldni.¹⁶

14. Illustratoren, Bárður Jákupsson, har givet tilladelse til at bruge tegningen af bilen.

15. Staveformen *speedari* er ikke medregnet her.

16. Her har jeg udeladt Tekstasavn Korp, fordi tallene på belæg er ganske små.

Ang. (17) *gervistong* søgte jeg på “*gervi.**” hvor jeg fik alle ord, som begynder på *gervi*, og for *girstong* søgte jeg på “*gir*” for at undgå andre ord på *gir* (f.eks. *giro* og *giraf*). En søgning på staveformen “*gear.**” gav 564 forekomster (15. juni 2023). Over halvdelen af synonymerne i tabel 6 er ikke med i ordbogen (5 af 9 ord), skønt antallet af belæg er relativt højt, jf. *nummarpláta* (85 belæg), *forrútur* (27 belæg) og *bakspegl* (30 belæg). Som det fremgår, er frekvensen af de udeladte synonymer i flere tilfælde højere end de anførte ord i ordlisten over bildelene. Det ville derfor være rimeligt, at disse ord var med på illustrationen, og de burde også findes som opslagsord i ordbogen. Man kan i øvrigt med god ret diskutere, hvorvidt *rúaturkari*, *gervi*, *køking* og *skyndil* overhovedet er berettiget til en plads i ordlisten med den lave frekvens, de har i Tekstasavn Teldni.

Med inspiration fra diskussionen ovenfor har jeg konstrueret to helsætninger (1a, b), som sætter diskussionen om purisme på spidsen. Sætningerne, som er en karikatur, skal vise, hvor stor den leksikalske variation rent teoretisk kan være. (1a) er lavsprogsvarianten og (1b) den puristiske højsprogsvariant:

(1) a. (lavsprogsvarianten) *Bilmekanikarin repareraði koplingina, girið og spitaran, men sprinklarin og viskarin vóru í ordan.*

b. (højsprogsvarianten) *Bilsmiðurin umvældi køkingina, gervið og skyndilin, men rútasprænan og rúaturkarin vóru í lagi.*

“Bilmekanikeren reparerede koblingen, gearet og speederen, men sprinkleren og viskeren var i orden.”

Sætningerne betyder det samme, selv om alle indholdsordene er forskellige. Det er kun funktionsordene og et verbum, som er fælles i de to varianter: *og, men, í, vóru*. Årsagen til forskellen er purismen. Man kan karakterisere den store registervariation som

en form for diglossi, dvs. to varianter, som bruges i forskellige sociale situationer.

7. Konklusion

Purismen har efterladt sig nogle leksikalske spor i det færøske sprog. I artiklen diskuteres nogle erfaringer fra 130 års purisme i færøsk. Det er sprogbrugerne, som tillægger ordene positive eller negative værdier, og disse vurderinger og værdier, som ord får tillagt, er en del af den sproglige socialisering og bliver med tiden en del af vores kulturelle arv. Vurderingerne bliver således en del af doxa, dvs. at de ikke bliver underlagt refleksion, men opfattes som alment kendte sandheder, som ikke er til diskussion (Mæhlum 2007: 38). Værdierne internaliseres, dvs. udvikler sig til "normer som ein til vanleg ikkje har noko medvete forhold til, men som er innarbeidde i språkvanene" (Sandøy 2003: 178). Det gælder også for holdningen til purismen. Erfaringerne eller konsekvenserne kan opsummeres i tre punkter.

For det første er ordforrådet steget med mange nærsynonymer, idet afløsningsordene sjældent har formået at udkonkurrere og erstatte importordene. Derfor vokser ordforrådet med nye afløsningsord, samtidig med at importordene bibeholdes. Der sker altså en forøgelse i stedet for en fornyelse af ordforrådet med den konsekvens, at antallet varianter (nærsynonymer) stiger.

For det andet viser erfaringen, at med en puristisk indstilling til ordforrådet vokser forskellen mellem tale og skrift, idet importordene hovedsagelig bruges i uformelt talesprog, mens afløsningsordene anvendes i formelle sammenhænge, f.eks. i skrift. Desto større afstanden er mellem tale og skrift, desto dårligere fungerer skriftsproget som formidler af talesproget. Den logiske konsekvens af en sådan situation er, at jo flere afløsningsord, der kommer ind i sproget, jo større bliver afstanden mellem talesprog og skriftsprog. At der er forskellige normer for tale og skrift er velkendt i de fleste sprog. Men i færøsk er denne forskel relativt stor.

For det tredje er purismen og den deraf følgende synonymisering med til at give færøsk et diglossisk præg med forskellige koder for tale og skrift. Man kan argumentere for, at der i løbet af de sidste 130 år er udviklet to varianter af færøsk, en højsprogsvariant og en lavsprogsvariant som direkte konsekvens af purismen.

Holdningsundersøgelserne tyder på, at opbakningen til purismen har været faldende de sidste tyve år samtidig med, at variationen i sprogbrug er steget.

Tak

Tak for den anonyme fagfællebedømmelse af første udkast af artiklen. Tak til min kollega Iben Nyholm Debess for gennemlæsning af artiklen og relevante kommentarer. Jeg vil også takke redaktionen for relevante kommentarer, tålmodighed og velvilje.

Litteratur

- Barðdal, Jóhanna, Nils Jörgensen, Gorm Larsen & Bente Martinussen (1997) *Nordiska. Våra språk förr och nu*. Lund: Studentlitteratur.
- Bergenholtz, Henning, Ilse Cantell, Ruth Vatvedt Fjeld, Dag Gundersen, Jón Hilmar Jónsson & Bo Svensén (red.) (1997) *Nordisk leksikografisk ordbok*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Brunstad, Endre (2003) Det reine språket. I Helge Sandøy, Randi Brodersen & Endre Brunstad (red.) *Purt og reint. Om purisme i dei nordiske språka*: 7-18. Volda: Høgskulen i Volda.
- Christiansdóttir, Solby Anna (2023) *Broyting í málnýtslu í útvarpssendingum við tveimum vertum uttan handrit, 1957, 1990'ini og 2022/2023*. BA-afhandling. Tórshavn: Fróðskaparsetur Føroya.
- Crystal, David (2003) *A Dictionary of Linguistics & Phonetics*. Blackwell Publishing.
- Douglas, Mary (1966) *Purity and Danger. An Analysis of Concepts of Pollution and Taboo*. Oxfordshire: Routledge.

- Hansen, Erik & Jørn Lund (1994) *Kulturens gesandter. Fremmedordene i dansk*. København: Munksgaard sprogserie.
- Heimur okkara – Alfrøði 1 (1992) Tórshavn: Bókadeild Føroya Lærarafelags & Føroya Skúlabókagrunnur.
- Hudson, R.A. (1999) *Sociolinguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jacobsen, Jógvan í Lon (2006) Færøerne. I Tore Kristiansen & Lars S. Vikør (red.) *Nordiske språkhaldninger. Ei meningsmåling*: 40-60. Moderne importord i språka i Norden. Oslo: Novus Forlag.
- Jacobsen, Jógvan í Lon (2012) *Ærligt talt, who cares? En sociolingvistisk undersøgelse af holdninger til og brug af importord og afløsningsord i færøsk*. Moderne importord i språka i Norden. Oslo: Novus Forlag.
- Jacobsen, Jógvan í Lon (2021) *Føroysk purisma. Føroysk orð ella orð í føroyskum?* Tórshavn: Fróðskapur.
- Jakobsen, Jakob ([1889] 2018) Nogle Ord om Færøsk, samt et Forslag til en ny Færøsk Retskrivning. *Greinir og ritgerðir*: 47-66. Tórshavn: H. N. Jacobsens bókahandil.
- Kvaran, Guðrún (2007) Undersøgelse af afløsningsord i de nordiske sprog. Indledning. I Guðrún Kvaran (red.) *Udenlandske eller hjemlige ord? En undersøgelse af sprogene i Norden*: 9-18. Moderne importord i språka i Norden. Oslo: Novus Forlag.
- Larsen, Kaj (1993) Hin fyrsti málreinsarin. *Málting* 9: 12-19.
- Matras, Chr. (1970) *Dictionarium Færoense. Færøsk-dansk-latinsk ordbog*. II Indledning og registre. København: Munksgaard.
- Mæhlum Britt (2007) *Konfrontasjoner. Når språk møtes*. Oslo: Novus Forlag.
- Poulsen, Jóhan Hendrik Winther ([1969] 2004a) Eitt sindur um málreinsing. I Anfinnur Johansen & Hans Joenssen (red.) *Mál í mæti. Greinasavn eftir Jóhan Hendrik W. Poulsen, útgivið í sambandi við sjeyti ára føðingardag hansara 20. juni 2004*: 63-66. Tórshavn: Føroya Fróðskaparfelag.
- Poulsen, Jóhan Hendrik Winther ([1985] 2004b) Orðagerð á heim-

- ligum støði. I Anfinnur Johansen & Hans Joenssen (red.) *Mál í mæti. Greinasavn eftir Jóhan Hendrik W. Poulsen, útgivið í sambandi við sjeyti ára føðingardag hansara 20. juni 2004*: 151-160. Tórshavn: Føroya Fróðskaparfelag.
- Poulsen, Jóhan Hendrik Winther (2004c) Úrval av nýggjyrðum Jóhan Hendriks. I Anfinnur Johansen & Hans Joenssen (red.) *Mál í mæti. Greinasavn eftir Jóhan Hendrik W. Poulsen, útgivið í sambandi við sjeyti ára føðingardag hansara 20. juni 2004*: 519-524. Tórshavn: Føroya Fróðskaparfelag.
- Poulsen, Jóhan Hendrik Winther, Marjun Simonsen, Jógvan í Lon Jacobsen, Anfinnur Johansen & Zakaris Svabo Hansen (red.) (1998) *Føroysk orðabók* (1998). Tórshavn: Føroya Fróðskaparfelag & Fróðskaparsetur Føroya.
- Sandøy, Helge (2003) Skriftvariation. I Britt Mæhlum, Gunnstein Akselberg, Unn Røyneland & Helge Sandøy (red.) *Språkmøte. Innføring i sosiolingvistik*: 166-195. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag.
- Thomas, George (1991) *Linguistic purism*. London: Longman.
- Thomsen, Johnny (1992) Problems of Faroese lexicography. I Jonna Louis-Jensen & Jóhan Hendrik Winther Poulsen (red.) *The Nordic Languages and Modern Linguistics* 7. Proceedings of the Seventh International Conference of Nordic and General Linguistics in Tórshavn, 7-11 August 1998 vol. II: 615-623. Tórshavn: Føroya Fróðskaparfelag.
- Thøgersen, Jakob & Tore Kristiansen (2006) Masketestens teori og metode. I Tore Kristiansen (red.) *Nordiske sprogholdninger. En masketest*: 7-32. Moderne importord i språka i Norden. Oslo: Novus Forlag.
- Vikør, Lars S. ([1996] 2011) Norsk språkplanlegging i europeisk sammenheng. I Olaf Almenningen, Marit Hovdenak & Dagfinn Worren (red.) *Språk og samfunn – heime og ute. Festskrift til Lars S. Vikør 65 år*: 93-106. Oslo: Novus Forlag.

Links

Føroysk orðabók. <<https://sprotin.fo>> (28. oktober 2022)

NAOB: *Det norske akademis ordbok*. <<https://naob.no/ordbok>> (5. juni 2023)

Talesprogsbanken: *Føroyskur talumálsbanki*. <<https://clarino.uib.no>> (marts 2023)

Tekstkorpus *Korp*: <http://gtweb.uit.no/f_korp/?mode=fao#?lang=nb&stats_reduce=word&cqp=%5B%5D> (maj 2023)

Tekstkorpus *Tekstasavn teldni*: <www.teldni.fo/tekstasavn> (maj 2023)

Nul i sprog. Om betydningsbærende fravær og analysen af nultegn

PETER JUUL NIELSEN

Zero as a type of expression has been part of linguistic analysis at least since Saussure, who stated that a language may express an element of meaning simply by contrasting something with nothing. Based on a functional approach to language and with commutation and *the difference which makes a difference* as key concepts, the paper discusses the theoretical and methodological basis for the use of zero signs in the analysis of linguistic structures. The paper provides examples of zero signs, all from the domain of morphology, from several different languages. Four criteria for positing zero signs are presented, and the nature of the zero sign is discussed. A central point is that zero expression is an operation rather than a segment (i.e., a type of phonetic substance), and that the zero does not have or hold a determinate position in the linear structure. The outlined understanding of the zero sign is applied in an analysis of the absence of the Danish enclitic genitive marker =s that posits a non-genitive zero sign.

1. Introduktion

Ingenting kan sige os en del. Som komponent i et sprogs opbygning af betydningshelheder kan det forhold at der ikke er noget et sted hvor der *kunne* have været noget, fungere som den udtryksmæssige detalje der formidler en bestemt betydningskomponent. I dansk ser vi det f.eks. i substantivernes singularis illustreret i (1), hvor a-formerne udtrykker at der henvises til ét eksemplar af den betegnede kategori, i modsætning til b-formerne som henviser til mere end ét eksemplar, og i den teliske form af telicitetsbøjede adverbier eksemplificeret i (2), hvor a-formerne udtrykker bevægelse frem til et mål, mens

b-formerne betegner statisk placering på et sted. Går vi til et lidt mere fremmedartet sprog som finsk, kan verbernes præsens beskrives som udtrykt ved et nul (3a) i kontrast til præteritumsformens *-i* (3b).

- (1) a. *bil-Ø, kat-Ø*
 b. *bil-er, katt-e*
- (2) a. *op-Ø, bort-Ø*
 b. *opp-e, bort-e*
- (3) a. *asu-Ø-n* *Helsingi-ssä*
 bo-PRÆS-1SG¹ Helsinki-INESS
 "jeg bor i Helsnki"
- b. *asu-i-n* *Helsingi-ssä*
 bo-PRÆT-1SG Helsinki-INESS
 "jeg boede i Helsnki"

Jamen, kunne man rimeligvis spørge, *er* der faktisk noget, dér i slutningen af et ord som *bil*, uden at man kan høre det i tale, noget som ikke kan ses i skrift medmindre man har en lingvist til at sætte et symbol? Det er formålet med denne artikel at diskutere svaret på dette spørgsmål og præsentere en række sprogvidenskabelige overvejelser om nul som sprogligt udtryk for betydning, som tegnudtryk, herunder de kriterier der må stilles op for en forsvarlig brug af ingenting som udtrykskomponent. Det teoretiske grundlag for artiklen er Dansk Funktionel Lingvistik (DFL, Engberg-Pedersen et al. 1996, 2005; Harder 1996; Nørgård-Sørensen et al. 2011; Nielsen 2016) og den forening af det funktionelle sprogsyn og centrale indsigter fra den europæiske strukturalistiske tradition som kendetegner DFL.

1. Anvendte forkortelser: 1, 2, 3: 1., 2. og 3. person; DU: dualis; GEN: genitiv; HAB: habitualis; IMPF: imperfektiv; INESS: inessiv; NP: nominalled; PL: pluralis; POSS: possessiv; PROG: progressiv; PRÆS: præsens; PRÆT: præteritum; SG: singularis; SUB: subjekt; UBEST: ubestemt.

Fra den strukturalistiske tradition har DFL således den opfattelse at sproget er et system af tegn der forener udtryk og indhold, og at denne tegnstruktur findes på alle niveauer fra det enkelte morfem over leksemer og syntaktiske strukturer til hele sætninger og tekster.

Eksemplerne i (1)-(3) er alle fra det morfologiske domæne, men ideen om nultegnet er ikke begrænset til morfologien, jf. Mel'čuks (2006: 469-516) behandling af bl.a. syntaktiske nuller.² Da denne artikel i det hele taget kun behandler morfologiske eksempler på nul, fremlægges der ikke nogen specifik behandling af spørgsmålet om nullers berettigelse og beskaffenhed inden for andre domæner. På baggrund af den nævnte generelle forståelse i DFL af sproget som tegnsystem vil de grundlæggende principper og kriterier for nultegn som behandles i artiklen, dog skulle gælde ikke blot for morfologiske nuller, men også for nuller på det syntaktiske niveau; gør kandidater til status som syntaktiske nuller ikke det, vil de ikke være nuller i denne artikels forstand. Hvorvidt denne tilgang til mulige nuller inden for andre områder vil støde på problemer, må dog tages op i en anden sammenhæng.

Artiklen er bygget således op: I afsnit 2 beskriver jeg den strukturalistiske traditions opfattelsen af nultegnet, dvs. et sprogligt tegn der har nul, "ingenting", på udtrykssiden, og jeg sætter denne opfattelse ind i en funktionel ramme. I afsnit 3 diskuterer jeg en række kritikpunkter der kan rettes mod uforsvarlig brug af nuller, og deraf afledte krav til brug af nultegn, og jeg gennemgår fire kriterier der skal være opfyldt for at man kan etablere et nultegn i analysen. Afsnit 4 ser nærmere på "nullets natur". Her undersøger jeg nullet som en *udtryksoperation* snarere end et *udtrykssegment* og diskuterer hvorvidt

2. Et eksempel på et syntaktisk nul er if. Mel'čuk (2006: 475) udtrykket for præsens indikativ af kopulaverbet *byt* 'være' i russisk: *Ivan Ø bolen* 'Ivan er syg', et nul der kontrasterer med bl.a. præteritum *budu*: *Ivan budu bolen* 'Ivan var syg'.

man kan sige at nullet har en specifik placering; desuden diskuterer jeg fortolkningen af det krav til nullet at det skal være udtryk for et indhold. I afsnit 5 fremlægger jeg en nulanalyse som viser hvordan kriterierne for nultegnet og den fremsatte forståelse af nullets natur fungerer i praksis; det konkrete eksempel er modsætningen til det danske genitiv-s, og jeg argumenterer for at det er både forsvarligt og fornuftigt at betragte det paradigmatiske modstykke til genitiv-s'et som et nultegn der specificerer nominalleddets (NP'ens) funktion som argumentfunktion. Jeg runder i afsnit 6 af med en kort konklusion.

2. Nultegnet: det relationelle tegn par excellence

Eksempel (1)-(3) ovenfor viser den centrale egenskab ved nul i sproget: at nullet står for *betydningsbærende fravær* (jf. "meaningful absence" i Mel'čuk 2006: 469-516). Det er i kraft af fraværet af *-er* i *bil* og *-e* i *kat* at de to ord betegner singularis frem for pluralis. Dermed er nullet et udtryksmiddel der i særlig grad beror på relationen til andre udtryksmuligheder, og dette har gjort nultegnet, tegnet der har fraværet som udtryk, til en særlig interessant størrelse i den strukturalistiske sprogvidenskab.

2.1 Ingenting i den strukturalistiske tradition

I sin redegørelse for hvordan sproget kan betragtes som et system af oppositioner, giver Saussure to eksempler på tjekkiske substantiver, *slovo* 'ord' og *žena* 'kvinde', jf. tabel 1.

Det interessante ved disse substantiver er at mens alle de øvrige kasus-numerus-kombinationer udtrykkes af stammen plus en endelse, f.eks. *slov-em* som udtrykker instrumentalis singularis, så består formen genitiv pluralis alene af stammen uden nogen endelse, *slov* og *žen*. Om dette siger Saussure:

	Singularis	Pluralis
Nominativ	<i>slovo, žena</i>	<i>slova, ženy</i>
Vokativ	<i>slovo, ženo</i>	<i>slova, ženy</i>
Akkusativ	<i>slovo, ženu</i>	<i>slova, ženy</i>
Genitiv	<i>slova, ženy</i>	<i>slov, žen</i>
Dativ	<i>slovu, ženě</i>	<i>slovům, ženám</i>
Instrumentalis	<i>slovem, ženou</i>	<i>slovy, ženami</i>
Lokativ	<i>slovu/slově, ženě</i>	<i>slovech, ženách</i>

Tabel 1. Tjekkisk slovo 'ord' og žena 'kvinde'.

On voit donc qu'un signe matériel n'est pas nécessaire pour exprimer une idée; la langue peut se contenter de l'opposition de quelque chose avec rien. (Saussure [1916] 1964: 123-124)³

Det er således forskelligheden over for paradigmet andre former der etablerer "ingenting" som en måde at signalere et bestemt tegnindhold og opnå det forhold som Charles Bally beskriver i sin definition på nultegnet: "Le signe zéro est un signe revêtu d'une valeur déterminée, mais sans aucun support matériel dans les sons"⁴ (Bally 1922: 3).

Nultegnet blev op igennem det 20. århundrede genstand for omfattende interesse og diskussion (jf. bl.a. Bally [1932] 1965: 160-164; Frei 1950; Godel 1953; Meier 1961). Roman Jakobson interesserede sig

-
3. "Man ser således at det ikke er nødvendigt at have et materielt tegn for at udtrykke en ide; sproget kan klare sig med oppositionen mellem noget og ingenting" (min oversættelse).
 4. "Nultegnet er et tegn med en bestemt valør, men uden nogen materiel lydlig støtte", (min oversættelse). Det skal bemærkes at der her med fravær af "materiel støtte" simpelthen menes fravær af et positivt tegnudtryk (fonetiske elementer); den støtte fra tegn med positivt tegnudtryk der behandles i afsnit 3.3, drejer sig om nødvendig støtte fra andre, samtidigt tilstedeværende tegn.

indgående for nulspørgsmålet (jf. Jakobson 1939), med den danske facet af historien at Jakobson under sit ophold i Danmark i foråret 1939 holdt foredraget "Das Nullzeichen" i Lingvistikredsen (sidenhen udgivet i *Bulletin du Cercle linguistique de Copenhague*, Jakobson 1940).

Senere i århundredet har også den amerikanske Columbia School interesseret sig for det strukturalistiske nul, og med udgangspunkt i Saussures beskrivelse af den ultimative rene forskel mellem noget og ingenting skriver Garcia & van Putte (1989: 365) ligefrem at "one could even go so far as to argue that 'zero' is the one and only true linguistic form. If Saussure is right and 'dans la langue il n'y a que des différences'⁵, that which is different, and only that, is most truly and essentially linguistic". Essensen af den strukturalistiske begejstring for nullet er altså at nullet er det reneste eksempel på forskel, og forskel er det bærende princip og selve grundlaget for sprog.

2.2 *Forskellen der gør forskel*

Ud fra en funktionelt orienteret opfattelse af sproget må ideen om forskel som essensen af sprog kvalificeres yderligere. Kernen i den funktionelle sprogvidenskab er at sproget *gør* noget for sprogbrugerne. De enkelte sproglige elementer løser en opgave for os når vi kommunikerer, på den måde at de bidrager til at vi kan opnå vores kommunikative formål:

Functionalists believe that linguistic elements can only be understood by looking at the jobs they do in communication, because that is what explains why they recur and pattern the way they do. (Harder 1996: 154)

Forskel kommer ind i dette funktionelle billede med den simple konstatering at så snart vi bevæger os udover et helt primitivt sig-

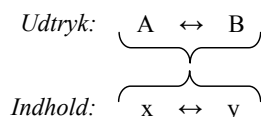
5. "Sproget består udelukkende af forskelle" (min oversættelse).

nalsystem der kun består af ét signal – én mulig ytringsform – som man så kan vælge at bruge eller lade være (man kan tænke sig et mege primitivt “dyresprog” der består af blot ét skrig som artens medlemmer kan benytte eller lade være med at benytte), så må der genkendelig forskel til for at der kan skelnes mellem udsagn med forskelligt indhold, om man f.eks. udtrykker et ønske om at få mælk i sin kaffe, eller man beklager den støj man lavede natten før.

Den funktionelle opfattelse af sproglige tegn som størrelser der gør noget for os i kommunikationen, og den observation at et sprogligt tegn kun kan yde dette kommunikative bidrag på grundlag af forskel, kan ses som forenet i Gregory Batesons definition på information: “[W]hat we mean by information – the elementary unit of information – is a difference which makes difference” (Bateson 1972: 459-460). Denne i sin grund funktionelle tanke om forskellen der gør forskel, kan direkte kobles til et centralt begreb i den hjelmslevske variant af den strukturalistiske tradition: *kommutation*.

Sproget har som tegnsystem to plan: udtryksplanet, som rummer de elementer og relationer der tjener som middel til at udtrykke sprogligt indhold (f.eks. fonemer og rækkefølgeorganisering), og indholdsplanet, som rummer det der gives sprogligt udtryk, dvs. betydningsindholdet, de semantiske elementer og relationer som formidles af de sproglige strukturer. Det sproglige tegn er det konventionaliserede forbund der består mellem en bestemt portion udtryk og en bestemt portion indhold, et element på tegnets udtryksside og et element på dets indholdsside. Grundlaget for sproget som et system bestående af flere forskellige tegn er forskelle på de to plan, og der er tale om kommutation når en forskel på udtryksplanet medfører en forskel på indholdsplanet og omvendt (Hjelmslev [1943] 1993: 66-67; Harder 1996: 200-202). Mest velkendt er kommutationsanalyse der går fra udtrykssiden til indholdssiden i opstillingen af et givent sprogs foneminventar; ændrer man den uaspirerede ustemte bilabiale lukkelyd [b] i konteksten [_ as] til en aspireret ustemt bilabial lukkelyd, [p^h],

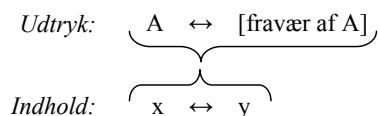
giver det en ændring på indholdssiden, fra “bas” til “pas”, og der er dermed kommutation mellem [b] og [p^h] som således repræsenterer to forskellige fonemer, /b/ og /p/. Fra indholdssiden kan man foretage samme manøvre: Ændrer man indholdsenheden “et af ens forældres søskendes børn af hunkøn” til “et af ens forældres søskendes børn af hankøn”, giver det en ændring af udtrykket fra *kusine* til *fætter*. Batesons forskelle der gør forskel, indfanges med det hjelmslevske kommutationsbegreb sådan at en forskel på udtryksplanet korrelerer med en forskel på indholdsplanet, illustreret i figur 1.

Figur 1. Korrelation mellem forskel i udtrykket og forskel i indholdet.

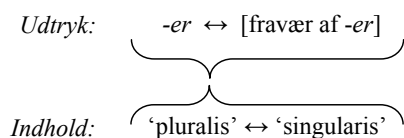
Pilene i figur 1 står for den relation der er mellem de to størrelser pilen peger på, nemlig forskelsrelationen: A er forskellig fra B, og x er forskellig fra y. Udtrykket A er knyttet til indholdet x, og udtrykket B til indholdet y, og således udgør forbundene A-x og B-y to tegn, men tegnrelationen mellem A og x og mellem B og y kommer kun i stand i kraft af de to forskelle – på udtryksplanet og på indholdsplanet – og den konvention der gælder om at de to forskelle hænger sammen; der er med Hjelmslevs begreber korrelation mellem de to forskelle.

Det er ud fra kommutationsmodellen i figur 1 enkelt at vise hvordan ingenting indgår i kommutation som et forhold i udtrykket der tæller som en forskel der gør forskel, jf. figur 2, hvor fraværet af udtryks-elementet A er den forskel ift. tilstedeværelsen af A der korrelerer med forskellen mellem indholdselementerne x og y.

Figur 2. Ingenting i kommutation.

Kommutationsscenariet i figur 2, hvor fravær af A indgår som komponent på udtryksplanet, kan tjene som ramme for en beskrivelse af den principielle forskel mellem nul som tegnudtryk og ellipse. Ved ellipse vil det indhold *x* der er forbundet med et element *A* på udtryksplanet, indgå som underforstået og rekonstruerbart selvom *A* er fraværende. Det er f.eks. tilfældet ved subjektsellipse i “dagbogstil”, hvor den berettende dagbogsskriver er underforstået som subjekt (*havde en fin eftermiddag, men blev træt efter gåturen*).⁶ Nul som tegnudtryk er der tale om når fraværet af et element *A* på udtryksplanet er forbundet, ikke med det indhold *x* som hører sammen med *A*, men med et *andet* indhold *y* som står i kontrast til *x*. Numerus i danske substantiver kan tjene som eksempel på ingenting i kommutation og dermed som tegnudtryk. For den gruppe af substantiver der danner pluralis med *-er*, ser udtryk og indhold i bøjningsvalget ud som i figur 3.

Figur 3. Kommulation ved numerus i danske substantiver (-er-pluralis).

6. Der kan siges meget mere om ellipse, og der ligger en væsentlig diskussion i spørgsmålet om hvornår en ellipselignende udeladelse er en forskel der gør så stor forskel at man må overveje om det tæller som et nultegn (se Godel 1953 for en strukturalistisk beskrivelse af forskellen på ellipse og nultegn). Denne diskussion falder dog uden for denne artikel, og ellipse vil ikke blive behandlet yderligere her.

Her klarer dansk sig med den minimale investering af udtryksmateriale: Det positive tegnudtryk *-er* står over for ingenting, nul, og et sådant nul indgår i dansk i en lang række bøjningsvalg hvorved det tæller som udtryk for adskillige indholdselementer; med Erik Hansens ord: “[D]et morf-udtryk der har allerflest forskellige betydninger, nemlig udtrykket ‘nul’” (Hansen [1977] 1992: 17).

3. Kriterier for nul

Ingenting er så godt at det må bruges med forsigtighed. I en analyse af sproglig struktur kan der være adskillige grunde til at man kunne blive fristet til at indføje et nul for at “få regnskabet til at gå op”. Den teori man tager udgangspunkt i, og som man gerne ser bekræftet af det materiale man analyserer, kan f.eks. gøre gældende at en struktur af en bestemt art skal bestå af de og de elementer – og finder man så ikke alle nødvendige elementer i den synlige materie, kan det være belejligt at postulere et nul som så gør det ud for den teoretisk påkrævede brik. Dette er selvsagt et metodologisk skråplan, og man må gøre sig klart hvilke farer og faldgruber der følger med nullerne, og nøje overveje hvilke kriterier der bør være opfyldt for at det er rimeligt at antage et nul.⁷

3.1 Kritik og krav

En skarp og præcis kritik af utøjlet brug af nuller fremlægges af den amerikanske lingvist William Haas (1957). To af de problemer han

7. Hvorvidt det er muligt at opstille beskrivelsesmodeller som aldrig gør brug af nul i den sproglige analyse, og hvorvidt sådanne modeller vil være acceptable og attraktive, må grundlæggende bero på de fundamentale antagelser om sprog og sprogbeskrivelse man vurderer teorier og analyser ud fra. Man kunne formentlig ud fra et andet udgangspunkt end denne artikels tegnteoretiske funktionalisme foretrække en total nulløshed, koste hvad det ville. Diverse eksisterende og mulige alternativer til accepten af metodologisk forsvarlige nuller vil ikke blive gennemgået eller diskuteret i artiklen her.

tager op, skal gennemgås her. For det første gør Haas opmærksom på det forhold at nul på den ene side kan have status af et element i den sproglige struktur og på den anden side kan optræde i sproglig analyse som registrering af et hvilket som helst fravær af noget der kunne have været til stede (Haas 1957: 51-52). På den ene side har vi altså det nul – det ingenting – der i tjekkisk tæller som udtryk for genitiv pluralis i f.eks. *slov*-Ø (jf. tabel 1), og på den anden side har vi, ja, i grunden hvad som helst som man kunne have behov for at vise fraværet af. Interesserer man sig f.eks. for brug af danske sætninger *med* dialogiske partikler som *jo* og *nok* over for brug af danske sætninger *uden* den slags partikler, kunne man, hvis det var fremstillingsmæssigt praktisk, markere partikelløsheden med et nulsymbol: *derfor skulle maden Ø ikke varmes* (jf. *derfor skulle maden jo ikke varmes*). Vi har her at gøre med forskellen på *language zero* og *linguist's zero* (Mel'čuk 2006: 505-506), og Haas advarer mod brug af *linguist's zero* **som** *language zero* for at få en beskrivelse til at passe med teoretiske antagelser eller bare elegance i fremstillingen. Den slags forvandling af *linguist's zero* til uberettiget *language zero* må forhindres med krav til hvornår man kan hævde at der faktisk *er* et *language zero*.

Et andet problem der tages op af Haas, er negligering af et konstaterbart positivt tegnudtryk ved indføring af nuller for at sikre ensartethed i beskrivelsen (Haas 1957: 35). Han giver som eksempel en analyse af engelsk *geese* 'gæs'. Det generelle og produktive udtryk for pluralis i engelsk er et suffiks: *duck-s*, *dog-s*, *horse-s*. Når der dannes pluralis af *goose* 'gås', er der ikke noget synligt pluralissuffiks, men dette beskrives – for at sikre ensartethed – som et nulsuffiks: *geese*-Ø, hvorved også dette substantiv følger den generelle og elegante regel at pluralis dannes med suffiks, eventuelt et nulsuffiks (jf. *sheep*, *moose* m.fl.). Det faktum at formen *geese* tydeligt udtrykker pluralis i kraft af stammevokalen, betragtes i denne analyse som udtryk for (betydningsløs) stammevariation således at *geese*-varianten kun optræder når der vælges pluralisnul. Det er ikke svært at følge Haas'

opfattelse af dette nul som en problematisk mangel på mådehold i den teoretiske elegances navn.

I bestræbelsen på at definere acceptable nuller der ikke er plaget af problemer som de ovenstående, stiller Haas som krav at et nul skal være en variant af et morfem(udtryk), altså en allomorf: Nullet skal have *non-zero alternants* (Haas 1957: 38-39, 44-47), forstået som allomorfer der realiseres af faktisk fonetisk materiale. Tanken er den at kun når et morfem giver sig til kende med positivt udtryk i visse sammenhænge, kan det tillades at ingenting anerkendes som et muligt udtryk for morfemet. Med andre ord er det kun *allomorfiske* nuller der accepteres, mens nuller uden varianter med positivt udtryk, *morfemiske* nuller, må dømmes ude. Et eksempel på et acceptabelt nul efter dette princip er den tjekkiske genitiv pluralis vist i tabel 1. Det er kun i visse deklinationer at genitiv pluralis har udtrykket nul som i *slov*-Ø og *žen*-Ø. Ordet *hrad* 'slot' har f.eks. formen *hrad-u* i genitiv pluralis, og dermed har man "set" GEN.PL-morfemet og kan derfor gå med på at der er et nul i *slov*: "Her kunne der, for det aktuelle bøjningsvalg genitiv pluralis, have været en observerbar endelse, og nullet er dermed 'underbygget' af varianter som -u". Derimod vil dansk singularis ikke kunne anerkendes som et nutegn, for vi "ser" aldrig singularis i form af en positivt udtrykt allomorf.⁸

Allomorfisk relation mellem et nul og en positivt udtrykt variant af samme morfem behandles også af Bally, hos ham med begrebet *analog*

8. Det er i denne sammenhæng manglen på en positivt udtrykt allomorf i bøjningen af substantivet der er på spil. I den samlede ordform *bil* kan vi "se" at der er tale om singularis fordi den positivt udtrykte pluralisendelse *-er* er fraværende, men det gør ikke selve "singulariselementet" synligt. I *bilen* viser bestemthedsendelsens form *-en* at der er tale om singularis, men også her kan man tale om at singularis er udtrykt ved nul i kontrast til *-e* i pluralisbestemthedsmarkøren *-ene*, som af fonotaktiske årsager reduceres til *-ne* efter *biler* (jf. Heltoft 2001: 74). I syntaktiske sammenhænge som *en bil* og *den store bil* er singularis positivt udtrykt af artiklerne, men det ændrer ikke på entalsmarkeringens usynlighed i substantivbøjningen.

eller *homokategorial forbindelse* (*association d'analogie* eller *association homocatégorielle*, Bally [1932] 1965: 161). Hvor denne forbindelse hos Bally ikke opfattes som nødvendigt kriterium for at opstille et nul, er Marchand i sin behandling af orddannelse i engelsk på linje med Haas i opfattelsen af *non-zero alternants* som et krav (Marchand 1969: 359). Kravet dukker også op i Basbølls diskussion af hvilke nuller der bør tillades:

It is much more acceptable to use 'Ø' as an ending in pl. indef. [ubestemt pluralis] *mus* 'mice' ['mu:ʔs] than in sg. indef. [ubestemt singularis] *mus* 'mouse' ['mu:ʔs] since the pl. indef. form of nouns is normally manifested by a form with an expressed (non-zero) morphological ending, which the sg. indef. form is not. (Basbøll 2005: 353)

Tanken bag kravet om *non-zero alternants* er i og for sig fornuftig nok: Det er et metodisk klart og operationaliserbart greb i nulbegrænsningen kun at tillade morfemer udtrykt af ingenting når der er konkret bevis for eksistensen af de pågældende morfemer i kraft af varianter med positivt udtryk som er "til at tage og føle på". Problemet med kravet er at det medfører uacceptable antagelser om iboende paradigmatiske specifikationer der udskiftes ved alternative paradigmevalg. Som beskrevet af Mel'čuk (2006: 476-477) vil afvisningen af et morfemisk singularisnul i engelsk – en afvisning som Haas altså plæderer for – betyde at entalsbetydningen af *car* og *book* i *the green car* og *Jessie's book* måtte være kodet i substantivstammen som et inhærent træk (jf. Haas 1957: 47), og pluralismorfemet *-s* i *cars* og *books* ville så skulle, med Mel'čus (2006: 76) ord, "push out" betydningen singularis. Som konsekvens af denne opfattelse ville valget af pluralis i numerusparadigmet så være en udskiftningsoperation hvor inhærent stammebetydning annulleres, hvilket virker både uplausibelt og uøkonomisk. Det samme ville gælde for alle andre paradigmatiske oppositioner med et medlem karakteriseret ved fraværet af de positivt

udtrykte paradigmatiske alternativer. For dansk ville dette f.eks. gøre sig gældende ved imperativ, *spis, råb, kør*. Imperativen har direktiv sproghandlingsramme som sin kodede betydning, dvs. imperativ-former kan kun anvendes til handlingsregulerende sproghandlinger såsom ordrer og tilskyndelser. Eftersom imperativen ikke har *non-zero alternants*, ville imperativbetydningen, ud fra Haas' principper, være iboende i enhver verbalstamme. Det forekommer mildest talt usandsynligt at imperativens direkte sproghandlingsramme skulle være en inhærent del af verbalstammens semantik som udskiftes ved enhver af verbalbøjningens paradigmatiske alternativer til imperativ (således at f.eks. betydningen af præsens *spiser* dannes ved at en stammekodet imperativbetydning annulleres ifm. tillægget af præsensbetydning).

Et andet problem med den overflytning af "ingentings" betydning fra et metodologisk udelukket morfemisk nul til stammen, som følger af Haas' og andres krav om *non-zero alternants*, har at gøre med stammers deltagelse i orddannelsesprocesser som f.eks. sammensætning. Ligesom i engelsk skulle danske substantiver som *bil* og *bog* ud fra Haas' princip have indkodet singularisbetydning i stammen. Hvis dette var tilfældet, ville man skylde en forklaring på semantikken i sammensætninger som *bilindustri* og *boghandel*, hvor stammerne *bil-* og *bog-* ikke bærer en specifikation af at der indgår ét eksemplar af kategorien "bil" eller kategorien "bog". Dette problem undgås når man anser numerusbøjningen for en grammatisk betydnings-specifikation der hører til uden for orddannelsesprocessen, når en – færdigbygget – substantivstamme skal fungere som ord. Eftersom en stamme kan indgå i orddannelse "forud" for bøjning i numerus, kan specifikationen af enten singularis eller pluralis ikke være en "stammeintern" semantisk kodning, og hvorvidt substantivet skal tolkes som udtryk for singularis frem for pluralis, må derfor afgøres ud fra den forskel der gør forskel: fravær eller tilstedeværelse af det positive tegnudtryk der betyder pluralis.

Ud fra det funktionelle tegnbaserede grundlag fremlagt i afsnit 2.2 og ud fra problemerne med Haas' krav om *non-zero alternants* gennemgået ovenfor må dette krav hos Haas afvises, og de morfemiske nuller (altså nuller uden *non-zero alternants*) må anses for teoretisk og metodologisk acceptable.

3.2 Mel'čuks tre kriterier

Om end kravet om *non-zero alternants* må afvises, underbygger Haas' kritikpunkter behovet for at sikre sig mod uvederhæftige nuller, og det er derfor nødvendigt med faste, klare kriterier for etablering af et nultegn i den sproglige analyse. I sin grundige behandling af nulspørgsmålet opstiller Igor Mel'čuk (2006: 470-471) tre kriterier som alle skal være opfyldt for at man kan hævde eksistensen af et *language zero*:

- *Expressiveness*: Et nul skal have et indhold.
- *Contrastiveness*: Et nul skal have en distinktiv kontrast til et ikke-nul.
- *Exclusiveness*: Et nul skal have et indhold der ikke (også) udtrykkes af et ikke-nul-element.

De tre kriterier forholder sig til forskellige aspekter af sproglig struktur og analyse af strukturen. *Expressiveness*, eller indholdskriteriet, kan opfattes som det grundlæggende funktionelle tegnkrav: Nullet skal *gøre* noget. Hvad der kan tælle som indfrielse af indholdskravet, tages op i afsnit 4.3.

Contrastiveness, eller kontrastkriteriet, kan ses som det paradigmatiske krav, nemlig kravet om at nullet skal stå i paradigme med andre udtrykselementer, og det er med dette krav at Mel'čuk gør sin karakteristik af nullet som *meaningful absence* til et kriterium: Det er i kraft af at være et fravær af et eller flere bestemte andre udtrykselementer at "ingenting" kan etablere sig som det der meddeler et indhold; kun

derived kan der være tale om en forskel der gør forskel (jf. Bateson 1972). Man kan på grundlag af dette kriterium stille spørgsmålstegn ved et nul der ellers er udbredt i beskrivelsen af dansk (se f.eks. Hansen & Heltoft 2011: 175): nulallomorfen af pluralismorfemet i ord som *mus*, *sværd* og *sko*, jf. (4).

- (4) *Palles mus*
 a. *mus-Ø^{SG}*
 b. *mus-Ø^{PL}*

Det er ikke muligt at afgøre om NP'en i (4) udtrykker ental eller flertal, og dermed om substantivet skal analyseres som i (4a) eller (4b). Nielsen (2016: 217-219) mener at man i forholdet mellem (4a) og (4b) kan skelne mellem nuller af forskellig orden (morfemisk og allomorfisk nul), hvilket anses for tilstrækkeligt til at legitimere nul-lerne på trods af fraværet af synlig eller lydlig kontrast, mens både Haas (1957: 36-38) og Mel'čuk (2006: 485) afviser nuller af den type der vises i (4). Haas afviser en lignende distinktion mellem *sheep-Ø^{SG}* og *sheep-Ø^{PL}* i engelsk, først og fremmest fordi han ikke accepterer morfemiske nuller, altså nul som udtryk for et tegn der ikke har en positivt udtrykt allomorf, såsom entalsnullet i *sheep-Ø^{SG}*. Mel'čuk ville acceptere det morfemiske singularisnul, men afviser alligevel begge nuller, og således distinktionen, fordi der ikke er en kontrast i udtrykket mellem *sheep-Ø^{SG}* og *sheep-Ø^{PL}*. Afgørelsen af numerusnul- lernes spiselighed i danske ord af typen *mus* må dog bl.a. tage de bestemte former (*musen*, *musene*) med i betragtning, og en sådan vi- dere behandling af problemet med *mus* falder uden for denne artikel.

Exclusiveness, eller eksklusivitetskriteriet, kan betragtes som en metodologisk sikkerhedsforanstaltning som forhindrer postulerin- gen af nultegn i det tilfælde at analysen har vist at det indhold der hævdes udtrykt af nul, kan knyttes til et positivt tegnudtryk. Kriteriet kræver en smule nærmere kvalifikation for at undgå at det forhold

at der hyppigt er redundans i den sproglige kodning, fører med sig at systematisk set helt fornuftige nuller udelukkes. Eksempelvis kan numerus findes udtrykt adskillige gange inden for en enkelt NP. I (5) ser vi hvordan pluralis er udtrykt tre gange.

(5)	<i>nogle</i>	<i>stor-e</i>	<i>bil-er</i>
	UBEST.PL	stor-PL	bil-PL

Selvsamme NP i singularis udtrykker ligeledes numerus tre gange, men her udgøres to af udtrykkene af fraværet af den positivt udtrykte endelse på adjektivet og substantivet (6).

(6)	<i>en</i>	<i>stor-Ø</i>	<i>bil-Ø</i>
	UBEST.SG	stor-SG	bil-SG

Det kunne give anledning til den opfattelse at man så på basis af eksklusivitetskriteriet måtte afvise nullerne i *stor-Ø* og *bil-Ø* fordi singularis findes udtrykt i *en*. Det ville dog være helt usystematisk at sige at singularis ikke er udtrykt i adjektivets og substantivets form, og det ville give en forkert beskrivelse af adjektivernes og substantivernes morfologi hvis tilstedeværelsen af flere morfologiske udtryk for singularis inden for den samme syntaktiske helhed ikke kunne anerkendes. Mel'čuk (2006: 470) definerer den kontekst hvori man skal lede efter et muligt positivt udtrykselement der ville kunne afmontere et nul, som enten sætningen eller ordformen. Dette bør nok nærmere præciseres til at være spørgsmålet om det strukturniveau inden for hvilket der ikke må være et positivt udtrykt alternativ til nuludtrykket: det morfologiske niveau eller det syntaktiske niveau. Med denne præcisering kan vi sige at de to morfologiske nuller der udtrykker singularis i (6), er acceptable fordi den enkelte morfologiske helhed – adjektivet og substantivet – ikke rummer andet end nullet (begge steder fraværet af *-e* og *-er*) som muligt udtryk for "singularis".

3.3 Et fjerde kriterium: indeksikalsk støtte

Haas gør en observation der viser hvordan nul som tegnudtryk har en ganske anden status end et positivt ("overt") tegnudtryk: "Theoretically, an overt segmental element can have form as well as distinctive value, even if there were no other elements. It could still contrast with silence. Zero could not" (Haas 1957: 41-42). Nullet har altså en særlig afhængighed af omgivelserne; det er "'bound' to elements unlike itself [...], incapable as it is of even appearing except in conjunction with some non-zero element" (Haas 1957: 42). Nullet kan ikke optræde på egen hånd – en sproglig ytring kan, indlysende, ikke bestå alene af et nultegn – da det så simpelthen ikke er muligt at vide om der så faktisk er ytret noget eller ej! Udover de tre kriterier gennemgået ovenfor er der derfor også et syntagmatisk krav: Et nultegn må nødvendigvis have selskab af et ikke-nul-tegn. Og ikke alene må nultegnet have positivt udtrykt selskab, det må indlysende også forholde sig sådan at de(t) positivt udtrykte tegn gør det klart for modtageren at et tegn med ingenting som udtryk indgår i den ytrede sproglige struktur – ellers var man lige vidt i forhold til at vide om et nultegn var "ytret" (dvs. indgik som et tegn i helheden) eller ej. Den syntagmatiske partner må således pege på nultegnet, altså signalere til modtageren at "her i selskab med mig er der et yderligere tegn".

En sådan pegerolle er det man i den peirceanske semiotiske tradition (efter den amerikanske filosof Charles S. Peirce, jr. Hartshorne & Weiss 1931-1935) kalder *indeksikalsk funktion*, forstået som det forhold at et sprogligt element peger på den samtidige tilstedeværelse af et andet element (Anttila 1975; Andersen 1980; Nielsen 2016: 88-117). Et klassisk eksempel på sproglig indeksikalitet er deiktiske tegn som f.eks. pronomenet *jeg* hvis referent kun etableres i kraft af koblingen fra ytringen ud i den specifikke brugssituation, ud til den aktuelle

afsender som indekseres af *jeg*.⁹ Et andet eksempel er genusbøjning af adjektivattributter i f.eks. dansk. I NP'en *et stort hus* er neutrumsmarkøren *-t* i *stort* et indeks for den samtidige tilstedeværelse af en substantivstamme der styrer neutrum, her *hus*.

I eksemplet med genusbøjning er den indekserede størrelse – eller *indikatum* – ikke afhængig af indekset: Substantivet *hus* klarer sig fint uden en neutrumsmarkør til at pege på sig (jf. *Børges hus*). Anderledes er det med nultegn. Hvis ikke der i den syntagmatiske kontekst er et element der har den indeksikalske funktion at pege på nullet, kan nullet ikke erkendes, og grundlaget for nultegnet som medlem af tegnsystemet er dermed ikke til stede. Dette aspekt af nultegnet udgør dermed det fjerde kriterium: *indeksikalsk støtte* (introduceret i Nielsen 2016: 203-209).

Ifølge eksklusivitetskriteriet skal et nul have et indhold der ikke (også) udtrykkes af et ikke-nul-element, og det vil sige at der ikke må være et positivt udtrykt tegn hvortil man ville kunne henføre det indhold der hævdes for nultegnet. Det betyder at den indeksikalske støtte ikke simpelthen kan være at pege direkte og entydigt på det indhold der hører sammen med nullet, for i så fald ville der ikke være nogen forskel på det at pege på indholdet af et nultegn og så det selv at udtrykke dette indhold. F.eks. kan den indeksikalske støtte til det danske singularisnul i *bil* ikke bestå i at det tegn der udtrykkes af stammen *bil-*, peger – og altid peger – på indholdet “singularis”. For det første ville det betyde at selve stammen *bil-* så altid havde “singularis” som medfølgende betydning (hvilket må afvises, jf. afsnit 3.1), og for det andet ville kravet om eksklusivitet ikke være opfyldt for singularisnullet da indholdet “singularis” ville høre fast sammen

9. Sproglige størrelser med denne binding til brugskonteksten er det som Jakobson (1957), med et begreb oprindeligt indført af Otto Jespersen (1922), beskriver som *shifters*: I en samtale mellem to parter vil den specifikke reference ud i samtalsituationen for f.eks. det deiktiske pronomen *jeg* skifte eller flytte sig alt efter hvem der har ordet.

med stammen *bil-* og altså være udtrykt af et ikke-nul-tegn. Nullet ville i så fald falde for eksklusivitetskriteriet.

Den indeksikalske støtte, altså den syntagmatiske pegerelation, må derfor gå fra indekset og ikke direkte til nullet, men til et paradigme af mulige tegn der kan vælges imellem, hvoraf ét af medlemmerne af paradigmet er et nultegn. På den måde peger indekset ikke på én entydig betydning knyttet til nullet, men på et valg mellem forskellige tegn der specificerer forskellige betydningskomponenter. Pegerelationen går altså fra et indeks til et paradigme, og dette paradigme er det primære indikatum. Paradigmet har blandt sine medlemmer et nultegn som en mulig realisering af et valg i paradigmet, og dermed fungerer nultegnet som indirekte indikatum.

Denne pegerelation kan illustreres med netop det danske numerusparadigme for tællelige substantiver. Valget af en tællelig substantivstamme som f.eks. *bil* eller *drøm* udløser et obligatorisk valg i paradigmet singularis vs. pluralis, og fordi dette valg er knyttet til stammen og obligatorisk, peger substantivstammen på paradigmet: Stammen er indeks for en samtidigt tilstedeværende realisering af (et valg i) paradigmet. Man ved altså som sprogbruger at når man støder på stammen *bil-*, så vil der også være en manifestation af numerus. Møder man så endelsen *-er* i tilknytning til *bil-*, så har man dér en positiv udtryksstørrelse der står som repræsentant for det primære indikatum (paradigmet). Hvis man ikke møder noget *-er*, ved man i kraft af den indeksikalske støtte at et andet medlem – her: *det* andet medlem – er valgt, nemlig det medlem der har nuludtryk. En lignende indeksering af nul – via indeksering af et paradigme – gør sig gældende ved den danske imperativ, f.eks. *spis-Ø*, hvor verbalstammen er indeks for modusvalget mellem imperativ og nonimperativ (se den fulde analyse heraf i Nielsen 2016: 238-249).

Indeksering af et obligatorisk valg i et lukket bøjningsparadigme må betragtes som den typiske og mest almindelige form for indeksikalsk støtte. Der findes imidlertid også en noget mere ualmindelig

form hvor det er positivt udtrykte bundne bøjningsmorfemer der fungerer som indeks for et valg i et åbent paradigme der har et nul-tegn som medlem.¹⁰ Denne ganske specielle indretning ser man bl.a. i det papuanske sprog *awa*, som har en verbalstamme med nuludtryk (Loving & McKaughan 1964: 15; Mel'čuk 2006: 474). Til verbalstammer i *awa* knyttes en række bundne morfemer der udtrykker person og tempus og specifikationer af objekter. Det således bøjede verbum kan optræde alene som fuldgældig ytring, eller det kan optræde med andre sætningsled der ekspliciterer argumenterne, illustreret i (7a,b) med verbalstammen *keki-* 'brænde'.

(7) a. *keki-nuw-éhq*
 brænde-POSS.1SG-PRÆT.3SG
 '[han] brændte noget-der-var-mit'

 b. *néne sòn keki-nuw-éhq*
 min have brænde-POSS.1SG-PRÆT.3SG
 '[han] brændte min have'

Den verbalstamme i *awa* der betyder 'give', er udtrykt af ingenting på den måde at de bundne morfemer der hører til verbalbøjningen, simpelthen optræder *uden* en positivt udtrykt stamme, jf. (8a,b) som kontrasterer med (7a,b) i forskellen mellem den positivt udtrykte stamme *keki-* og så nulstammen.

10. Et åbent paradigme er kendetegnet ved at tillade tilføjelse af nye medlemmer, og de store ordklasser som substantiver og verber er prototypiske eksempler på åbne paradigmer. I modsætning hertil er lukkede paradigmer i udgangspunktet ikke åbne for tilføjelse af nye medlemmer, og sættet af paradigmemedlemmer ændres her kun ved mere fundamentale reorganisering af paradigmet. Bøjningsparadigmer er klassiske eksempler på lukkede paradigmer.

- (8) a. Ø-*nuw-éhq*
 give-POSS.1SG-PRÆT.3SG
 ‘[han] gav noget-der-var-mit’
- b. *néne sòn* Ø-*nuw-éhq*
 min have give-POSS.1SG-PRÆT.3SG
 ‘[han] gav min have [til en anden]’

I dette tilfælde er det altså verbalbøjningsmorfemerne der er indeks: De peger på kategorien verbalstamme, et åbent paradigme hvor ét medlem har nuludtryk, og sprogbrugerne ved at tegnet med indholdet ‘give’ og ingenting som udtryk er valgt og indgår i ytringen, fordi bøjningsmorfemerne (-*nuw*, -*éhq*) lader dem forstå at der er valgt en verbalstamme.

4. Er der noget? Og hvor er det?

Med fire grundlæggende kriterier for brug af nultegn på plads er det tid til at se nærmere på ingenting som brik i analysen af indhold og udtryk. I det følgende diskuterer jeg først hvordan nullet må ses som en operation, og dernæst diskuterer jeg hvorvidt nullet kan siges at have og udfylde en position. Derpå ser jeg nærmere på det indholdskrav der må stilles til et nultegn.

4.1 Nul som operation

Nul er ingenting – og det er dermed ikke en “ting” med tingslige egenskaber på udtryksplanet. Dette er vigtigt at holde sig for øje, både for ikke at blive fristet til at tænke nullet som et reelt segment – dvs. en portion fonetisk substans – og for at tolke udsagnet “X er udtrykt af nul” rigtigt.

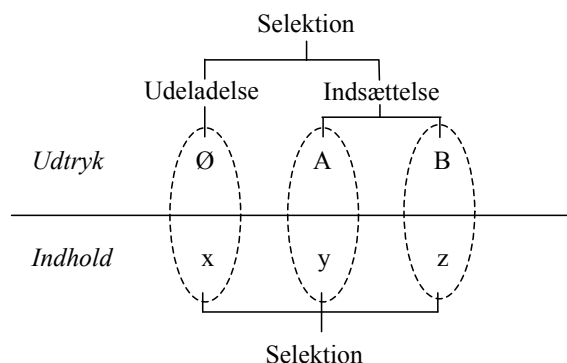
I sin kritik af analyser der behandler nuller som segmenter på linje med alle andre, skriver Haas (195: 42): “Zero [...] is not a ‘segment’ supplied; it is some determinate segment (or a class of such) *not* supplied. It is an *operation* performed on overt forms”. Vi er altså på et metaplan når vi taler om nullet som udtryk. Videre skriver Haas:

The contrast [...] between the presence and the absence of an overt form cannot be said to lie between (a) the form and (b) the operation of omitting it [...]. The contrast lies *between two operations*: that, namely, of 'putting' or 'choosing' a form, and that of 'omitting' or 'rejecting' it. (Haas 1957: 43)

Som beskrivelse af sprogets udtryksside og de elementer der opereres med som udtryksstørrelser, har Haas indlysende ret. Det ser man tydeligst i valgsituationer hvor der kan vælges mellem ingenting og så mindst to positive udtryksstørrelser. At træffe den beslutning at man ikke indsætter nogen af de f.eks. to udtryksklodser der i en given sammenhæng ville kunne indsættes, er ikke en handling på samme niveau som den at vælge imellem den ene eller den anden af udtryksklodserne, på samme måde som at det at vælge *ikke* at skulle have dessert ikke er en dessertmulighed på menukortet ved siden af is og frugtsalat.

Haas bruger sin analyse af nullets karakter af operation til at rydde en hel masse nuller ud af sprogbeskrivelsen – for de er jo bare registreringer af en operation, en udeladelsesoperation. Her er der noget der *ikke* er gjort (fraværet af et udtrykselement), og det kan være udmærket at få øje på, men det tæller ikke som andet end et *linguist's zero*. Denne opfattelse hænger imidlertid sammen med Haas' rødder i den amerikanske strukturalisme som modsat den europæiske strukturalisme ikke har ideen om det sproglige *tegn* – som forbund mellem et udtryk og et indhold – som essentielt begreb og analytisk omdrejningspunkt, men i vid udstrækning holder sig til udtryksystemet og afskriver indholdet som utilgængeligt for videnskabelig undersøgelse (jf. Bloomfields (1935: 162) udsagn at "we cannot, within the scope of our science, analyze the meaning of the morpheme"). I den europæiske strukturalistiske tradition og i den funktionalistiske fortolkning af indsigter herfra (jf. afsnit 2.2) er genstanden for analyse det sproglige tegn og netop forbundet mellem udtryk og indhold.

Det betyder at uensartetheden på udtryksplanet mellem nullet (som operation) og de positive tegnudtryk (som faktiske udtrykssegmenter) må bringes i forbindelse med indholdsplanet og den måde hvorpå indholdselementerne er organiseret. Koblingen mellem udtryk og indhold når der indgår et nultegn, er vist i figur 4.

Figur 4. Selektion på udtryksplan og indholdsplan med et nul i udtrykket.

Scenariet i figur 4 kan illustreres med numerusbøjningen af substantiver i det uralske sprog mansi (Keresztes 1998: 409-410). Mansi har tre numeri – singularis, dualis og pluralis – og tabel 2 viser hvordan numerus kommer til udtryk ved et antal substantiver i to af sprogets seks kasus som en morfologisk markering mellem stammen og kasusendelsen.

Kasus (2 ud af 6)	Numerus	<i>ala</i> "tag"	<i>aawi</i> "dør"	<i>puut</i> "gryde"	<i>laayəl</i> "fod/ben"
Nominativ	Singularis	<i>ala</i>	<i>aawi</i>	<i>puut</i>	<i>laayəl</i>
	Dualis	<i>ala-γ</i>	<i>aawiji-γ</i>	<i>puuti-γ</i>	<i>laayəli-γ</i>
	Pluralis	<i>ala-t</i>	<i>aawi-t</i>	<i>puutə-t</i>	<i>laayəla-t</i>
Lativ	Singularis	<i>ala-n</i>	<i>aawi-n</i>	<i>puut-n</i>	<i>laayəl-n</i>
	Dualis	<i>ala-γ-n</i>	<i>aawiji-γ-n</i>	<i>puuti-γ-n</i>	<i>laayəli-γ-n</i>
	Pluralis	<i>ala-t-n</i>	<i>aawi-t-n</i>	<i>puutə-t-n</i>	<i>laayəla-t-n</i>

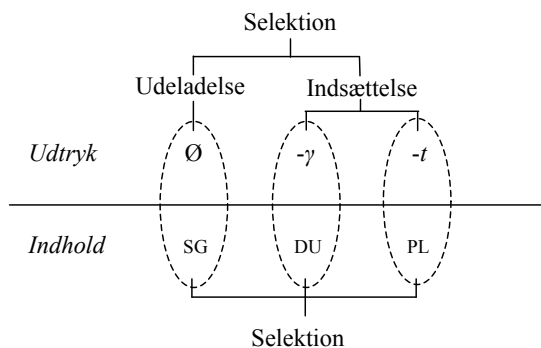
Tabel 2. Numerus i mansi for to af sprogets seks kasus.

Som det fremgår af tabel 2, udtrykkes singularis i mansi med ingenting, nemlig ved fraværet af udtrykket for dualis og udtrykket for pluralis, altså med fleksivsystemet i tabel 3:

Numerus (indhold)	Fleksiv (udtryk)	Eksempel
Singularis	-Ø	<i>ala</i> -Ø 'tag'
Dualis	-γ	<i>ala</i> -γ '(2) tage'
Pluralis	-t	<i>ala</i> -t '(mere end 2) tage'

Tabel 3. Numerusfleksiver i mansi.

Forskellen i selektion på udtrykssiden og indholdssiden ved valg der inkluderer nultegn – asymmetrien der skyldes at nullet er en operation – kan vises med eksemplet fra mansi som i figur 5.

Figur 5. Udtryk og indhold i numerusbøjningen i mansi.

I kraft af tegnrelationen mellem udtryk og indhold betyder nullets særlige status som udeladelsesoperation *ikke* at det registrerede ingen-

ting er et *linguist's zero*: Fraværet af *-γ* og *-t* er det betydningsbærende udtryk for indholdet "singularis", og derfor er den operation at lade være med at indsætte noget fra sættet *{-γ, -t}* ikke blot en neutral undladelse, men et paradigmatisk valg med semantiske konsekvenser, en forskel der gør forskel.

4.2 Nullets position

I litteraturen om nultegnet finder man gennemgående det synspunkt at nullet indtager en bestemt *position*. Basbøll skriver:

Zeroes have been used, in phonology, morphology and syntax, as *place holders*, that is, occupying a position where there is no phonological content. That such a zero is Something (not just Nothing), can be argued from semantics, and/or from the contrast to non-null morphemes in the same position. Thus the notions of *position* and *contrast* are crucial to understand the role of morphological zeroes. (Basbøll 2009: 20, kursiv if. originalen, min understregning)

Dette citat kan ses som udtryk for den opfattelse at det "ingenting" som nullet er (hvis det altså er noget, jf. den generelle afvisning af en mængde danske nuller i Basbøll 2009), må kunne identificeres og defineres positionelt; det bliver altså et krav at man entydigt kan udpege *hvor* i den syntagmatiske linearitet det indholdsudtrykkende "ingenting" befinder sig. Denne anskuelse er helt eksplicit hos Mel'čuk der i sin diskussion af kontrastkriteriet skriver at "a zero sign Ø contrasts semantically with at least one non-zero sign X capable of occupying the same position and expressing a meaning of the same category as X" (Mel'čuk 2006: 485, min understregning). Her følger Mel'čuk den opfattelse som også Bally giver udtryk for når han skriver: "Un signe zéro est donc un signe qui, sans signifiant

positif, figure avec une valeur déterminée à une place déterminée d'un syntagme [...]" (Bally [1932] 1965: 161).¹¹

Der er imidlertid grund til at stille spørgsmålstejn ved denne opfattelse af nullet som "noget" der har – og i det hele taget kan have – en position. Rent principielt kan man gøre den indsigelse at hvis man skal tage alvorligt at nullet er en beskrivelse af et *fravær* af "noget" på sprogets udtryksplan og ikke *tilstedeværelsen* af en slags "ingenting"-ting i udtrykket, så giver det ikke mening at lokalisere positionen for nullet. Det svarer til at insistere på at når cykelnøglen ikke ligger i skålen på kommoden i entreen, så befinder der sig en ikke-nøgle i skålen. Her adskiller det sproglige nul sig fundamentalt fra talsystemets nul. Nullet i f.eks. tallet 150 har en helt afgørende positionel funktion, men det er fordi det positive, synlige, udtryk 0 – altså det typisk ellipseformede skrifttegn – viser at cifferet 5 til venstre står på decimalsystemets plads for tiere (og at cifferet 1 dermed repræsenterer ét hundrede). Udover denne positionsangivende funktion siger cifferet 0 at der ikke i tallet indgår nogen enere, og i den forstand er talsystemets nul det modsatte af sprogets nultegn: Det er et positivt tegnudtryk med indholdet "ingenting". I sproget er der tale om et positivt tegnindhold der etableres som semantisk bidrag til helheden i kraft af fravær. Den observation at der ikke er noget, forvandler ikke fraværet til en ting hvis placering i rummet – det lineære forløb – kan fastlægges.

Der er også praktiske, empiriske grunde til at gøre indsigelser over for den ide at det sproglige nul har – og metodologisk skal have – en position i den lineære struktur. Det skal her illustreres med personbøjningen i det nordamerikanske sprog chickasaw og det mellemamerikanske sprog totonakisk.

11. "Et nultegn er således et tegn der uden positivt udtryk optræder med en bestemt værdi på et bestemt sted i et syntagme" (min oversættelse).

I chickasaw ser personbøjningen af verber for transitive subjekter og aktive intransitive subjekter således ud (9) (Munro 2005: 124-125):

- (9) a. *yaa-li*
græde-1SG
'jeg græder'
- b. *ii-yaa*
1PL-græde
'vi græder'
- c. *ish-yaa*
2SG-græde
'du græder'
- d. *hash-yaa*
2PL-græde
'I græder'
- e. *yaa*
græde
'han/hun/den/det/de græder'

I 1. og 2. person singularis og pluralis sættes der et affiks på verbet, enten et præfiks eller et suffiks, mens der i 3. person (som ikke skelner mellem singularis og pluralis) ikke tilføjes noget affiks. Skematisk

	Singularis	Pluralis
1. person	<i>-li</i>	<i>ii-</i>
2. person	<i>ish-</i>	<i>hash-</i>
3. person	Ø	

Tabel 4. Personbøjning af verber for transitive subjekter og aktive intransitive subjekter i chickasaw.

opstillet ser denne personbøjning ud som i tabel 4, bemærk nulmorphemet der udtrykker 3. person.

I totonakisk (den variant der kaldes *Filomeno Mata Totonac*, McFarland 2009) finder man ligesom i chickasaw et personbøjningsmønster hvor en af person / numerus-formerne karakteriseres ved ingenting. Eksemplerne i (10) viser personbøjningen for subjekter (McFarland 2009: 126-132; personbøjningen fremhævet her med fed).

- (10) a. ***k-šama-aa***
 1SUB-røre-IMPF
 ‘jeg rører ved det’
- b. *kuči-aa-**wa***
 helbrede-IMPF-1PL
 ‘vi helbreder ham / hende / det’
- c. *tan-čičin-**tī***
 BAGDEL¹²-varme-2SUB.SG
 ‘du brændte din hale’
- d. *putsa-aa-**tī***
 lede.efter-IMPF-2SUB.PL
 ‘I leder efter ham / hende / det’
- e. *čuh-aa*
 spytte-IMPF
 ‘han / hun spytter’

12. Præfikset *tan-* er et såkaldt kropsdelspræfiks der bl.a. bruges som applikativ til at ændre et verbs valens, som her hvor det intransitive verbum *čičin* gøres transitivt med kropsdelspræfikset der angiver det tilføjede objekt som noget der har med bagdelen at gøre. De mange kropsdelspræfikser i *Filomeno Mata-totonakisk* er grammatiske affikser afledt af kropsdelsubstantiver (McFarland 2009: 82-84, 173-179).

- f. *ta-qamaa-nan-maana*
 3SUB.PL-lege-HAB-PROG3PL
 'de leger (er i gang med at lege)'

Det samlede billede af personbøjningen i totonakisk er ganske kompliceret, men med mindre forenklinger¹³ kan subjektbøjningen fremstilles som i tabel 5.

	Singularis	Pluralis
1. person	<i>k-</i>	<i>(k-)...-wq</i>
2. person	<i>-ti_ḡ</i>	<i>-titi_ḡ</i>
3. person	Ø	<i>ta-</i>

Tabel 5. Personbøjning for subjekter i totonakisk.

Ud fra den antagelse at nuller er noget der udfylder en position, må man så spørge: Hvor står disse nuller? Skal man i analysen af chickasaw bestemme nullets placering som i (11a) eller (11b)? Og skal man i analysen af totonakisk bestemme nullets placering som i (12a) eller (12b)?

(11)	a. Ø- <i>yaa</i>
3-græde	b. <i>yaa</i> -Ø
græde-3
(12)	a. Ø- <i>čuh-aa</i>
3SG-spytte-IMPF	b. <i>čuh-aa</i> -Ø
spytte-IMPF-3SG

13. Forenklingerne skjuler at der er flere allomorfer for 2. person singularis, og at der eksisterer en kontrast mellem inklusiv og eksklusiv i 1. person pluralis, dvs. detaljer der ikke påvirker beskrivelsen af 3. person.

Svaret må være at man ikke skal gøre nogen af delene, for nullet – altså fraværet – står netop ikke nogen steder. Man kan således heller ikke sige om nullerne i de to sprog er nulsuffikser eller nulpræfikser; man må blot konstatere at de andre medlemmer af paradigmerne udtrykkes som enten suffikser eller præfikser. Mere generelt viser eksemplerne fra chickasaw og totonakisk at nultegnet ikke har en position i udtryksstrengen, og det er jo ikke overraskende hvis man holder fast i at nultegnets udtryk er et betydningsbærende *fravær*: Der er faktisk ikke noget som står et sted. Det forekommer karakteristisk for grammatiske systemer der indeholder nuller, at nultegnets paradigmatiske alternativer har en fast position der gælder for alle positivt udtrykte paradigmemedlemmer,¹⁴ og i en analyse der involverer et tegn udtrykt af ingenting, kan det give god mening at præcisere i hvilken position nultegnets positivt udtrykte oppositionspartnere kan stå. Eftersom alle fleksiver i dansk verbalbøjning har form af suffikser, kan man udmærket sige at imperativnullet er et fravær af et suffiks. På baggrund heraf kan det også være fornuftigt at sige at dansk imperativ udtrykkes af et *nulsuffiks* – blot man holder sig for øje at dette strengt taget er en praktisk ”forkortelse” af den formulering at de paradigmatiske alternativer til tegnet med nuludtryk står som suffikser.

Tilbage til nullets position i morfemanalysen. Symbolet “Ø” – eller “0” eller hvad man nu bruger – repræsenterer *ikke* en portion udtryk, men fraværet af en portion udtryk. Det er en analytisk oplysning om at der indgår et fravær med semantiske konsekvenser kodet i en tegnrelation mellem fraværet og en isolerbar betydningskomponent. Hvor denne oplysning placeres i den morfemopdelte streng, er dybest set et spørgsmål om praktisk fremstilling: Hvor er det mest praktisk

14. Hvorvidt dette faktisk er det hyppigste og dermed også det almindeligste i verdens sprog, er naturligvis et empirisk spørgsmål, men det forekommer plausibelt.

for analytikeren at sætte glosseringen på næste linje i eksemplet? Et princip om at man sætter nulsymbolet der hvor de paradigmatiske alternativer ville dukke op – hvis dette altså kan afgøres – er rimeligt, og det er fornuftigt og forsvarligt at bruge betegnelsen nulsuffiks om et fravær af udtrykselementer der alle er suffikser, eller nulproklitikon om et fravær af udtrykselementer der alle er proklitika. Men nultegnets ingenting er ikke noget der er der – det er ikke en portion udtrykssubstans der indtager en position.

4.3 Der er noget på indholdssiden

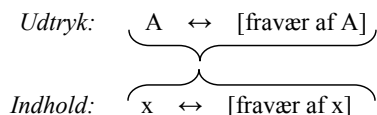
Hele humlen ved nullet er at det er et paradigmatisk defineret fravær der er knyttet til et indhold, og når man må insistere på at der ved et nulmorfem altså ikke *er* noget, så er dette en udtryksanalytisk betragtning; på indholdssiden er der noget – og det skal der i overensstemmelse med det mel'čukske *expressiveness criterion* (indholds-kriteriet) være. At det er nødvendigt at understrege dette og bruge plads på konsekvenserne af kravet om indhold, tydeliggøres af et klart eksempel på hvad der sker hvis der slækkes på dette krav, nemlig Jakobsons "Signe zéro" (1939).

Med afsæt i Saussures beskrivelse af det tilstrækkelige i "l'opposition de quelque chose avec rien"¹⁵ ([1916] 1964: 123-124) skriver Jakobson at oppositionen mellem "noget" og "ingenting" findes "non seulement sur le plan des signifiants, mais aussi sur le plan des signifiés"¹⁶ (1939: 212). Han diskuterer ud fra denne betragtning forskellige forhold i russisk som det vil føre for vidt at komme nærmere ind på her (men se Nielsen 2015 for en gennemgang og detaljeret kritik af Jakobsons nulindhold); essensen af Jakobsons pointe kan summeres op med

15. "oppositionen mellem noget og ingenting" (min oversættelse).

16. "ikke kun på *signifiant*-planet, men også på *signifié*-planet" (min oversættelse); *signifiant* "(det) betydende" er tegnets udtryk, *signifié* "(det) betydede" er tegnets indhold.

figur 6, som viser den ide at en forskel mellem tilstedeværelse og fravær af et element i udtrykket kan korrelere med en forskel mellem tilstedeværelse og fravær af et element i indholdet, og at denne korrelation er nok til at udgøre en kontrast mellem to tegn.

Figur 6. Ingenting i både udtryk og indhold.

Flot ser det ud i figur 6, og de strukturelle forhold fremstår klare og elegante – men den går ikke: Valget mellem tilstedeværelse og fravær af A skal være semantisk bindende; hvis man ikke holder fast i det, forsvinder muligheden for at bestemme udtryksfraværet som udtryk for et indhold frem for bare et ligegyldigt ingenting. Dermed mister man den sikre metodologiske grund i afgørelsen af om det faktisk er et *language zero* og ikke bare et *linguist's zero* man har med at gøre. Problemet er at hvis “fravær af indholdstrækket x” kan tælle som det element på indholdssiden som udtryksnullet indgår tegnrelation med, så har man i realiteten fjernet muligheden for at skelne mellem “noget sprogbrugeren har specificeret gennem udtrykfravær” og “noget sprogbrugeren bare har undladt at specificere”, og derved kan alle underspecifikationer tælle som nultegn. Eksempelvis ville man uden kravet om bindende indholdsspecifikation kunne hævde at en sætning uden et stedsadverbial rummer et nultegn med “fravær af specifikation af sted” som “indhold”, og på lignende måde kunne der postuleres et ubegrænset antal yderligere nuller med “ikke-specifikation” som deres semantiske bidrag.

For at forhindre denne åbenlyst uholdbare situation må man insi-

stere på at indholdsspecifikationen i et nultegn må være en semantisk komponent der forpligter: Har man valgt nultegnet, følger der et indhold med som binder, som er mere end blot fraværet af de(n) semantiske specifikation(er) der er knyttet til nultegnets paradigmatiske alternativer. Derved bliver ethvert valg mellem et nultegn og et eller flere positivt udtrykte tegn til en tvungen indholdsmæssig stillingtagen – *no opting out*. Det følger heraf at en indholdsbestemmelse for et nultegn som “neutral” mht. til et paradigmes semantiske felt ikke kan accepteres: Der må være i hvert fald visse kontekster hvor nultegnet *ikke* kan bruges fordi det insisterer på en betydningspecifikation der er inkompatibel med konteksten. I dansk kan singularisformen af substantiver bruges neutralt i visse sammenhænge, f.eks. i inkorporeringer som *vi har bil*, hvor formen *bil* ikke medfører en insisteren på at den talende kun har én bil (og med formuleringen kun benævner én bil). Men i sammenhængen *tre dyre* __ er det umuligt at bruge formen *bil-Ø*, fordi nultegnets singularisbetydning er uforenelig med konteksten.¹⁷

Eftersom nultegn typisk optræder som medlemmer af grammatiske paradigmer, er nultegnenes betydning oftest ganske abstrakt (Nørgård-Sørensen et al. 2011: 25), jf. de nultegn der har været disku-

17. Det at ét medlem af et paradigme kan have en neutral eller generel funktion som paradigmet andre medlemmer ikke har, er den centrale tanke i markerethedsteori (cf. Andersen 2001; Jensen 2012). I en binær opposition vil der (ofte) være en form som kan have bred, generel betydning, det *umarkerede* medlem af oppositionen, mens dette ikke gælder for det andet, *markerede* medlem. Et eksempel på dette er det leksikalske par *and* ~ *andrik*, hvor *and* er umarkeret og kan bruges om ænder af hunkøn i modsætning til *andrik*, men også som en generel, neutral betegnelse der kan inkludere ænder af hankøn; *andrik* er markeret og kan kun bruges om hanænder. Ved nultegn med status som umarkeret medlem af paradigmet vil der kunne eksistere tilfælde af en sådan bred, neutral betydning, men det betyder ikke at der så ikke er et nul, for nultegnet vil i *visse sammenhænge* insistere på sin særlige specifikke betydning, som i eksemplet med dansk numerus. For yderligere diskussion af nultegn og markerethed se Nielsen (2016: 226-233).

teret her i artiklen, og som har betydninger som "singularis", "genitiv pluralis", "telisk" og "imperativ". Det afgørende for nullets betydning er således ikke at det skal være noget mere eller mindre konkret. I sin essens skal nullet være et fravær som er en forskel der gør forskel, altså et fravær der skal have isolerbare konsekvenser for hvordan den helhed som nultegnet indgår i, kan anvendes. Et sådant indhold kan være en ganske abstrakt instruktion om hvordan helheden fungerer i en større grammatisk sammenhæng, en specifikation af funktionelt potentiale; det afgørende er at der er tale om en specifikation hvor bordet fanger – hvor nullet binder. Dette illustreres i den følgende analyse af modsætningen til genitiv-s i dansk.

5. Nulanalyse: genitivens modsætning i dansk

På basis af diskussionen af nultegnenes beskaffenhed og kriterierne for at operere med et nul skal dette afsnit præsentere en analyse af et konkret tilfælde af fravær: fraværet af det s der markerer genitiv i dansk. Analysens konklusion vil være den at der her med rette kan tales om et nultegn – men at det fornuftige og rimelige i at tænke fraværet af genitiv-s'et som et nuludtryk i høj grad hviler på at man tager de forhold omkring nultegnet som er diskuteret her i artiklen, alvorligt.

5.1 Genitiven i moderne dansk

I moderne dansk kan enhver ikke-pronominal NP sættes i genitiv ved tilføjelse af endelsen s:

- (13) *hunden – hundens*
- (14) *min gamle moster – min gamle mosters*
- (15) *William – Williams*

Genitivmarkøren er ikke længere en kasusbøjning af substantivet, men et enklitisk element uden på NP'en; dette ses klarest ved NP'er

med efterstillede attributter (16)-(17) og ved koordinerede NP'er der "deles om" en genitivmarkering, såkaldt gruppegenitiv (18) (Herslund 2001; Heltoft 1996; Hansen & Heltoft 2011: 436).

- (16) [*hunden der altid gør*]=s
- (17) [*min gamle moster fra Ribe*]=s
- (18) [*Hans og William*]=s

Hvad angår funktion, må man begynde med NP'en "som sådan" og dernæst se på NP'en uden genitivmarkering og NP'en med denne markering. NP'en har den grundlæggende funktion at udpege en referent (Hansen & Heltoft 2011: 435). Potentialet til at gøre (dvs. kunne bruges til) dette kommer i stand gennem kombinationen af de to indholdsstørrelser bestemmer (typisk udtrykt af en artikel) og kategori (typisk udtrykt af et substantiv; med kategori forstås i denne sammenhæng den kategori som en referent beskrevet med substantivet henføres til): De konstituerer sammen den grammatiske kategori NP som så benyttes til referentudpegning, f.eks. *en nabo* brugt til at udpege en for modtageren ikke på forhånd identificerbar referent der hører til kategorien "nabo", eller *nabo-en* brugt til at udpege en identificerbar nabo. Går man så videre og ser på NP'en uden genitiv-s, så har den, udover den referentudpegende funktion, som funktion at være argument (jf. Nørgård-Sørensen et al. 2011: 31-32), f.eks. subjekt (19), direkte objekt (20) eller styrelse for præposition (21).

- (19) *naboen* snorker
- (20) jeg hørte *naboen*
- (21) *lugten* kommer fra *naboen*

NP'en med genitiv-s har to opgaver der samlet kan betegnes som nonargument-funktioner (eller adledsfunktioner): som bestemmer i en NP (22) eller som prædikativ (23) (jf. Hansen & Heltoft (2011: 435, 443) som taler om ikke-nominal funktion).

- (22) *naboens lille arrige hund*
 (23) *den lille arrige hund er naboens*

Idet både NP uden og NP med genitiv-s kan fungere som prædikativ, kan man opstille en form for minimalpar:

- (24) a. *det er naboen* b. *det er naboens*

5.2 NP'ens medfødte funktion og differentiering af funktionelt potentiale

For alle NP'er er der altså mulighed for at tilføje det enklitiske genitiv-s, og i den forstand er der et valg: indsættelse af =s eller udeladelse. Om dette valg udgør udtrykssiden af en tegnopposition, afhænger af konsekvenserne på indholdssiden, i særdeleshed om fraværet af =s er et semantisk bindende valg.

Hansen & Heltoft skriver at "at vælge -0 eller -s betyder at vælge mellem en semantisk neutral form og en form der betyder 'jeg skal lægge mig til et andet ord', eller mere fagligt formuleret 'ordet tolkes som adled'" (Hansen & Heltoft 2011: 166). Om end der tales om at vælge et nuludtryk ("at vælge -0"), må denne indholdskaraktistik føre til konklusionen at der ikke er noget nultegn, da neutralitet ikke kan accepteres som en tilstrækkelig bindende betydningsspecifikation til at leve op til indholdskriteriet (jf. afsnit 4.3). Andetsteds skriver Hansen & Heltoft (2011: 436) dog at "[b]øjningsmønstrer ikke-genitiv vs. genitiv markerer modsætningen nominal funktion vs. adledsfunktion/prædikativfunktion", og dette tegner i højere grad et billede af en specifikationsopposition hvor fraværet af =s er knyttet til en særlig funktion.

Hansen & Heltoft taler her om "nominal funktion", og det kan ses som indikation på at det man kan gøre med NP'en uden =s, opfattes som naturligt knyttet til NP'en som kategori i højere grad end det man kan gøre med NP'en med =s. Denne opfattelse kommer også frem i beskrivelsen af genitiv som en bøjning der "omdefinerer et nominal

fra nominal funktion til ikke-nominal funktion (adledsfunktion eller prædikativ funktion)” (Hansen & Heltoft 2011: 435). Genitiven ses her som en flytning ud af det “ægte” nominale, en transposition der flytter NP’en fra dens nominale “hjemmedomæne” til en anden kategori (adled/prædikativ), jf. afledning med *-(n)ing* som en flytning fra verbum til substantiv: *spis-ning*, *cykl-ing* (om transposition vs. specifikation i relationer på tværs af kategorier se Nielsen 2016: 306-312).

Som beskrevet ovenfor fungerer NP’er uden =s som argumenter (subjekter, styrelser for præpositioner m.m.), og det følger dermed af Hansen & Heltofts karakteristik af =s som et transpositionsmorfem at nominalets medfødte funktion er at være argument. Det er “en semantisk neutral form”, NP’ens grundform, og ud fra den opfattelse må det betragtes som kontraintuitivt at skulle forestille sig et nul ved alle NP’er der ikke er i genitiv. Til denne analyse må man spørge: Hvordan bestemmer man at argumentfunktionen er medfødt?

Der er her tale om en analyse af inhærent potentiale, og den danske NP’s potentiale må bestemmes ud fra NP’ens funktion i sproglige helheder i dansk. Inhærent potentiale kan ikke gættes, men må nødvendigvis være en generalisering af observation af funktioner i konkrete kontekster. I dansk har NP’en reference som sit inhærente potentiale: Den bestemthedsangivelse (markering af bestemt eller ubestemt form) der hører obligatorisk med i opbygningen af en NP, fungerer som instruks til modtageren om at søge en referent (Hansen

& Heltoft 2011: 435).¹⁸ At betegne dette som et potentiale skal forstås således at referencehandlingen sker i kommunikationssituationen hvor afsender bruger en NP i en ytring, mens selve NP'en som struktur ikke refererer uden for en brugssammenhæng, men er udstyret til at gøre det når NP'en bruges.

Det at instruere modtageren om at søge en referent er fællestræk for alle NP'er – uanset om NP'en har =s på eller ej. Funktionen som argument kan derimod ikke observeres uafhængigt af fravær eller tilstedeværelse af =s, og dermed er argumentfunktion ikke en inhærent egenskab ved NP'en sådan som referencefunktion er. Dette er parallelt til det forhold beskrevet i afsnit 3.1 at singularis ikke er en inhærent egenskab ved (tællelige) substantiver.

En inhærent egenskab ved en størrelse er et træk som denne størrelse insisterer på og bringer med sig i de forskellige anvendelseskontekster. Men den danske NP insisterer ikke på at være argument, det gør den kun ved fravær af =s. Der er her tale om en differentiering af funktionelt potentiale (jf. Nielsen 2016: 312-316), og dette er en bindende funktionsspecifikation:

18. I faste forbindelser som f.eks. *at jukke i spinaten* optræder der tilsyneladende ikke-referentielle NP'er. Hvor *spinaten* i *han tabte saltkarret i spinaten* instruerer modtageren om at søge efter en referent, dvs. noget spinat, er dette ikke tilfældet i *Kurt jukkede i spinaten* brugt som udtryk for at Kurt dummede sig. Dette må dog betragtes som et produkt af udtrykkets metaforiske karakter: NP'en *spinaten* har stadig referencepotentiale, men ved anvendelsen i den metaforiske sammenhæng ophæves den egentlige reference ud i den konkrete beskrevne virkelighed. Det bemærkes at det er muligt at annullere den metaforiske funktion og lade udtrykket betegne en handling der faktisk involverer spinat (hvorved *spinaten* bruges referentielt), og dette styrker analysen af referenceophævelsen som et brugsfænomen. Dette synes ikke at være væsensforskelligt fra anden ophævelse af normale koblinger mellem den sproglige kode og den beskrevne virkelighed ved metaforisk sprogbrug; ved metaforisk brug af verbet *bage* om det at gøre forsøg på at indlede et romantisk forhold til nogen ophæves således den konkrete kobling mellem tilberedelse af mad ved udsættelse for tør varme i en ovn og så den faktiske aktivitet.

- Funktionen som argument kan kun observeres for NP uden =s – og *her fanger bordet så også*: En NP uden =s skal have funktion som argument.
- Funktionen som nonargument kan kun observeres for NP med =s – og *her fanger bordet så også*: En NP med =s skal have en af nonargument-funktionerne bestemmer eller prædikativ.

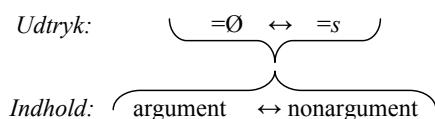
Kontrasten mellem fravær og tilstedeværelse af =s markerer en differentiering af NP'ens funktionelle potentiale som element i en syntaktisk konstruktion, en paradigmatiske opposition inden for rammen "argumentstatus" (jf. Nørgård-Sørensen et al. 2011: 32):

- NP=Ø: [[reference]argument]
- NP=s: [[reference]nonargument]

Det inhærente potentiale er at NP'en er refererende i begge former, men potentialet som konstruktionsbidrag lægger sig udenpå som en grammatisk specifikation.

5.3 En forskel der gør forskel med et nul der bærer betydning

Valget mellem =Ø og =s er et valg mellem to strukturelle instrukser (jf. Harder 1996). Vælger man ingenting i udtrykket, får man en non-genitiv med instruks "denne NP bidrager til konstruktionen som udtryk for et argument", og vælger man =s, får man en genitiv med instruks "denne NP bidrager til konstruktionen som udtryk for noget andet end et argument". Der er således kommutation mellem fravær og tilstedeværelse af =s som vist i figur 7.

Figur 7. Kommuation i nongenitiv vs. genitiv.

NP-valget nongenitiv vs. genitiv er en forskel der gør forskel, og på basis af den konklusion kan der nu foretages et tjek af kriterierne for et nultegn:

Kriterietjek: Lever nongenitiv-nullet op til kravene?	
<i>Expressiveness:</i> Er der et indhold?	Ja , den strukturelle instruks “argumentfunktion”
<i>Exclusiveness:</i> Findes der et ikke-nul-element der udtrykker indholdet?	Nej , det er alene fraværet af =s der specificerer NP’ens status som argument
<i>Contrastiveness:</i> Er det et nul i distinktiv kontrast til et ikke-nul?	Ja , nullet står i kontrast til genitivmarkøren =s
<i>Indeksiskalsk støtte:</i> Er der en størrelse i syntagmet der peger på valget af nul?	Ja , NP’en som struktur peger på valget mellem nongenitiv og genitiv
Konklusion: Der er et nultegn som markerer nongenitiv (argumentfunktion)	

Jamen – kunne man spørge – er det ikke skørt at forestille sig at hver eneste gang sprogbrugerne opbygger en NP og vil bruge den som udtryk for et argument, f.eks. sætningens subjekt, så tilføjer de et nul-klitikon der sidder helt usynligt for enden af NP’en, lige så fuldgdyldigt et morfologisk element som det =s man ville tilføje hvis man gerne ville tage NP’en i anvendelse som bestemmer eller prædikativ?!

Jo, det er en skør tanke, men det er netop også forkert tænkt. Nul-klitikonet er netop *ikke* et tilføjet element i nogen substantiel forstand, og det er ikke et stykke udtryk der sidder og udfylder en position i slutningen af NP’en – for nongenitiv-tegnets udtryk er netop *fravær* af et substantielt udtryk (der *er* ikke noget). Det har – som naturlig følge – *ikke* en identificerbar placering nogen steder, og symbolet =Ø er alene en analysekonvention for at markere at NP’en dannet til at være argument kun kan beskrives fyldestgørende i sin paradigmatiske relation til NP’en dannet til at være nonargument, med andre ord: =Ø har som funktion at signalere den analytiske pointe at tegnhelheden rummer en isolerbar indholdsspecifikation (“argumentfunktion”) der indgår tegnrelation med det strukturelle udtryk “fravær af =s”.

6. Konklusion

På grundlag af det synspunkt at sproget opfylder sin funktion som kommunikationsredskab ved at lave udtryksmæssige distinktioner der muliggør formidling af differentieret betydning, må nul som angivelse af et fravær i udtrykket anses for at være et fornuftigt redskab til analyse af forskelle der gør forskel, og ud fra de almene teoretiske forudsætninger præsenteret i afsnit 2.2 kan nulbegræbet tilmed betragtes som nødvendigt for en tilfredsstillende sprogbeskrivelse: Både teoretisk og empirisk er det rimeligt at konkludere at et sprog kan benytte sig af "ingenting" som en substansløs strukturel komponent på udtryksplanet der signalerer at en bestemt semantisk specifikation skal forstås som en del af det indhold der er indkodet i en sproglig struktur.

Af metodologiske grunde må der opstilles klare kriterier for indførelse af nuller i analysen. Mel'čuks tre kriterier – *expressiveness*, *contrastiveness* og *exclusiveness* – er fornuftige bud på nulkriterier. Til disse tre må man lægge et fjerde kriterium der indfanger det forhold at den valgsituation hvori et nultegn er en mulighed, nødvendigvis kræver en kontekst der peger på at et valg med nulmulighed foreligger; dette er pointen med det beskrevne krav om indeksikalsk støtte.

Nullet er ikke noget; det er ikke et segment på udtryksplanet der udfylder en position. Når Basbøll derfor skriver at "*a morphological zero is nothing but the absence of Something*" (Basbøll 2009: 20, kursiv if. originalen), giver det fuldt ud mening hvad angår det sproglige udtryk. Som *tegn* med et defineret indhold og "ingenting = fravær af paradigmatiske alternativer med positivt udtryk" som udtryk er et nultegn derimod *ikke* "absence of Something", men et sprogligt tegn der blot har den rene relation til de(t) fraværende paradigmatiske alternativ(er) som sit strukturelle, men substansløse udtryk.

Man må kræve af et nul at det har indhold, og indholdet kan ikke være den rene neutralitet, da ethvert fravær af semantisk specifikation så ville kunne postuleres som indhold for et uendeligt antal nuller.

Men indholdet kan udmærket være den bindende specifikation af en helheds potentiale som bidrag til større helheder der hænger sammen med fraværet af det paradigmatiske alternativs udtrykselement. Non-genitiven i dansk er et eksempel på dette: Udeladelsen af genitivens =s har den bindende konsekvens at NP'ens funktion fastlægges til at være den ikke-inhærente funktion at være argument.

Det kan virke kontraintuitivt at f.eks. NP'er der ikke står i genitiv, skulle være udstyret med et nul som udtrykselement, men pointen er netop at nullet *ikke* er en portion udtrykssubstans, men den analytiske angivelse af de funktionelle konsekvenser af et fravær af udtrykssubstans. Deraf følger også at Ø er ikke en påstand om udtrykssubstans: Nulsymbolet er lingvistens angivelse af et fravær i udtrykket der har en konsekvens i indholdet.

Litteratur

- Andersen, Henning (1980) Morphological change: towards a typology. I Jacek Fisiak (red.) *Recent Developments in Historical Morphology*: 1-50. Haag: Mouton.
<https://doi.org/10.1515/9783110823127.1>
- Andersen, Henning (2001) Markedness and the theory of linguistic change. I Henning Andersen (red.) *Actualization. Linguistic change in progress*: 21-57. Amsterdam: Benjamins.
<https://doi.org/10.1075/cilt.219.02and>
- Anttila, Raimo (1975) *The Indexical Element in Morphology*. Innsbrucker Beiträge zur Sprachwissenschaft, Vorträge 12. Innsbruck: Institut für Sprachwissenschaft.
- Bally, Charles (1922) Copule zéro et faits connexes. *Bulletin de la Société de linguistique de Paris* 23: 1-6.
- Bally, Charles ([1932] 1965) *Linguistique générale et linguistique française*. Bern: Francke.

- Basbøll, Hans (2005) *The Phonology of Danish*. Oxford: Oxford University Press.
- Basbøll, Hans (2009) Is nothing something, or isn't it anything? Zeroes in Danish prosodic morphology. I Ken Turner (red.) *Language in Life, and a Life in Language: Jacob Mey, a Festschrift*: 19-24. Leiden: Brill.
https://doi.org/10.1163/9789004253209_004
- Bateson, Gregory (1972) Form, substance and difference. I Gregory Bateson, *Steps to an Ecology of Mind*: 455-472. Northvale, NJ & London: Jason Aronson.
- Bloomfield, Leonard (1935) *Language*. London: George Allen & Unwin.
- Engberg-Pedersen, Elisabeth, Michael Fortescue, Peter Harder, Lars Heltoft & Lisbeth Falster Jakobsen (red.) (1996) *Content, Expression and Structure. Studies in Danish Functional Grammar*. Amsterdam: John Benjamins.
<https://doi.org/10.1075/slcs.29>
- Engberg-Pedersen, Elisabeth, Michael Fortescue, Peter Harder, Lars Heltoft, Michael Herslund & Lisbeth Falster Jakobsen (2005) *Dansk Funktionel Lingvistik*. København: Københavns Universitet, Handelshøjskolen i København & Roskilde: Roskilde Universitet.
- Frei, Henri (1950) Zéro, vide et intermittent. *Zeitschrift für Phonetik und allgemeine Sprachwissenschaft* 4: 161-191.
<https://doi.org/10.1524/stuf.1950.4.16.161>
- García, Erica & Florimon van Putte (1989) Forms are silver, nothing is gold. *Folia Linguistica Historica* VIII(1-2): 365-384.
<https://doi.org/10.1515/flih.1989.8.1-2.365>
- Godel, Robert (1953) La question des signes zéro. *Cahiers Ferdinand de Saussure* 11: 31-41.
- Haas, William (1957) Zero in linguistic description. I John R. Firth (red.) *Studies in Linguistic Analysis*: 33-53. Oxford: Blackwell.
- Hansen, Erik ([1977] 1992). *Dæmonernes port*. København: Hans Reitzels Forlag.

- Hansen, Erik & Lars Heltoft (2011) *Grammatik over det Danske Sprog*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab & Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Harder, Peter (1996) *Functional Semantics. A Theory of Meaning, Structure and Tense in English*. Berlin & New York: Mouton de Gruyter.
<https://doi.org/10.1515/9783110818758>
- Hartshorne, Charles & Paul Weiss (red.) (1931-1935) *The Collected Papers of Charles Sanders Peirce* 1-6. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Heltoft, Lars (1996) Paradigmatic structure, word order and grammaticalization. I Elisabeth Engberg-Pedersen et al. (red.) *Content, Expression and Structure. Studies in Danish Functional Grammar*: 469-494. Amsterdam: John Benjamins.
<https://doi.org/10.1075/slcs.29.19hel>
- Heltoft, Lars (2001) Reanalysing structure. The Danish definite article, its predecessors and development. *Acta Linguistica Hafniensia* 33: 67-90.
<https://doi.org/10.1080/03740463.2001.10412195>
- Herslund, Michael (2001) The Danish -s genitive: from affix to clitic. *Acta Linguistica Hafniensia* 33: 7-18.
<https://doi.org/10.1080/03740463.2001.10412193>
- Hjelmslev, Louis ([1943] 1993) *Omkring Sprogteoriens Grundlæggelse*. Travaux du Cercle Linguistique de Copenhague XXV. København: The Linguistic Circle of Copenhagen.
- Jakobson, Roman (1939) Signe zéro. I Roman Jakobson (1971) *Selected Writings II*: 211-219. Haag & Paris: Mouton.
<https://doi.org/10.1515/9783110889604>
- Jakobson, Roman (1940) Das Nullzeichen. I Roman Jakobson (1971) *Selected Writings II*: 220-222. Haag & Paris: Mouton.
<https://doi.org/10.1515/9783110889604>

- Jakobson, Roman (1957) Shifters, verbal categories and the Russian verb. I Roman Jakobson (1971) *Selected Writings II*: 130-147. Haag & Paris: Mouton.
<https://doi.org/10.1515/9783110873269.130>
- Jensen, Eva Skafte (2012) Markedness, participation and grammatical paradigms: Jakobson and Hjelmslev revisited. *Nordic Journal of Linguistics* 35(2): 145-168.
<https://doi.org/10.1017/S0332586512000170>
- Jespersen, Otto (1922) *Language: Its Nature, Development and Origin*. London: George Allen & Unwin.
- Keresztes, László (1998) Mansi. I Daniel Abondolo (red.) *The Uralic Languages*: 387-427. London & New York: Routledge.
- Loving, Richard & Howard P. McKaughan (1964) Awa verbs part I: The internal structure of independent verbs. I Alan R. Pence (red.) *Verb studies in five New Guinea languages*: 1-30. Summer Institute of Linguistics Publications in Linguistics and Related Fields 10. Norman: Summer Institute of Linguistics of the University of Oklahoma.
- Marchand, Hans (1969) *The Categories and Types of Present-Day English Word-Formation*. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung.
- McFarland, Teresa Ann (2009) *The phonology and morphology of Filomeno Mata Totonac*. Ph.d.-afhandling. Berkeley: University of California, Berkeley.
- Meier, Georg Friedrich (1961) *Das Zéro-Problem in der Linguistik. Kritische Untersuchungen zur strukturalistischen Analyse der Relevanz sprachlicher Form*. Berlin: Akademie-Verlag.
<https://doi.org/10.1515/9783112761151>
- Mel'čuk, Igor (2006) *Aspects of the Theory of Morphology*. Berlin & New York: Mouton de Gruyter.
- Munro, Pamela (2005) Chickasaw. I Heather Hardy & Janine Scancarelli (red.) *Native Languages of the Southeastern United States*: 114-156. Lincoln, Nebraska: University of Nebraska Press.

- Nielsen, Peter Juul (2015) Jakobson's zero and the pleasure and pitfalls of structural beauty. *SKASE Journal of Theoretical Linguistics* 12(3): 398-421.
- Nielsen, Peter Juul (2016) *Functional Structure in Morphology and the Case of Nonfinite Verbs: Theoretical Issues and the Description of the Danish Verb System*. Leiden: Brill.
<https://doi.org/10.1163/9789004321830>
- Nørgård-Sørensen, Jens, Lars Heltoft & Lene Schøsler (2011) *Connecting grammaticalisation. The role of paradigmatic structure*. Amsterdam: John Benjamins.
<https://doi.org/10.1075/sfsl.65>
- Saussure, Ferdinand de ([1916] 1964) *Cours de linguistique générale*. Paris: Payot.

A digital perspective on the role of a stemma in material-philological transmission studies

KATARZYNA ANNA KAPITAN

Taking its point of departure in the recent developments in the field of digital humanities and the increasing automatisisation of scholarly workflows, this study explores the implications of digital approaches to textual traditions for the broader field of textual scholarship. It argues that the relative simplicity of creating computer-generated stemmas allows us to view the stemma codicum as a research tool rather than the final product of our scholarly investigation. Using the Old Norse saga of Hrómundur as a case study, this article demonstrates that stemmas can serve as a starting point for exploring textual traditions further. In doing so, they enable us to address research questions that otherwise remain unanswered. The article is accompanied by datasets used to generate stemmas for the *Hrómundar saga* tradition as well as two custom Python scripts. The scripts are designed to convert XML-based textual data, encoded according to the TEI Guidelines, into the input format used for the analysis in the PHYLIP package to generate unrooted trees of relationships between texts.

Keywords: Digital humanities, stemmatology, stemmatics, textual criticism, Old Norse literature, manuscript studies, Hrómundar saga Greipssonar, Text Encoding Initiative (TEI), XML, Python, PHYLIP package.

Introduction

The *stemma codicum* – the final product of thorough and painstaking textual examination, the main objective of stemmatology, and the subject of severe criticism from material philologists – has played

a central role in textual scholarship for over two centuries. Stemmas enable scholars to illustrate transmissions of texts preserved in multiple manuscripts, reconstruct lost archetypes of literary works, and reveal the best witness(es) of a tradition.¹ The mere fact that an entire branch of philology, revealingly called *stemmatics* or *stemmatology*, is devoted to making stemmas testifies to its prominent role in scholarship.

Despite its importance, when one compares the existing definitions of the term *stemmatics* in the English language, the objective of stemmatics is not straightforward. In the twelfth edition of the *Concise Oxford English Dictionary*, 'stemmatics' is defined as "the branch of study concerned with analysing the relationship between surviving variant versions of a text, especially so as to reconstruct a lost original" (Stevenson and Waite 2011: 1414). Meanwhile, *Oxford English Dictionary* explains 'stemmatology' as "the study which attempts to reconstruct the tradition of the transmission of a text or texts (esp.

This article is partially based on a lecture I delivered in the lecture series of Selskab for Nordisk filologi in 2019. I would like to thank Anne Mette Hansen and Seán D. Vrieland for inviting me to deliver this lecture as well as for the encouragement to submit an article based on it to *Studier i Nordisk*, the editorial board of which I also joined in the same year. I would also like to thank my colleagues at the editorial board and the anonymous peer reviewer for the valuable feedback they provided on the contents of the present article, as well as Böðvar Ólafsson for his feedback on my Python scripts.

1. These various functions of a stemma have been neatly summarised by Varvaro (1999: 50): "Until then [Giorgio Pasquali's work in the 20s and 30s of the twentieth century] the *stemma codicum* was taken to be an instrument for determining and for making explicit the formula which afforded a mechanical reconstruction of the original; for Pasquali it becomes instead simply a summary of the history of the tradition of a text, a history subject to the editor's investigation."

in manuscript form) on the basis of the relationships between the readings of the various surviving witnesses" (OED, 'stemmatology').²

Although these definitions are similar in essence, from the perspective of the present study there is a substantial difference worth emphasising. The first definition focuses on the reconstruction of a lost original, while the following one focuses on the transmission of the text and the relationships between the extant manuscripts. So, the process of revealing and understanding the relationships is the objective of the discipline. The dichotomy between these definitions is a result of different methodological approaches to textual traditions. On one side there is traditional textual criticism. On the other, there are theoretical approaches which do not place the archetype as the centre of the examination, such as *Überlieferungsgeschichte* (or simply 'transmission history') and new/material philology. The present study draws extensively on the latter two approaches and explores the role of a stemma in material-philological transmission studies, meaning studies which are not exclusively interested in the original, or the earliest traceable form of a text, but in the changing contexts in which literary texts are preserved. Taking as its point of departure the recent developments in the field of digital humanities and increasing automatisisation of scholarly workflows, this study explores the implications that the digital approaches to textual traditions might have for the field of textual scholarship at large. It argues that, thanks

-
2. All references to the *Oxford English Dictionary* are to its online version, www.oed.com, last accessed 3 October 2022. The current online entry is based on the second edition of the dictionary from 1989, which was also published in the 1986 Supplement (vol. IV). A slightly revised version of this definition can be found in various online dictionaries, including Princeton University WordNet 3.0, where 'stemmatology' is defined as 'the humanistic discipline that attempts to reconstruct the transmission of a text (especially a text in manuscript form) on the basis of relations between the various surviving manuscripts (sometimes using cladistic analysis).' The Princeton Word Net <http://wordnet-rdf.princeton.edu/lemma/stemmatology>, last accessed 3 October 2022.

to the relative simplicity of creating computer-generated stemmas, we should be able to look at the stemma as a research tool rather than as a final product of our scholarly investigation. We can treat a stemma as a starting point of our explorations of textual traditions and by that focus on research questions that otherwise frequently remain unanswered.

This study consists of two main parts. The first part provides a brief overview of the theoretical background to help the reader understand the context from which the present considerations arose. This overview includes some snapshots from the millennia-long history of textual scholarship, including textual criticism, transmission history, and new and material philology, which lead to a presentation of the happy marriage of the latter two approaches, labelled here as material-philological transmission studies. The second part is devoted to rethinking the role of the stemma in modern textual scholarship, or more accurately in digital textual scholarship. It takes its point of departure in experiments conducted on a seventeenth-century version of a medieval Old Norse work known as *Hrómundar saga Greipssonar* (also *Gripssonar*) using the PHYLIP package (Phylogeny Inference Package; Felsenstein 2013). It briefly outlines the methodology of computer-assisted stemmatics, focusing on one of its possible applications, and then presents a case study illustrating the auto-generated stemmas as an exploratory tool in material-philological transmission studies. It highlights the research questions that could be asked when treating the stemma as an intermediate step in a research process rather than as its final product. The article is accompanied by datasets used to generate stemmas of *Hrómundar saga* as well as two custom scripts that can be used to convert XML-based textual data into the input format used for the analysis in the PHYLIP package.

Theoretical background

Textual criticism

The essence of textual criticism was described by Paul Maas in his *Textkritik*: “Aufgabe der Textkritik ist Herstellung eines Autograph (Original) möglichst nahkommenden Textes (*constitutio textus*)” (Maas 1960: 5).³ In this narrow sense *textual criticism* refers to the reconstruction of the text of the archetype, based on the examination of existing witnesses, a practice usually associated with the German philologist and father of eclectic editing Carl Lachmann. The genesis of textual criticism, however, lies in Antiquity. It reaches back to the great libraries of Pergamon and Alexandria, where the principles of scholarly editing were laid down. It is where the two competing schools of textual criticism originate: the school of ‘analogy’ and the school of ‘anomaly’.⁴ The school of ‘analogy’ was developed in Alexandria under the influence of Aristotelian philosophy. Alexandrians searched for an authorial ideal and believed that the original could be reconstructed by collation of variant readings, preserved in corrupted copies, so they used variants to establish a ‘correct text’. The school of ‘anomaly’ was developed in Pergamon under the influence of Stoic philosophy. Pergamonians assumed that the original was not reachable and focused on the language of preserved documents. The legacy of the feud between ‘analogsists’ and ‘anomalists’ can still be seen in twentieth-century scholarship, as observed by Bloom:

-
3. Maas’ publication first appeared in 1927; here it is cited following its 1960 edition. For further discussion of textual criticism, see, for example, Thorpe (1972), Reynolds and Wilson (1974), Tanselle (1981, 1992), Greetham (1992, 1994, 2007), Gabler (2005), Timpanaro (2005) and Trovato (2014). In the Nordic context, see Olrik Frederiksen (1991, 2003), Kondrup (2011), Haugen (2013).
 4. For a discussion of the school of Alexandria and Pergamon, see Sandys (1903: I, 105–166) and Greetham (1994: 297–302).

Whereas the analogists of Alexandria held that the literary text was a unity and had a fixed meaning, the anomalists of Pergamon in effect asserted that the literary text was an interplay of differences and had meanings that rose out of those differences. Our latest mimic wars of criticism thus repeat battles fought in the second century B.C. between the followers of Crates of Mallos, Librarian of Pergamon, and the disciples of Aristarchus of Samothrace, Librarian of Alexandria. (Bloom 1979: 13-14)

Even though Bloom focuses on the poetic theory and literary criticism, not on textual criticism, his observations can relate to textual criticism if we interpret the 'latest mimic wars of criticism' as the clash between best-text editing and eclectic editing. Pergamonians would be seen as the forefathers of best-text editing, while Alexandrians of eclectic editing. Both approaches, however, have the main objective of textual criticism in common: revealing the closest-to-the-original manifestation of a given work.

Transmission history

The German term *Überlieferungsgeschichte*, here translated simply as 'transmission history', has been also translated as 'history of textual transmission' (Glauser and Tranter 1990: 45-46) and 'textual and transmission history' (Baisch 2017: 178).⁵ This approach towards working with pre-modern literature has its origins in the 1960s-70s and has been outlined in the program of the *Würzburger Forscher-*

5. Also known as 'transmission-historical method' from German 'überlieferungsgeschichtliche Methode' (Baisch 2017). This appears to be misleading usage, as *Überlieferungsgeschichte* should be seen more as a theory than a method. If we want to look at it as a method, then it must be a method which is a sum of all the methods applied in 'überlieferungsgeschichtliche' research, for example, stemmatology and methods of descriptive bibliography, see the discussion presented by Löser (2016).

gruppe für deutsche Prosa des Mittelalters, published in *Jahrbuch für Internationale Germanistik* (Grubmüller et al. 1973). In this report, the main objectives of this transmission-historical project were discussed, including the expected results, such as types of modifications present in late-medieval narratives, regional and social variants, and most importantly a contribution to literary history due to the fact that:

Dadurch, daß der Ansatz nicht beim isolierten „authentischen“ Werk, auch nicht beim Autor erfolgt, sondern das Leben des Textes im Spannungsfeld des Autors, der Bearbeiter, der vermittelnden Schreiber und Drucker sowie des rezipierenden Publikums editorisch ausgefaltet wird, ergeben sich Perspektiven einer „historischen“ Literaturgeschichte, die sich weitgehend von einer „Denkmäler“-Literaturgeschichte abhebt. (Grubmüller et al. 1973: 171-2)

The metaphor of ‘the life of the text’ summarises perfectly the main interest and objectives of research within this theoretical framework. The analysis of a literary work within the broad context of its transmission and dissemination, which takes into account the interplay between authors, scribes, and the audience, as well as an interest in variations and modifications made to the text, is an obvious break with traditional textual scholarship. At the same time the group can be seen as a sort of continuation of traditional philology, since it utilises traditional methods, such as stemmatology (Grubmüller et al. 1973: 171). The theoretical framework of *Überlieferungsgeschichte* was used in the volume *Überlieferungsgeschichtliche Prosaforschung*, edited by Kurt Ruh, where an important aspect of the textual tradition of a literary work, a mutation or a reworking, is brought forward:

Freilich ist dabei nicht nur die Zahl der Überlieferungsträger maßgeblich, sondern die Textmutationen als solche. Es gibt

Texte, die sich kaum verändern wie etwa Übertragungen biblischer Bücher, aber auch, generell, poetische Texte; andere, die vielfältigem Gebrauch unterliegen, erscheinen in den verschiedensten Gestalten und Ausformungen, werden „durchschossen“ von anderen Texten oder in andere inseriert, erweitert, gekürzt, purifiziert (etwa hinsichtlich obszöner oder häretischer Partien), versifiziert oder in Prosa umgeschrieben: alles nur Erdenkbare ist textgeschichtliche Wirklichkeit. (Ruh 1985b: 268-269)

Ruh observed that everything that happens to the text, including prosification or versification of a given work, lies within the area of interest for transmission historians. Therefore, we can propose that a study of the transmission history of a given work should take into account not only the transmission of a single work, but also various reworkings or adaptations of that work. By studying reworkings or adaptations of a given work in other media, transmission historians are creating an interdisciplinary field of interplay between textual criticism, literary studies, and history. They are still interested in revealing the archetype of a given tradition (textual criticism), but this is only a starting point of the analysis, because they are more interested in the changes that arose in the course of the transmission and the adaptations of a given work (literary studies) and what these changes and adaptations can tell us about the society that produced these texts (history).

New and material philology

New philology and material philology are theoretical frameworks which have become very popular since the turn of the millenium. They appear in various guises and under many names, for example ‘artefactual philology’, emphasising the importance of a codex ‘both as the material embodiment of the text and as cultural artefact in its

own right' (Hansen 2004b: 239),⁶ 'renewed philology' (Vitz 1993; Williams 2009), and 'descriptive philology' (Bäckvall 2013: 48-50; 2017: 29-30). Even though the manifesto of new philology is traditionally associated with the 1990 volume of *Speculum* and Nichols's introduction to the volume, already in the *Romanic Review* from 1988 (Nichols 1988) three essays are classified under the common header 'Text and Manuscript: The New Philology'.⁷ This theoretical approach of current new philology has its roots in the Romance scholarship of the 1970s and 1980s, as clearly outlined by Hansen (2006: 93-94), including, for example, Cerquiglini's (1989) *Eloge de la variante, histoire critique de la philologie* (English translation from 1999) and Zumthor's (1972) idea of 'mouvance' as discussed in *Essai de poétique médiévale* (English translation from 1992).⁸

The main point of new philology, as introduced in 1990, was a revival of philology with its new, variant- and material-oriented

-
6. An artefactual or material philological approach has played an important role in studies by Anne Mette Hansen, for example Hansen (2004a, 2012, 2017). The term 'artefactual philology' in English first appeared in Driscoll (2010).
 7. Some critics of new philology, usually those who also like to emphasise that there is nothing new about new philology, emphasise that this and similar terms were appearing throughout centuries, for example, in Barbi's *Nuova filologia* from 1938, or Vico's *Scienza Nuova* from 1725, cf. (Bloch 1990; Busby 1993; Wolf 1993; Varvaro, 1999; Sverrir Tómasson 2002).
 8. To the best of my knowledge, Anne Mette Hansen (2006), was the first scholar to observe Zumthor's influence on new-philological thought and this line of interpretation was followed by Driscoll (2010). The immediate response to the new-philological postulates of Cerquiglini and Nichols can be found in *Towards a Synthesis? Essays on the New Philology* (Busby 1993) which gives insight into the heated atmosphere of the late 1980s and early 1990s. The criticism of the new-philological approach in Old Norse studies can be found, for example, in works by (Wolf 1993; Sverrir Tómasson 2002; Haugen 2010). More recently Westra (2014: 15) presented New Philology as an ideological construct and Material Philology as an actual practice of working with texts and manuscripts. Other recent expressions of criticism have been brought forward by Males (2023) and Myrvoll (2023), the latter with an anecdotally brief reference list.

flavour, which stands in opposition to the 'old' philology of fixed texts, as Nichols writes in his introduction to the volume:

[P]hilology represented a technological scholarship made possible by a print culture. It joined forces with the mechanical press in a movement away from the multiplicity and variance of a manuscript culture, thereby rejecting, at the same time, the representation of the past which went along with medieval manuscript culture: adaptation or *translatio*, the continual rewriting of past works in a variety of versions [...]. The high calling of philology sought a fixed text as transparent as possible, one that would provide the vehicle for scholarly endeavour but, once the work of editing accomplished, not the focus of inquiry. It required, in short, a printed text. (Nichols 1990: 2-3)

New philology recognises the instability of the medieval text; it turns towards the origins of medieval literature and meets it where it is, in the multidimensional matrix of manuscripts:

The apparently straightforward act of copying manuscripts is not free from mimetic intervention, either. In the act of copying a text, the scribe supplants the original poet, often changing words or narrative order, suppressing or shortening some sections, while interpolating new material in others. As with the visual interpolations, the scribal reworkings may be the result of changing aesthetic tastes in the period between the original text production and the copying. (Nichols 1990: 8)

The material aspects of the new philological approach were emphasised by Nichols in 1994 when the term new philology was substituted by material philology. While in the 1990 essay, textual variance and materiality can be seen as two equally important focal points of new

philology, in 1994 we can see a clear shift in focus from the text to the artefact, when Nichols wrote: "The philology of the manuscript or material philology must focus on the dynamics of the expressive systems within the manuscript viewed as cultural artefact" (Nichols, 1994: 118). Nichols further developed his ideas in 1997 when he argued that a manuscript should be seen as the manifestation of the historical context in which medieval literature was produced and in which it should be interpreted (Nichols 1997: 10-11). He focused on the multi-dimensional nature of the manuscript matrix, and emphasised that:

[T]he manuscript space evokes a variety of historical issues, such as the relationship between picture and text, context and rubric [...], but also broader questions having to do with the representation of a given work or set of works in a particular place and moment. [...] [T]he manuscript is not simply, or not at all a vehicle for conveying a literary work; rather it represents a culture in which the literary work is one among many components, *primus inter pares*, perhaps, but not preeminent. (Nichols 1997: 14)

The focus on materiality allowed more of an artefactual approach to manuscripts, not only as text-bearers, but also as physical objects which were expressions of cultural production.

Material-philological transmission studies

Both *Überlieferungsgeschichte* and new / material philology can be seen as a response to the traditional text-critical approach and its prioritization of, if not the original, then what is closest to the original. Both *Überlieferungsgeschichte* and new / material philology emphasise the variation and the instability of a medieval text and both approaches are more or less manuscript-oriented. They are,

however, distinct and in many aspects can be seen as complementary to one another.⁹

Material philology, in its purest form, takes the artefact as its point of departure rather than the text. It draws on the methods of, for example, bibliography and the history of the book to interpret a given manuscript in its entirety, including but not limited to the text.¹⁰ Material philology allows us to look at a text in its physical context but it does not give us any tools to establish the relationships between the various texts of the same work preserved in the manuscripts, as it rejects traditional approaches to texts and makes the manuscript the main point of the analysis. It considers all the textual variants equally interesting, and therefore there is no need to establish any relationships between the extant texts as they are simply not the core subject of the study.¹¹ We take a manuscript as it is and edit its texts, we discuss its physical aspects, such as script, layout and codicology. We might discuss the socio-economic status of the scribe, if we are

9. As Anne Mette Hansen (2012: 9) puts it, "An artefactual philological examination of a manuscripts comprises the whole book, i.e. codicology (including collation, signatures, layout and decoration), textual analysis, the relationship between text and images, and script/orthography." Quite naturally then, material philological studies take as their point of departure single codices, rather than literary works, and analyse them according to the described criteria.

10. For an introduction to history of the book, see, for example, Gaskell (1972), Eliot & Rose (2007), and references therein.

11. Some scholars emphasise that new philology is secondary to *Überlieferungsgeschichte*, for example Williams-Krapp (2000) and more recently Löser (2016: 6), who emphasises that *Überlieferungsgeschichte* puts the variant at the centre of research long before Cerquiglini. It must be noted that I have failed to observe any references to *Überlieferungsgeschichte* in the 1990 *Speculum* volume, and the field of expertise of scholars who published in this volume was French and English literature, not German literature, so there was most likely no dialogue between these two trends. This does not mean, however, that there is nothing new in new philology, since the *Überlieferungsgeschichte* cannot answer, or is not interested in, all the questions that are important from the material-philological perspective (cf. Baisch 2017).

interested in the sociology of texts¹² and social dimensions of literary production, but we do not engage in the stemmatic discussion of the exemplar, copy, sibling etc.

The 'überlieferungsgeschichtliche' approach allows us to look at the changes in the text in time and space. We know how the subsequent texts of a given work relate to each other, because we employ the methods of textual criticism, such as the stemmatic method, but we do not necessarily look in depth at the manuscripts' physicality. The main focus is literary: it lies in the textual manifestations of a given work, and the manuscript as an artefact plays a secondary role. The importance of variation and the instability of the text resembles somewhat the postulates of new philology as introduced in 1990, but it is clear that there is a big difference between material philology and *Überlieferungsgeschichte*. That difference lies in the manuscript itself, as Ruh (1985a: 267) writes: "Es geht hier indes nicht um die Faszination der Handschrift, so willkommen sie als Anreiz ist, sondern um ihre spezifischen Funktionen in der Konstitution der Geschichtlichkeit von Literatur". This focus on the history of literature rather than on artefacts resulted in a split from what in 1990 might have looked like two sides of the same coin. The practitioners of *Überlieferungsgeschichte* remained textual and carried on with their synoptic editions of various versions of the same work, while the material-oriented researchers

12. For an introduction to sociology of texts, see, for example, McGann (1983) and McKenzie (1986).

went a step further, envisioning, for example, editions of full manuscripts, not individual texts preserved in a given manuscript.¹³

Neither approach alone is sufficient to gain a holistic overview of transmission histories of texts existing in multiple versions and preserved in multiple manuscripts, but a happy marriage of both can remarkably benefit our understandings of texts in contexts. The contexts in which texts circulate include:

- the intertextual context, understood here as the relationship between various adaptations of a given story,
- and the material context, understood as the physical environment in which a given story appears, including other texts appearing in the same manuscripts.

The application of material philological approaches to the artefacts, supported by systematic analysis of the textual transmission, established by the application of genealogical criteria, is, in my view, most beneficial for expanding our knowledge of transmission and reception of literary texts in the past.¹⁴ Such material-philological transmission

13. It should be noted here that in Old Norse studies it has been a practice to edit important manuscripts in their entirety long before material-philological turn, for example *Flateyjarbók* (Guðbrandur Vigfússon and Unger 1860–1868), *Codex Frisianus* (Unger 1871), *Hauksbók* (Eiríkur Jónsson 1892), *Landnámabók* (Finnur Jónsson 1900). These editions, however, do not situate material-philological values as the main focus of the investigation; they are mainly textually and linguistically oriented. Also, more recent publications, such as editions of *Möðruvallabók*, AM 132 fol. (de Leeuw van Weenen 1987) and *Alexanders Saga*, AM 519a 4to in the Arnamagnæan Collection, Copenhagen (de Leeuw van Weenen 2009), as well as studies of *Morkinskinna* (Kjeldsen 2013), put far more emphasis on the language of the text than on the materiality of the artefact.

14. Similar postulates have accompanied new philology and its relationship to ‘old’ philology from the early days, as expressed for example by Maddox (1993: 61), who asked the important question of whether a philologist must choose between ‘old’ and ‘new’ instead of getting best of both words, and more recently by Leslie (2012: 151), who wrote that both approaches, ‘old’ and ‘new philology’ can be complementary if one is prepared to negotiate.

studies put equal emphasis on the transmission of texts and the materiality of artefacts. While there is no one-size-fits-all methodology in philology, as every research project has its own questions and requires different approaches to the source material, the material-philological and transmission-historical approach enables us to provide the most holistic view of the history of texts.

Stemmatics in the digital age

Computer-assisted stemmatics in material-philological transmission studies

Material-philological transmission studies do not aim to reconstruct the archetype or reveal the best text of the tradition, but still, they apply the principles of stemmatics to reveal the relationships among the extant texts. Therefore, the function of the stemma is different than in traditional textual criticism. It is not a tool for establishing the text by the application of the majority rule. It is used to visualise the relationships between the texts and deliver a point of departure for further investigation. Unavoidably, as a side product, or an additional benefit of the applied methodology, the best text for a given tradition will most likely be revealed, but it is not the objective of the study in its own right. It is a point of departure for the analysis of the transmission of the text(s), of the changes introduced to them, and of the material contexts in which they are preserved. These are the main objectives of a study, and a stemma is only one of the tools used to achieve them.

This postulate might raise some objections, as the mere preparation of a stemma is a large enough task for any research project. Therefore, it might not seem realistic to make it an intermediary step in a research project that has totally different objectives. This is only partially true in the digital age, where computer assisted methods allow us to automate many tasks, including revealing and visualising relation-

ships between texts. With the rise of computer-assisted stemmatics, new possibilities for engaging with textual traditions have appeared. Due to a lack of space, the present study cannot provide an overview of the history of computer assisted stemmatics, but fortunately an up-to-date overview of the discipline can be found in the recently published *Handbook of stemmatology* (Roelli 2020b). It can serve as a useful introduction to the method, its history and applications.

The handbook also provides plenty of valuable insights into the role and value of the stemma, emphasising its importance in textual scholarship. Roelli writes in his chapter entitled “Definition of stemma and archetype” that *stemma codicum* in Latin simply means “genealogical tree of the manuscripts” (Roelli 2020a: 210) and that in practice a stemma is “an oriented tree-like graph representing a hypothesis about genealogical relationships between witnesses of a text” (Roelli 2020a: 212). Even though Roelli himself notes that philological stemmas are not always trees *sensu stricto*, for example due to contamination, there is a distinction between a stemma, which is a result of philological investigation, and a graph (or an unrooted tree), which is a result of computer-assisted analysis. This distinction is maintained in other contributions to the *Handbook*, including these by Guillaumin (2020), Macé (2020), and Roos (2020). As van Zundert (2020: 293) puts it in his introductory remarks, the graphs (or unrooted trees) can be merely regarded as “hypotheses for stemmata”. Creating a hypothesis for a hypothesis seems quite superfluous. If a stemma itself is a hypothesis, is there then a need for yet another hypothesis? It is, however, understandable why scholars tend apply this terminological differentiation between a graph and a stemma. A graph is a result of computer-assisted analysis based exclusively on textual readings and it can be unrooted and undirected. A stemma is a rooted and directed graph which is also based on textual readings, but it, furthermore, takes into account other pieces of information, some of which are internal, others external to the manuscripts pre-

serving the text in question. This distinction is, however, not applied in this study, as I refer to a stemma as an exploratory tool and what I have in mind is a collection of graphs or unrooted trees generated for the tradition.

There are many programs that can be used to conduct computer-assisted stemmatic analysis, many of which have been described in the *Handbook* (Hoenen 2020a; Macé 2020). They apply different methodological principles and have various requirements for technical skills. The present study uses the PHYLIP package (Phylogeny Inference Package), which is relatively easy to use and has been for the first time successfully applied to Old Norse tradition by Alaric Hall and Katelin Parsons (2013) in their study of *Konrads saga keisarasonar*.¹⁵ The PHYLIP package was first released in 1980 and it is still maintained (Felsenstein 2013). Among many specialised programmes, it contains three programs that lend themselves especially useful for textual studies: PARS, CONSENSE and DRAWTREE.

For the sake of accessibility of this study, it is useful to briefly describe the workflow of using PHYLIP for those readers unfamiliar with its characteristics. In order to conduct computer-assisted stemmatic analysis with the PHYLIP package, variants appearing in the tradition have to be converted into numeric format. PARS, one of the programmes included in PHYLIP, requires numeric values, which represent shared readings. This corresponds to the DNA sequences that PARS was originally designed to analyse. The process of conversion of readings to numbers can be done in different ways. One way of doing this is to transcribe and collate all the texts in a spreadsheet, then manually assign numeric values to different readings, and finally copy these numbers into a plain text file following the formatting required by PARS. This is a method that was used in Hall and Parsons's (2013) study and in my previous work (Kapitan

15. Other studies have since followed, among them Zeevaert et al. (2013) and Kapitan (2017).

2017). From my experience, this method is very time consuming, and it is easy to generate errors. A human being manually assigning numbers to readings in a spreadsheet is not very effective, and, at times, not very consistent. Moreover, transcribing all the texts into a spreadsheet is quite repetitive, as the very same reading may appear in all manuscripts and then the same number has to be manually assigned to all of them.

To simplify this process and limit repetitive tasks to minimum, I have conducted some experiments aimed at developing an alternative workflow.¹⁶ In this approach, instead of transcribing all texts into a spreadsheet, one can use a base-text transcription of a single witness with variant readings encoded in XML, following the guidelines of the Text Encoding Initiative (TEI Consortium 2020). So, the process of preparing an auto-generated stemma starts with a TEI-XML-based transcription of the base text and encoding of variant readings from other witnesses, while it ends with a graphic visualisation of the relationships among the witnesses. The workflow consists of four main steps (visualised in Figure 1):

1. On the first step, variant readings are encoded in the apparatus entry element <app>, which includes a lemma element <lem> and at least one reading element <rdg>. The lemma element contains the main reading, or the reading of the base text. The reading elements contain the variant readings. Both <lem> and <rdg> elements have to contain a witness attribute @wit, which specify which of the manuscripts preserve the selected

16. The development of this workflow drew extensively on my previous work with the spreadsheet method, where I created multiple datasets using different criteria for variant selection and text sampling. The final version of the scripts together with accompanying data are archived on Zenodo (<https://doi.org/10.5281/zenodo.10940855>) and available on GitHub (https://github.com/KAKDH/stemma_XML_Pars).

reading. The portion of text where no textual variation appears is transcribed only once and is not encoded within the apparatus element. The readings shared by multiple manuscripts are transcribed only once and it is indicated through the values of the witness attribute which manuscripts preserve the reading. This saves a significant amount of time.

2. The second step is a transformation with Python, which replaces the process of assigning numeric values manually to the variant readings in the spreadsheet. A custom Python-script extracts information encoded in the XML-file and transforms it into a txt-file, which will be used as an input file for PARS. The Python script finds each <app> element, checks how many children it has, and then assigns the same numeric value to each witness that contains the same reading. As an output it generates a plain text file that can be used as an input for PARS.¹⁷
3. The third step is PARS processing. The txt output file from our Python-transformation is used as an input file for PARS. PARS generates another output file, which includes the information about the most parsimonious trees of relationships. This output file can be used as an input for the visualization software.
4. So the last, fourth, step is the visualisation and interpretation. The output from PARS is used as input for DRAWTREE to obtain the visualization of the unrooted tree of relationships.

In some cases, an additional step can be introduced. If multiple alternative unrooted trees are generated by PARS, we might want to visualise each of them separately, or use the CONSENSE programme, also included in the PHYLIP package, to achieve a consensus tree for

17. Due to the limitation of PARS, which can process up to eight different characters, my tests focused exclusively on major variants, which allowed me to limit the extent of the variation within the tradition.

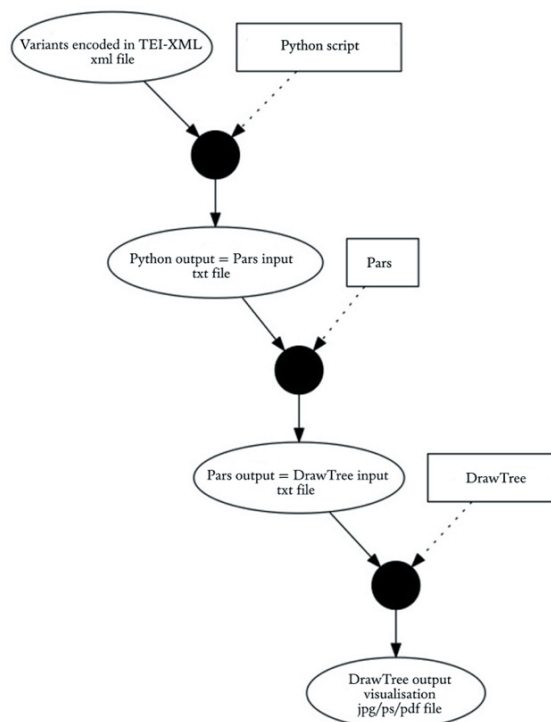

Figure 1. Workflow: from variants encoded in TEI-XML to an unrooted-tree visualisation.

the tradition. The visualisations can then be used for manual interpretation by a researcher and, as a result, auto-generated stemmas serve as an exploratory tool for textual traditions. The next section illustrates how this can be applied to real-life examples and how benefit any material-philological transmission study.

Auto-generated stemmas as an exploratory tool

This section demonstrates how auto-generated stemmas (or unrooted trees of relationships, to be precise) can be used as exploratory tools

for textual traditions. For this purpose, I will use the case study of the seventeenth-century version of *Hrómundar saga Greipssonar*, which survives in thirty manuscripts.¹⁸ The text has been edited twice: by Erik Julius Björner (1737) and by Carl Christian Rafn (1829-1830), but quite naturally neither of these editions can be considered text-critical by modern standards.¹⁹ Various scholars, however, including Kölbing (1876), Andrews (1911) and Hooper (1930, 1934), have addressed the relationships between some of the extant witnesses of the saga without undertaking editorial work. What is interesting, however, is that they arrived at contradicting conclusions. Moreover, it is worth emphasising that the previous research has been exclusively focused on the oldest part of the tradition, including some six manuscripts, and ignoring the remaining witnesses. There is no evidence in printed scholarship for any of the younger manuscripts ever being examined.

Following the fundamental rule of textual criticism, *recentiores, non deteriores*, which seem to flourish under the influence of new / material philology and transmission history in studies such as Lavender's (2014, 2020) examination of *Illuga saga*, I also decided to thoroughly examine all known texts of *Hrómundar saga* preserved in extant manuscripts. Thanks to this, I was able to determine that the saga that appears in catalogues as *Hrómundar saga* encompasses at least two distinct versions, one from the seventeenth century, and another probably from the nineteenth century. The existence of the nineteenth-century version was first brought to the attention of the scholarly commu-

18. On the transmission history of *Hrómundar saga*, see Kapitan (2018, 2021a, 2021b, 2022, 2024a, 2024b).

19. Various popular editions of the text survive, but they are all indebted to the text established by C.C. Rafn, among them Valdimar Ásmundarson (1886), Guðni Jónsson and Bjarni Vilhjálmsson (1943–1944), Guðni Jónsson (1954–1959).

nity in my recent studies (Kapitan 2021a, 2021b, 2024a, 2024b).²⁰ The older saga is preserved in thirty manuscripts which are listed below by repository together with the sigla (in parentheses) under which they are referenced in the present study:

- British Library, London
 - BL Add. 4859 (B4859)
 - BL Add. 4875 (B4875)
 - BL Add. 11108 (B11108)
- Den Arnamagnæanske Samling, København
 - Accessoria 61 (Acc61)
- Det Kgl. Bibliotek, København
 - Kall 614 4to (K614)
 - Thott 1768 4to (T1768)
- Héraðsskjalasafn Akureyrarbæjar og Eyjafjarðarsýslu, Akureyri
 - G-52/1 (G52)
- Landsbókasafn Íslands, Reykjavík
 - Lbs 222 fol. (L222)
 - Lbs 381 fol. (L381)
 - Lbs 633 fol. (L633)
 - Lbs 840 4to (L840)
 - Lbs 1217 4to (L1217)
 - Lbs 1767 4to (L1767)
 - Lbs 2316 4to (L2316)
 - Lbs 2943 4to (L2943)
 - Lbs 3164 4to (L3164)
 - Lbs 4825 4to (L4825)

20. Printed and digital editions of three versions of *Hrómundar saga* were published in 2024, see Kapitan (2024a, 2024b); the seventeenth-century version is available at https://editions.mml.ox.ac.uk/editions/hromundar_A601/, the eighteenth-century version at https://editions.mml.ox.ac.uk/editions/hromundar_J634/, and the nineteenth-century version at https://editions.mml.ox.ac.uk/editions/hromundar_B11109/.

- Lbs 3795 8vo (L3795)
- Lbs 4460 8vo (L4460)
- ÍB 43 fol. (I43)
- JS 634 4to (J634)
- JS 102 8vo (J102)
- Kungliga biblioteket, Stockholm
 - Papp. Fol. nr 67 (P67)
- Staatsbibliothek zu Berlin, Preußischer Kulturbesitz, Berlin
 - Ms Germ qu. 27 (M27)
 - Ms Germ qu. 936 (M936)
- Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, Reykjavík
 - AM 193 e fol. (A193)
 - AM 395 fol. (A395)
 - AM 345 4to (A345)
 - AM 587 b 4to (A587)
 - AM 601 b 4to (A601)

By surveying the entire tradition, I was able to ask questions about the transmission history of the text, including considerations of who copied and transformed the text of the saga, when, and why, as well as in what material contexts the texts of *Hrómundar saga* appear and what other texts are frequently copied together with it. In order to gain a quick overview of the entire tradition, I used computer-assisted methods of data collations and interpretation, described in the previous section. Figure 2 presents one of unrooted trees of relationships among all thirty manuscript witnesses of this tradition. In the rightmost part of the tree, there is a group of manuscripts which appear to be closely related to each other. These are five manuscripts held in Landsbókasafn in Reykjavík, all written in Iceland in the nineteenth century: J102 (JS 102 8vo), L2943 (Lbs 2943 4to), L4460 (Lbs 4460 8vo), L3795 (Lbs 3795 8vo), and L2316 (Lbs 2316 4to). They all appear to be derived from a common ancestor, which is closely related to two texts preserved in

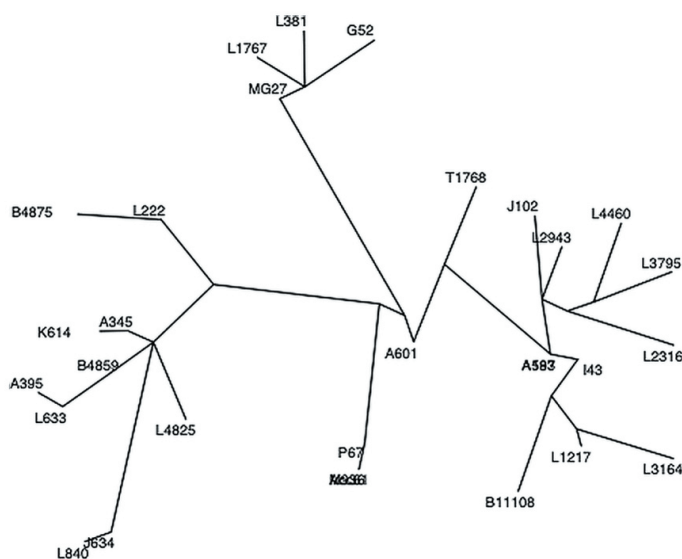

Figure 2. Unrooted tree of relationships among manuscripts of *Hrómundar saga*.

seventeenth-century manuscripts, today held in Reykjavík, Stofnun Árna Magnússonar: A587 (AM 587 b 4to) and A193 (AM 193 e fol.).²¹ This is interesting, because A587 and A193 were most likely written in Copenhagen and did not make it to Iceland until their ‘repatriation’ in the late twentieth century. They became a part of the Arnarnagnæan Collection in Copenhagen already in the early eighteenth century, when Árni Magnússon obtained them from the widow of Thormodus Torfæus (Kapitan 2022). While it cannot be excluded beyond doubt that some another closely related copy derived from A587 or A193 made its way to Iceland and there became an exemplar for these manuscripts, there is also another possible explanation.

21. The overlapping layers in Figure 2 indicate that the data encoded for these two texts are identical, which makes it difficult to see that the signatures are A587 and A193.

It must be emphasised here that the tree in Figure 2 was built exclusively on the transcriptions of texts preserved in manuscript form, so none of the printed editions was included in the dataset. Rafn's edition from 1829, however, was based on the text of A587. Given the chronology of these manuscripts, all post-dating the publication of the printed edition, and knowing the limitations of programmes such as PHYLIP, discussed recently by, among others, Hoenen (2020b) Guillaumin (2020) and Roos (2020), we can place a hypothesis that all the five manuscripts are derived from Rafn's edition.

A close textual analysis of this group demonstrated that these manuscripts are the only ones that reproduce the major error of Rafn's edition. In A587 and A193 one of the characters is called Kára, but the editor misread the word-initial 'K' as 'L'. This led to the corrupted name 'Lára' instead of 'Kára'. Moreover, all these manuscripts divide the saga into ten chapters, a feature which was introduced to the *Hrómundar saga* tradition by Björner and reproduced by Rafn. However, A587 and A193 divide the saga into five chapters. Moreover, when the readings from the printed editions are included in the dataset, Rafn's edition appears in close proximity to this manuscript group. This is visualised in Figure 3, which presents another unrooted tree of relationships, generated with a dataset that included variants from the printed editions.

Moving to another area of the unrooted tree in Figure 2, in its lower part, there are two manuscripts which appear to be derived directly from a seventeenth-century manuscript held today in the Kungliga biblioteket in Stockholm: P67 (Papp. fol. nr 67). These are two nineteenth century manuscripts: M936 (Ms Germ qu. 936), written in Germany, and Acc61 (Accessoria 61), written in Denmark.²² P67, from

22. The overlapping layers in Figure 2 indicate that the data encoded for these two texts are identical, which makes it difficult to see that the signatures are M936 and Acc61.

which these two manuscripts are derived, was in a Swedish collection from the late seventeenth-century. Therefore, it is quite intriguing how two manuscripts written in the nineteenth century, one originating in Germany and the other in Denmark, preserve texts of *Hrómundar saga* which are so similar that from the text-critical point of view they are almost identical. The answer lies again in a printed edition, this time in Björner's edition, published in 1737. Björner published his edition in Sweden, and not surprisingly based his text on the only manuscript of *Hrómundar saga* that was available to him in a Swedish repository, P67. He reproduced the text of P67 fairly reliably, with only few minor errors, which made their way into both Acc61 and M936, revealing their clear dependence on the edition. Finally, just as with the previous example, when the readings from the printed editions are included in the input file for PARS, the relationship between the texts preserved in manuscripts and printed editions is recognised by the software (Figure 3).

These two groups create a fascinating case study of manuscripts that preserve texts derived from printed editions. There are five Icelandic manuscripts from the nineteenth century based on Rafn's edition, and another two nineteenth-century manuscripts, one Danish and one German, based on Björner's edition. This allows us to ask questions about how the scribes treated the text of the edition. Did the printed text have any authority over a hand-written text, meaning did the scribes copy the printed text more reliably than when they copied from another manuscript? What kind of changes, if any, are introduced to the text? Some of these questions have been discussed elsewhere, but overall, we can say that the texts written by non-Icelanders were much more faithful to their sources than the texts copied by Icelanders.²³ The variation in non-Icelandic manuscripts is only on the word

23. For an in-depth study of the manuscripts derived from printed editions, see Kapitan (2019, 2021c).

Finally, there is one more group of manuscripts that will serve as my last example for the usage of a stemma as exploratory tool. It consists of three manuscripts: B4859 (BL Add. 4859), written ca. 1695; L633 (Lbs 633 fol.), written before 1721; A395 (AM 395 fol.), written ca. 1764 (on the left of Figure 2 and right of Figure 3). The textual connection between these manuscripts can be explained by the analysis of the scribal networks in Northwest Iceland, partially influenced by family relations. Figure 4 illustrates the locations associated with these manuscripts, blue markers for B4859, green for L633, and yellow for A395. Vigur is where the commissioner of B4859, Magnús Jónsson, was living. After his death in 1702 at least some of his manuscripts were inherited by his daughter. B4859 had to be one of them, as it appears on the list of books owned by her husband. They lived in Viðidalstunga.

While B4859 was in Viðidalstunga, Lauritz Gottrup commissioned the writing of L633 in Þingeyrar, ca. 25 km to the north. The whereabouts of L633 after Gottrup's death in 1721 are unknown, but around 1750 the manuscript was owned by Kár Ólafsson from Munaðarnes. Finally, in the 1760s, A395 was written in Akrar, around 50 km west of Munaðarnes. Given this geographic proximity of an assumed exemplar and its copies, it seems highly possible that in these manuscripts the texts of *Hrómundar saga* were copied one after another.

Interestingly, in addition to *Hrómundar saga*, there are some other texts that appear in all three manuscripts. These are *Bragða-Ölvis saga*, *Mírmanns saga*, *Hervarar saga og Heiðreks*, and *Kirjalax saga*. While most of these sagas still await their full transmission historical studies, the study of the transmission history of *Mírmanns saga* by Desmond Slay has demonstrated that *Mírmanns saga*'s texts in these three manuscripts can be organised in an ancestor-descendant order (Slay 1997). This is also the case with *Hrómundar saga*. It would be beneficial to know whether the remaining texts preserved in these manuscripts are also textually closely related. This is especially true for the case for *Braga-*

Figure 4. Locations associated with three manuscripts of *Hrómundar saga*.

Ölvis saga, which appears together with *Hrómundar saga* in Reykjavík, Stofnun Árna Magnússonar AM 601 b 4to, which preserves the best and oldest texts of these two sagas (Hooper 1932a, 1932b; Teresa Dröfn F. Njarðvík 2019). Is it possible that all these texts were copied one from another when these manuscripts circulated in the North-West Iceland at the beginning of the eighteenth century? It seems to be the case, but more research is needed to provide convincing evidence.

Conclusions

In this study, I demonstrated how auto-generated stemmas (or more precisely unrooted trees resulting from computer-assisted analysis) can serve as exploratory tools for textual transmissions and lead to new discoveries, beyond the mere revealing of textual relationships. Having access to multiple versions of the unrooted trees, generated with different criteria and algorithms, allows researchers to identify groups of texts that are closely related and then focus on them to pursue other research questions. These research questions can concern, for example, the nature of variation appearing in the tradition, the significance of local scribal networks in works' transmission, or the material and intertextual contexts in which works appear – so, in practice, the types of questions that go way beyond the objectives of the traditional textual criticism. These are questions that could be asked not only by practitioners of transmission history, new or material philology, and sociology of texts, but also historians of ideas, or historians of literature. Thanks to the application of computer-assisted tools, the stemma (or its unrooted counterpart) is a useful tool that can benefit various types of interdisciplinary studies.

There are three clear advantages of the application the method described in the present study that I want to emphasise here. First, the automatization of the process of variant collation and calculation of distances among texts makes the process more time-effective than manual data collection and interpretation. What used to take years, to manually collate and evaluate variants, now can be done significantly faster. This allows us to use time for actual interpretation of variants in broader context and ask further questions about textual transmission. Second, the use of the computer to convert the readings into numbers and to calculate the distances between texts minimises the risk of human error and inconsistencies in our data set. Finally, by encoding our variants in XML, we can not only generate a digital edition with an extensive variant apparatus, but also utilise the already

encoded information as a dataset for computer-assisted analysis. The information about the relationships among manuscripts is already encoded in our edition, so various unrooted trees can be generated using different criteria. For example, we can prepare separate trees for each section of a work or base our visualisation on different types of variants. This makes our research not only reproducible, but also gives the user of our digital edition possibility to explore the textual tradition in his or her own way, making the edition itself a research tool.

Bibliography

- Andrews, Albert LeRoy (1911) Studies in the Fornaldarsögur Norðrlanda. *Modern Philology* 8: 527-544.
<https://doi.org/10.1086/386846>
- Bäckvall, Maja (2013) *Skriva fel och läsa rätt? Eddiska dikter i Uppsala-eddan ur ett avsändar- och mottagarperspektiv*. Uppsala: Uppsala universitet, Institutionen för nordiska språk.
- Bäckvall, Maja (2017) Description and Reconstruction: An Alternative Categorization of Philological Approaches. In Harry Lönnroth (ed.) *Philology Matters!: Essays on the Art of Reading Slowly*: 21-34. Leiden and Boston: Brill.
https://doi.org/10.1163/9789004349568_003
- Baisch, Martin (2017) Transmission and Materiality: Philology, Old and New, in German Medieval Studies. *Digital Philology: A Journal of Medieval Cultures* 6(2): 177-195.
<https://doi.org/10.1353/dph.2017.0009>
- Björner, Erik Julius (1737) *Nordiska kända dater i en sagoflock samlade om forna kongar och hjältar. Volumen historicum, continens variorum in orbe hyperboreo antiquo regum, heroum et pugilum res praeclare et mirabiliter gestas. Accessit, praeter conspectum genealogicum Svethicorum regum et reginarum accuratissimum etiam praefatio*. Stockholm: J.L. Hornn.

- Bloch, R. Howard (1990) New Philology and Old French. *Speculum* 65(1): 38-58.
<https://doi.org/10.2307/2864471>
- Bloom, Harold (1979) The Breaking of Form. In Harold Bloom (ed.) *De-construction and Criticism*: 1-38. New York: Seabury Press.
- Busby, Keith (ed.) (1993) *Towards a Synthesis? Essays on the New Philology*. Amsterdam and Atlanta: Radopi.
<https://doi.org/10.1163/9789004650190>
- Cerquiglini, Bernard (1989) *Eloge de la variante, histoire critique de la philologie*. Paris: Seuil.
- Driscoll, Matthew (2010) The Words on the Page: Thoughts on Philology, Old and New. In Judy Quinn and Emily Lethbridge (eds.) *Creating the medieval saga: versions, variability, and editorial interpretations of Old Norse saga literature*: 87-104. Odense: University Press of Southern Denmark.
- Eliot, Simon & Rose, Jonathan (eds.) (2008) *A Companion to the History of the Book*. Oxford: Blackwell.
- Eiríkur Jónsson (1892) *Hauksbók, udgiven efter de arnamagnæanske Håndskrifter No. 371, 544 og 675, 4° samt forskellige Papirshåndskrifter*. Copenhagen: Thieles Bogtrykkeri.
- Felsenstein, Joseph (2013) *PHYLP (Phylogeny Inference Package)* 3.695. Seattle: Department of Genome Sciences. <<http://evolution.genetics.washington.edu/phylip/doc/main.html>> (24 September 2023).
- Felsenstein, Joseph (no date) *PHYLP (Phylogeny Inference Package) version 3.6. Distributed by the author. Department of Genome Sciences, University of Washington, Seattle*. <<http://evolution.genetics.washington.edu/phylip/software.html>> (24 September 2023).
- Finnur Jónsson (1900) *Landnámabók, Hauksbók, Sturlubók, Melabók m.m.* Copenhagen: Thieles Bogtrykkeri.
- Frederiksen, Britta Olrik (1991) Det første stemma, dets viden-

- skabshistoriske baggrund og skaber(e). In *The Eighth International Saga Conference. Preprints*: 110-20. Göteborg: Göteborgs Universitet.
- Frederiksen, Britta Orlík (2003) Under strengen – lidt om det eksterne variantapparat i historisk perspektiv. In Pia Forssell and Rainer Knapas (eds.) *Varianter och bibliografisk beskrivning*: 13-78. Ekenäs: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Gabler, Hans Walter (2005) Textual Criticism. *The Johns Hopkins Guide to Literary Theory & Criticism*. <<https://litguide.press.jhu.edu/cgi-bin/view.cgi?eid=250&query=textual%20criticism>> (24 September 2023).
- Gaskell, Philip (1972) *A New Introduction to Bibliography*. Oxford: Clarendon Press.
- Glauser, Jürg & Stephen N. Tranter (1990) Romances, Rímur, Chapbooks. Problems of Popular Literature in Late Medieval and Early Modern Scandinavia. *Parergon* 8(2): 37-52.
<https://doi.org/10.1353/pgn.1990.0055>
- Greetham, David C. (1992) Textual Scholarship. In Edward Finegan et al. (eds.) *Introduction to Scholarship in Modern Languages and Literatures*: 103-137. New York: MLA Press.
- Greetham, David C. (1994) *Textual Scholarship: An Introduction*. New York: Garland Publishing.
- Greetham, David C. (2007) What is Textual Scholarship? In Simon Eliot & Jonathan Rose (eds.) *A Companion to the History of the Book*: 21-32. Oxford: Blackwell.
<https://doi.org/10.1002/9780470690949.ch2>
- Grubmüller, Klaus et al. (1973) Spätmittelalterliche Prosaforschung. DGF-Forschergruppe-Programm am Seminar für deutsche Philologie der Universität Würzburg. *Jahrbuch für Internationale Germanistik* 5(1): 156-176.
- Guðbrandur Vigfússon & C.R. Unger (eds.) (1860-1868) *Flateyjarbók, en Samling af norske Konge-Sagaer med indskudte mindre Fortællinger om Begivenheder i og udenfor Norge, samt Annaler*. Oslo: Mallings.

- Guðni Jónsson (ed.) (1954-1959) *Fornaldarsögur Norðurlanda*. Reykjavík: Íslendingasagnaútgáfan.
- Guðni Jónsson & Bjarni Vilhjálmsson (eds.) (1943-1944) *Fornaldarsögur Norðurlanda*. Reykjavík.
- Guillaumin, Jean-Baptiste (2020) Criticisms of Digital Methods. In Philip Roelli (ed.) *Handbook of Stemmatology: History, Methodology, Digital Approaches*: 339-356. Berlin: De Gruyter.
- Hall, Alaric & Katelin Parsons (2013) Making stemmas with small samples, and digital approaches to publishing them: testing the stemma of *Konráðs saga keisarasonar*. *Digital Medievalist* 9. <<https://journal.digitalmedievalist.org/articles/10.16995/dm.51/>> (24 September 2023).
<https://doi.org/10.16995/dm.51>
- Hansen, Anne Mette (2004a) *Den danske bønnebogstradition i material-filologisk belysning*. PhD thesis. University of Copenhagen.
- Hansen, Anne Mette (2004b) The Book as Artefact – ESTS colloquium, University of Copenhagen, 21st-23rd November 2003. *Editio* 18: 239-241.
- Hansen, Anne Mette (2006) Senmiddelalderlige bønnebøger: kulturarv og andagtsbøger. *Studier i nordisk: foredrag og årsberetning 2004-2005*: 89-102.
- Hansen, Anne Mette (2012) AM 421 12mo: An Artefactual Philological Study. *Care and Conservation of Manuscripts* 13: 1-16.
- Hansen, Anne Mette (2017) The Body Language of Text: The Relationship Between the Textual Content and the Physical Appearance of Text in the Process of Transmission (Scholarly Editing). In Dorte Duncker & Bettina Perregaard (eds.) *Creativity and Continuity: Perspectives on the Dynamics of Language Conventionalisation*: 57-81. Copenhagen: U Press.
- Haugen, Odd Einar (2010) Stitching the Text Together: Documentary and Eclectic Editions in Old Norse Philology. In Judy Quinn & Emily Lethbridge (eds.) *Creating the Medieval Saga: Versions,*

- Variability and Editorial Interpretations of Old Norse Saga Literature*: 39-65. Odense: University Press of Southern Denmark.
- Haugen, Odd Einar (2013) Tekstkritikk og tekstfilologi. In Odd Einar Haugen (ed.) *Handbok i norrøn filologi*: 76-126. Bergen: Fagbokforlaget.
- Hoenen, Armin (2020a) Software tools. In Philip Roelli (ed.) *Handbook of Stemmatology: History, Methodology, Digital Approaches*: 327-338. Berlin: De Gruyter.
- Hoenen, Armin (2020b) The Stemma as a Computational Model. In Philip Roelli (ed.) *Handbook of Stemmatology: History, Methodology, Digital Approaches*: 226-241. Berlin: De Gruyter.
- Hooper, A.G. (1930) *Hrómundar saga Greipssonar*. MA thesis. University of Leeds.
- Hooper, A.G. (1932a) *Bragða Ólvis saga and rímur*. PhD thesis. University of Leeds.
- Hooper, A.G. (1932b) *Bragða-Ólvis saga* Now First Edited. *Leeds Studies in English* 1: 42-54.
- Hooper, A.G. (1934) *Hrómundar saga Gripssonar and the Griplur*. *Leeds Studies in English* 3: 51-56.
- Kapitan, Katarzyna Anna (2017) A Choice of Relationship-revealing Variants for a Cladistic Analysis of Old Norse Texts: some methodological considerations. In Koraljka Golub & Marcelo Milrad (eds.) *Extended Papers of the International Symposium on Digital Humanities*: 52-74. Växjö: CEUR.
- Kapitan, Katarzyna Anna (2018) *Studies in the Transmission History of Hrómundar saga Greipssonar*. PhD thesis. University of Copenhagen.
- Kapitan, Katarzyna Anna (2019) A Danish Collection of Old Norse Sagas: Material-Philological and Textual Studies of Acc. 61. In Katarzyna Anna Kapitan, Beeke Stegmann & Seán D. Vrieland (eds.) *From text to artefact. Studies in honour of Anne Mette Hansen*: 39-46. Leeds: Kismet Press.

- Kapitan, Katarzyna Anna (2021a) Afterlife of a Lost Saga: A Hitherto Unknown Adaptation of the Lost Saga of Hrómundur Gripsson. *Saga-Book* 45: 59-90.
- Kapitan, Katarzyna Anna (2021b) Hrómundur in Prose and Verse: On the Relationships Between Four Versions of the Story of Hrómundur Greipsson. *Gripla* 32: 257-288.
<https://doi.org/10.33112/gripla.32.10>
- Kapitan, Katarzyna Anna (2021c) Manuscripts Derived from Printed Editions in the Transmission History of *Hrómundar saga Greipssonar*. In Matthew Driscoll & Nioclás Mac Cathmhaoil (eds.) *Hidden Harmonies: Manuscript and print on the North Atlantic fringe, 1500-1900*: 79-114. Copenhagen: Museum Tusculanum.
- Kapitan, Katarzyna Anna (2022) When a King of Norway Became a King of Russia: Danish Historiography and Early Transmission and Reception of *Hrómundar saga Greipssonar* in *Scholarly Networks of Early Modern Scandinavia*. *Scandinavian Studies* 94(3): 316-351.
<https://doi.org/10.3368/sca.94.3.0316>
- Kapitan, Katarzyna Anna (2024a) *Lost but Not Forgotten: The Saga of Hrómundur and Its Manuscript Transmission*. Oxford: Taylor Institution Library.
- Kapitan, Katarzyna Anna (2024b) *Lost but Not Forgotten: The Saga of Hrómundur and its Manuscript Transmission (Supplementary Materials)*. Oxford: Taylor Institution Library.
<http://dx.doi.org/10.5287/ora-449zgmvdX>
- Kjeldsen, Alex Speed (2013) *Filologiske studier i kongesagahåndskriftet Morkinskinna*. Copenhagen: Museum Tusculanum.
- Kondrup, Johnny (2011) *Editionsfilologi*. Copenhagen: Museum Tusculanum.
- Kölbing, Eugen (1876) *Beiträge zur Vergleichenden Geschichte der Romantischen Poesie und Prosa des Mittelalters*. Breslau: Verlag von Wilhelm Koebner.
- Lavender, Philip (2014) *Whatever Happened to Illuga saga Gríðfóstra?*

- Origin, Transmission and Reception of a Fornaldarsaga*. PhD thesis. University of Copenhagen.
- Lavender, Philip (2020) *Long Lives of Short Sagas: The Irrepressibility of Narrative and the Case of Illuga saga Gríðarfóstra*. Odense: University Press of Southern Denmark.
- de Leeuw van Weenen, Andrea (1987) *Möðruvallabók, AM 132 fol*. Leiden: Brill
- de Leeuw van Weenen, Andrea (2009) *Alexanders saga, AM 519a 4to in the Arnarnagnæan Collection, Copenhagen*. Copenhagen: Museum Tusculanum.
- Leslie, Helen (2012) Younger Icelandic Manuscripts and Old Norse Studies. *The Retrospective Methods Network Newsletter* 4: 148-161.
- Löser, Freimut (2016) Überlieferungsgeschichte(n) schreiben. In Dorothea Klein, Horst Brunner & Freimut Löser (eds.) *Überlieferungsgeschichte transdisziplinär. Neue Perspektiven auf ein germanistisches Forschungsparadigma*: 1-19. Wissensliteratur im Mittelalter 52. Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag.
- Maas, Paul (1960) *Textkritik*. Leipzig: B.G. Teubner.
- Macé, Caroline (2020) The Stemma as a Historical Tool. In Philip Roelli (ed.) *Handbook of Stemmatology: History, Methodology, Digital Approaches*: 272-291. Berlin: De Gruyter.
- Maddox, Donald (1993) Philology: Philo-logos, Philo-logica or *Philologicon*? In Keith Busby (ed.) *Towards a synthesis? Essays on the New Philology*: 59-70. Amsterdam: Radopi.
https://doi.org/10.1163/9789004650190_006
- Males, Mikael (2023) Textual Criticism and Old Norse Philology. *Studia Neophilologica*: 1-25.
<https://doi.org/10.1080/00393274.2023.2205888>
- McGann, Jerome John (1983) *A Critique of Modern Textual Criticism*. Charlottesville: University Press of Virginia.
- McKenzie, Donald Francis (1986) *Bibliography and the Sociology of Texts*. London: The British Library.

- Myrvoll, Klaus Johan (2023) The ideo-political background of 'new philology'. *Studia Neophilologica*: 1-7.
<https://doi.org/10.1080/00393274.2023.2228845>
- Nichols, Stephen (1988) Editor's Preface. *Romanic Review* 79(1): 1-3.
- Nichols, Stephen (1990) Introduction: Philology in a Manuscript Culture. *Speculum* 65: 1-10.
<https://doi.org/10.2307/2864468>
- Nichols, Stephen (1994) Philology and its Discontents. In William D. Paden (ed.) *The Future of the Middle Ages: Medieval Literature in the 1990s*: 113-141. Gainesville: University Press of Florida.
- Nichols, Stephen (1997) Why Material Philology? Some Thoughts. *Zeitschrift für deutsche Philologie* 116: 10-30.
- Rafn, Carl Christian (ed.) (1829-1830) *Fornaldar sögur Nordrlanda eptir gömlum handritum*. Copenhagen: Popp.
- Reynolds, L.D. and Wilson, N.G. (1974) Textual Criticism. In *Scribes and Scholars: A Guide to the Transmission of Greek and Latin Literature*: 186-213. Oxford: Clarendon Press.
- Roelli, Philip (2020a) Definition of Stemma and Archetype. In Philip Roelli (ed.) *Handbook of Stemmatology: History, Methodology, Digital Approaches*: 209-225. Berlin: De Gruyter.
<https://doi.org/10.1515/9783110684384-005>
- Roelli, Philip (2020b) *Handbook of Stemmatology: History, Methodology, Digital Approaches*. Berlin: De Gruyter.
<https://doi.org/10.1515/9783110684384>
- Roos, Teemu (2020) Computational Construction of Trees. In Philip Roelli (ed.) *Handbook of Stemmatology: History, Methodology, Digital Approaches*: 315-327. Berlin: De Gruyter.
<https://doi.org/10.1515/9783110684384-006>
- Ruh, Kurt (1985a) Überlieferungsgeschichte mittelalterlicher Texte als methodischer Ansatz zu einer erweiterten Konzeption von Literaturgeschichte. In Kurt Ruh (ed.) *Überlieferungsgeschichtliche Prosaforschung: Beiträge der Würzburger Forschergruppe zur*

- Methode und Auswertung*: 264-272. Tübingen: Max Niemeyer.
<https://doi.org/10.1515/9783110925883.262>
- Ruh, Kurt (ed.) (1985b) *Überlieferungsgeschichtliche Prosaforschung, Beiträge der Würzburger Forschergruppe zur Methode und Auswertung*. Tübingen: Max Niemeyer.
<https://doi.org/10.1515/9783110925883>
- Sandys, John Edwin (1903) *A History of Classical Scholarship. From the End of the Sixth Century B.C. to the End of the Middle Ages*. Cambridge: Cambridge University Press (reprint 2011).
<https://doi.org/10.1017/CBO9780511903717>
- Slay, Desmond (1997) *Mírmanns saga*. Copenhagen: C.A. Reitzel.
- Stevenson, Angus & Maurice Waite (eds.) (2011) *Concise Oxford English Dictionary*. Oxford: Oxford University Press.
- Sverrir Tómasson (2002) Er nýja textafræðin ný? *Gripla* 13: 199-216.
- Tanselle, G. Thomas (1981) Textual Scholarship. In Joseph Gibaldi (ed.) *Introduction to Scholarship in Modern Languages and Literatures*: 29-52. New York: The Modern Language Association of America.
- Tanselle, G. Thomas (1992) *A Rationale of Textual Criticism*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
<https://doi.org/10.9783/9780812200423>
- TEI Consortium (2020) *TEI P5: Guidelines for Electronic Text Encoding and Interchange*. 4.0.0. <<http://www.tei-c.org/Guidelines/P5/>> (18 March 2020).
- Teresa Dröfn F. Njarðvík (2019) From the Margins into the Text: Material Influence on the Textuality of Bragða-Ölvis saga. Conference presentation at the International Medieval Congress Leeds.
- Thorpe, James (1972) *Principles of Textual Criticism*. San Marino: The Huntington Library.
- Timpanaro, Sebastiano (2005) *The Genesis of Lachmann's Method*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Trovato, Paolo (2014) *Everything You Always Wanted to Know About Lachmann's Method: A Non-standard Handbook of Genealogical Textual*

- Criticism in the Age of Post-structuralism, Cladistic, and Copy-text.* Padova: Libreriauniversitaria.it (Storie e linguaggi).
- Unger, C.R. (1871) *Codex Frisianus, en Samling af norske Konge-Sagaer.* Oslo: Mallings.
- Valdimar Ásmundarson (ed.) (1886) *Fornaldarsögur Norðrlanda.* Reykjavík: Sigurður Kristjánsson.
- Varvaro, Alberto (1999) The “New Philology” from an Italian Perspective. *Text* 12: 49-58.
- Vitz, Evelyn Birge (1993) On the Role of a Renewed Philology in the Study of a Manuscript- and an Oral-culture. In Keith Busby (ed.) *Towards a synthesis? Essays on the New Philology:* 71-78. Amsterdam: Rodopi.
https://doi.org/10.1163/9789004650190_007
- Westra, Haijo J. (2014) What’s in a Name: Old, New, and Material Philology, Textual Scholarship, and Ideology. In *Neo-Latin Philology: Old Tradition, New Approaches:* 13-24. Leuven: Leuven University Press.
<https://doi.org/10.2307/j.ctt14jxt24.4>
- Williams, Henrik (2009) Förnyad filologi. In *Omodernt: Människor och tankar i förmodern tid:* 272-292. Lund: Nordic Academic Press.
- Williams-Krapp, Werner (2000) Die überlieferungsgeschichtliche Methode: Rückblick und Ausblick. *Internationales Archiv für Sozialgeschichte der deutschen Literatur* 25(2): 1-21.
<https://doi.org/10.1515/iasl.2000.25.2.1>
- Wolf, Kirsten (1993) Old Norse – New Philology. *Scandinavian Studies* 65: 338-348.
- Zeevaert, Ludger et al. (2013) A New Stemma of *Njáls saga* – A Working Paper. <https://www.academia.edu/7317515/A_New_Stemma_of_Njáls_saga> (24 September 2023).

- Zumthor, Paul (1972) *Essai de poétique médiévale*. Paris: Seuil.
- Zundert, Joris van (2020) Computational Methods and Tools: Introductory Remarks. In Philip Roelli (ed.) *Handbook of stemmatology: History, Methodology, Digital Approaches*: 292-294. Berlin: De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110684384-006>

Helga Magnúsdóttir and Literacy Practices of Elite Widows in Seventeenth-century Iceland

KATELIN MARIT PARSONS

Little research exists on widowhood in early modern Icelandic society or the role of elite, property-owning widows. This article focuses on Helga Magnúsdóttir (1623-1677), an Icelandic woman who lived most of her adult life as a widow following the sudden death of her husband, *sýslumaður* Hákon Gíslason (1614-1652), after thirteen years of marriage. She was a cousin and close friend of Bishop Brynjólfur Sveinsson of Skálholt (1605-1675) and the owner of an important collection of books and manuscripts. Several documents provide insight into her literacy practices, examined here in the context of her widowhood. Marriage alliances were an important tool for individuals and kinship networks to maintain their elite identity in seventeenth-century Iceland, and examination of Helga's kinship network indicates that remarriage was uncommon. Helga's case gives insight into how elite widows managed the rapid transformation of their identity and suggests that literacy was central to widows' ability to act as their late husbands' representatives and take an active and assertive role within their communities and kin groups.

Helga Magnúsdóttir of Bræðratunga (1623-1677), a member of one of Iceland's richest and most influential families, is best remembered for her role in sheltering her pregnant cousin Ragnheiður Brynjólfsdóttir (1641-1663) during the winter of 1661-1662. Ragnheiður's pregnancy was a national scandal: nine months before the birth of her only son Þórður on 15 February 1662, she had sworn a public virginity oath. Ragnheiður was the only surviving daughter of Bishop Brynjólfur Sveinsson of Skálholt and was expected to exhibit chaste behaviour before marriage (cf. Guðrún Ása Grímsdóttir 1996, Þórunn Sig-

urðardóttir 2022). The child's father was Ragnheiður's tutor, Daði Halldórsson (1637-1721), who had been hired to teach her Latin.¹ Under the pretext of hosting Ragnheiður for an extended visit, Helga Magnúsdóttir brought her cousin out of the public eye at the busy ecclesiastical centre of Skálholt to her nearby home at Bræðratunga for the duration of the pregnancy. She successfully kept knowledge of the pregnancy from spreading beyond Bræðratunga and eventually helped her cousin to give birth to the child. In Þórður's biography, which survives in AM 96 8vo, Bishop Brynjólfur praised Helga for her initially secret involvement in the events of 1661-1662.

Scrutiny of women's intimate lives was lifelong, and challenges to their virtue could be put on public display through virginity and chastity oaths, such as that sworn by Ragnheiður Brynjólfsdóttir on 11 May 1661.² While documentary sources on morality, crime and punishment in early modern Iceland have been closely studied

Many thanks to Margrét Eggertsdóttir and the anonymous reviewers for their helpful comments on the article, as well as to the editors. I am grateful to the National Museum of Iceland for permission to use the image of Þjms 1065. The research for this article was supported by the Icelandic Research Fund, grant no. 218209-051.

1. Ragnheiður's tragic story has been portrayed in Icelandic literature as everything from the tale of an intelligent young woman groomed by a predatory teacher to a doomed romance between star-crossed lovers. Icelandic novelist Torfhildur Hólm (1845–1918) depicts Daði as manipulative and callous in her historical novel *Brynjólfur Sveinsson biskup* in 1882. By contrast, Guðmundur Kamban's 1929 interpretation emphasizes Ragnheiður's strength of character and devotion to Daði. His novel is strongly shaped by his insistence that Ragnheiður and Daði's passion must have been consummated immediately after the humiliating ceremony.
2. For an example, a married woman, accused by her husband of adultery with a certain Jón Jónsson of Egilsstaðir, swore a public chastity oath on 16 August 1661, a few months after Ragnheiður's oath (Már Jónsson 2005: 246). Despite Guðmundur Kamban's (1929) somewhat naïve belief that early modern women were too afraid of the divine consequences of bearing false witness to lie about illicit relationships, the woman later confessed that she had had sexual relations with Jón as a widow. She continued to deny her husband's claim that she had had an extramarital affair.

(see e.g. Már Jónsson 2021, 2000, 1993, Árni Daníel Júlíusson 2019, Steinunn Kristjánsdóttir & Sigrún Hannesdóttir 2020), far less attention has been paid to the everyday lives of elite Icelandic women or the broader significance of women's education and literacy in Iceland and the social roles for which Ragnheiður was being prepared (cf. Sigurður Pétursson 2001). In particular, limited research exists on elite widows like Helga Magnúsdóttir and the ways in which they could exercise power within their kin groups. One obvious reason is that women's writings rarely survive from this period, irrespective of social class. However, as argued here, primary sources do exist on women's social uses of literacy in the era before reading and writing became central to women's education. As discussed below, these sources have not been as closely catalogued as primary sources relating to men of a comparable social class.

Helga Magnúsdóttir is a particularly interesting figure in light of her long friendship with Bishop Brynjólfur Sveinsson, who preserved copies of a number of documents relating to Helga's widowhood, including one letter by Helga, several letters to Helga, legal contracts and an inventory of Bræðratunga from 1653. Brynjólfur gifted manuscripts to Helga and her daughters and ultimately bequeathed half of his Icelandic manuscript collection to her. Finally, one of the most important sources on Helga's life is a *lífshistoría* ('biography') composed a few days after her death by the Rev. Einar Einarsson (1649-1690), which was read at her funeral on 8 November 1677 and is preserved in AM 96 8vo alongside a eulogy by Bishop Þórður Þorláksson of Skálholt (Margrét Eggertsdóttir 1998). Its emphasis is on what can be characterized as spiritual biography, or the individual's personal religious journey to salvation. Unlike a secular biography, which details the lifetime accomplishments and social contributions of an individual, the focus of the spiritual *lífshistoría* narrows to the end of Helga's mortal life and the deliverance of her soul, paying almost microscopic attention to her final actions and words.

Through this surviving material, it becomes possible to view Helga's literacy practices and their functions in her role as elite widow (cf. Davíð Ólafsson 2012, Barton & Hamilton 1998). For Helga Magnúsdóttir and other elite widows like her, this paper will argue for the importance of literacy and use of documents and writing throughout their lives in asserting their place within their kin groups.

Women and widowhood

Despite a significant body of recent research on women's history in Iceland, a gender gap persists in the presentation of pre-modern Icelandic society.³ Markedly less research exists on the lives of early modern Icelandic women than on their male contemporaries. Women's lives are often reduced to their relationships to men, as in Hannes Þorsteinsson's monumental 66-volume *Æfir lærðra manna* (1912-1934), a handwritten biographical lexicon of educated Icelandic men that comprises around 2800 entries. Education in the early modern period, as defined by Hannes Þorsteinsson, involved formal schooling at Iceland's cathedral schools, which were not open to women.⁴

Æfir lærðra manna is an exhaustive survey of all known primary sources on elite Icelandic men, down to minutiae such as attendance at weddings or transactions with merchants. *Ævir lærðra manna* thus provides a rich source on elite male lives, yet it fails to capture the

-
3. A quantitative study of women's representation in Icelandic history textbooks at the upper-elementary level revealed that men were between 80% and 99% of all historical individuals named in each textbook, while women were predominantly depicted in caregiving roles in accompanying illustrations (Kristín Linda Jónsdóttir 2011). These findings echo a 1996 study that identified discussion of the early modern era as being exceptionally male-gendered in comparison to earlier and later periods (Þorgerður H. Þorvaldsdóttir 1996: 287).
 4. On women, Lutheranism and education in the post-Reformation period, see e.g. Arnfríður Guðmundsdóttir (2009) and Guðrún Ása Grímsdóttir (1996).

full breadth of elite culture.⁵ This lack of visibility complicates the study of Icelandic women in the early modern period, especially in the absence of resources comparable to *Diplomatarium Islandicum*, a multi-volume edition of all extant documents and correspondence to ca. 1570. It is nevertheless clear that elite women could act as influential patrons (Guðrún Ingólfssdóttir 2016, Þórunn Sigurðadóttir 2010), and virtuous women depicted in conduct and funerary literature overwhelmingly belong to the elite (e.g. Þórunn Sigurðadóttir 2017a, Van Deusen 2021, 2017).

Without downplaying the importance of gender in early modern Iceland, one's relationship to one's *ætt* ('kin, kin group') was arguably of greatest importance in determining one's life opportunities. Early modern Icelandic society was deeply hierarchical, and writers did not hesitate to distinguish between members of the landowning elite (identified through their kin relationships) and commoners outside of these kin groups. Since Icelanders could not inherit aristocratic titles that set them legally apart from successful, well-to-do peasants, marriage was a key tool for establishing and reinforcing the elite status of one's *ætt*. Education and cultivation of cultural capital, including participation in literary culture, also played a role (Þórunn Sigurðadóttir 2017b). Transregional alliance-making marriages between powerful families took place throughout the medieval period, but dense family connections became imperative in the generations following the Reformation, when ownership of farm properties for-

5. Although unpublished, *Æfir lærðra manna* forms the basis for many entries in Páll Eggert Ólason's 6-volume bibliographical lexicon, *Íslenskar æviskrár frá landnámstímum til ársloka 1940* (1948–1952). The bibliographical lexicon gives even less space to early modern women: except for a handful of women poets, women from this period are listed only under the entries of close male relatives in their capacities as mothers, wives and daughters. No information is given on their lives beyond dates of birth and death.

merly belonging to Iceland's religious houses was transferred to the Danish crown (cf. Bragi Guðmundsson 1985: 53-62).⁶

Within this context, elite widows are a largely overlooked social category in early modern Icelandic society. For a lower-status woman with minor children to support, the economic consequences of losing a husband could be devastating, since working women's wages were far lower than those of men. Such disparities had less impact on property-owning women, who could enjoy relative social and financial autonomy in a highly hierarchical and inequalitarian society. The right to own and collect income from property was not inherently gender-based, and landowning widows without minor children could manage their assets as they wished.

Managing properties was not the only task of elite widows, who were also expected to assume various social responsibilities, including maintenance of patron-client relationships and family alliances. In this context, commemorating the deceased spouse was a central aspect of elite widowhood (Levy 2003). A widow's ability to commemorate her spouse conspicuously was a marker of her dual identity as a member of a high-status family by birth and her husband's "earthly" representative, who assumed his identity to a degree and took on his duties towards his kin and clients.

An Icelandic widow's legal and financial autonomy could make her a source of consternation for her deceased husband's family, and not least her ability to remarry at will. Such was the case with Helga Arngrímsdóttir (1599-1646), who chose to marry her local minister, Þorbjörn Einarsson (ca. 1593-1673), after the death of her much older first husband, Björn Magnússon *sýslumaður* (1580-1635). Helga Arn-

6. In general, peasant women's reproduction was less closely managed than that of the elite. The recent research of Guðný Hallgrímsdóttir (2019) suggests that a single woman in service who had acquired some resources could choose to marry a romantic partner but was vulnerable to the exploitation of her labour by her husband, who gained full control of her earnings.

grímsdóttir's brother-in-law Ari Magnússon of Ögur (1571-1652) informed her in no uncertain terms that she ought not mix with the dregs of society and marry a social inferior for lust, while her stepson Eggert Björnsson (1612-1681) made a futile attempt to prevent the match (see Gunnar Örn Hannesson 2012: 4-5).

Literacy played an important role in establishing the rules for widows' social conduct in post-Reformation Iceland. Luther's small catechism, originally published in 1529 in German and widely disseminated in seventeenth-century Iceland in printed form, contains "core" biblical verses addressed to major social groups within the community, including children, married women, married men, male and female servants, male and female heads of houses and widows (*ekkjurnar* in Icelandic translation, cf. Luther 1617: C viii v).⁷ For widows, Luther provides verses from a pastoral epistle, 1 Timothy 5:5-6, exhorting widows without family support to pray day and night to God and to avoid vice. The pious and deserving poor widow, dependent on others for survival, was a model recipient of Christian charity within her community. By contrast, the ungodly widow was a social threat: a social parasite demanding resources even as she lacked self-control and indulged in wicked pleasures.

As Cavallo and Warner (1999) point out, pre-modern widowhood was governed by idealised models set out in conduct literature, biblical examples and law codes, to which women who had lost their spouse could successfully align themselves in defending their interests or seeking support.⁸ Cavallo and Warner (1999: 6-9) examine three prominent stereotypes of female widowhood in early modern Europe across religious boundaries: the "good widow" who remains

7. On the history of catechism primers in Iceland, see Árni Daníel Júlíusson (2023).

8. The equivalent terms in Icelandic for a man bereaved of his spouse, *ekkill* and *ekkjumaður* ('widower'), are first attested in print in the eighteenth century and are both derived from *ekkja* ('widow').

perpetually chaste to her husband's memory and seeks to withdraw from the world and cultivate her Christian virtues, the "merry widow" who uses her wealth to satisfy her worldly desires (a stereotype that had, to a degree, a male counterpart in the doddering widower who pursued a young woman in his old age) and the "poor widow" who lacks the resources for self-support and/or is prevented from supporting herself due to restrictions on women's work. Of these, they suggest that the figure of the poor widow was closest to the reality of most early modern widows in Europe. However, Levy (2003) underlines that widows were a large segment of the population and not marginalised by definition; elite widows could successfully appropriate attributes of their deceased husbands in their self-representation and could thrive in the public gaze as an autonomous household head (sometimes holding significant political power) and a patron of the arts and the church. In these roles, they could achieve visibility without the taint of notoriety.

Elite kinship networks and marital bonds

The opening paragraphs of Helga Magnúsdóttir's *lífshistoría* establish her elite status and family connections, detailing her maternal and paternal ancestry. She was born at Munkaþverá in Eyjafjörður in North Iceland in the autumn of 1623 to one of the wealthiest and most influential couples in North Iceland: Magnús Björnsson (1595-1662) and his wife Guðrún Gísladóttir (1588-1671).⁹ Magnús Björnsson is a

9. Helga's birthplace of Munkaþverá had been the site of a Benedictine monastery from the middle of the twelfth century to 1551. After the closure of Iceland's religious houses following the Reformation, management of the monastery buildings and properties shifted to a series of royally appointed representatives (Vilborg Auður Ísleifsdóttir 2013). Like other religious houses, Munkaþverá became the residence of a wealthy private household. Although Munkaþverá officially belonged to the Danish crown, it was managed continuously by three generations of Helga's family. In this way, control of Munkaþverá effectively became hereditary until the establishment of an absolute monarchy in the Kingdom of Denmark-Norway.

well-known figure in Icelandic history, closely associated with a successful career in the secular administration and active participation in elite culture, including acquisition of medieval Icelandic manuscripts (Sigurjón Páll Ísaksson 1994). He is the first known owner of the Möðruvallabók codex (AM 132 fol.), with an inscription in his hand on f. 18v of the manuscript dated 3 May 1628, when Helga was four.

Before Magnús and Guðrún, Munkaþverá had been the home of Helga's paternal grandparents, Björn Benediktsson (1561-1617) and his wife Elín Pálsdóttir (1571-1637). Björn and Elín were married in 1586, when she was only 15 or 16, and they received control of Munkaþverá in 1601, when Björn was appointed *sýslumaður* ('sheriff') for the Eyjafjörður region. Magnús succeeded Björn as the region's *sýslumaður* and royal representative for Munkaþverá, while Magnús's widowed mother Elín retired to her property of Möðruvellir in Eyjafjörður.

Helga's ancestral connections to Munkaþverá extended to the fifteenth century, if not earlier: Elín Pálsdóttir's great-grandfather, Bishop Jón Arason of Hólar (ca. 1484-1550), had been the grand-nephew of abbot Einar Ísleifsson at Munkaþverá (d. about 1487). Jón and his life partner, Helga Sigurðardóttir (d. after 1559), had at least nine children, including two sons executed with Jón in 1550: Björn Jónsson and Ari Jónsson.

Helga Magnúsdóttir's biography specifies that she was named after her great-grandmother Helga Aradóttir (Margrét Eggertsdóttir 1998), the daughter of the aforementioned Ari Jónsson and his wife Halldóra Þorleifsdóttir. The practice of naming children after family members is well documented in pre-modern Iceland, together with the belief that a child would receive something of his or her namesake's qualities or characteristics through the name (Ólöf Garðarsdóttir 1999, cf. Jónas Jónasson [1934] 2010: 264). As in aristocratic families in mainland Europe, naming patterns in elite pre-modern Icelandic families are an indicator of family consciousness. Since seventeenth-century Iceland was a society where hereditary titles or family names

were not widely used, given names held greater weight for a person's identity in relationship to a larger kinship network (cf. Bouchard 2001: 7, 98-99).

Naming Helga after her great-grandmother bound her closely to her father's family and Munkaþverá's history. It also connected her identity to that of a strongly independent and controversial woman. After her father's execution, Helga Aradóttir was fostered by an aunt, Þórunn Jónsdóttir of Grund, and gained a reputation as a force to be reckoned with. One anecdote describes how, while still unmarried, she visited the farm of her grandfather Þorleifur Grímsson (d. 1560) and his second wife, Solveig Hallsdóttir, for the purpose of secretly examining the private documents of both while they were away (Jón Sigurðsson & Guðbrandur Vigfússon 1878: 359). Helga Aradóttir is said to have read all her grandfather's documents over the course of a single day and taken three sealed documents with her: one with three seals, one with twelve and one paper document that she tore up and stuffed between the floorboards with the help of a knife. She had copies made of the other two documents before covertly returning them with Solveig's help. The anecdote likely arises from later conflict over Helga's inheritance and the legitimacy of her descendants' claim on Möðruvellir in Eyjafjörður, providing an unsubtle hint of Helga's complicity in the business. Whether or not there is any truth to the story, Helga is depicted as an intelligent woman with a high level of legal literacy.

Unusually for an upper-class Icelandic woman, the marriage of Helga Aradóttir was a love match, and it had been a spectacular disaster. As a young woman, the older Helga was aggressively pursued by a *sýslumaður* and poet, Páll Jónsson or Staðarhóls-Páll (d. 1598), despite Þorleifur Grímsson's opposition. The couple eventually married in 1558 with the support of Helga's father's family, even as Helga's mother's family attempted to prevent the match. After marriage, Páll's behaviour and poetry turned abusive (Jón Þorkelsson

1888: 385). Páll and Helga separated, and Páll eventually attempted to divorce Helga in the hope of attracting the far younger Halldóra Guðbrandsdóttir (1571-1658), daughter of Bishop Guðbrandur Þorláksson of Hólar (1541-1627). Normally, married couples in early modern Iceland could only divorce if infidelity could be proved. Páll's weak case for divorce rested on his estranged wife's behaviour, which he brought fully into the public eye, but no evidence for her unfaithfulness existed and his petition was rejected. Helga eventually moved into her daughter Elín's household at Munkaþverá. Elín's son Magnús would thus have been close to his grandmother Helga; she died the year after he sailed to Copenhagen for his university studies.

Helga Magnúsdóttir's mother, Guðrún, was around 35 at the time of Helga's birth. Her marriage to Magnús had allied the dynasty at Munkaþverá with a powerful family in South and West Iceland. Guðrún's parents were Gísli Þórðarson (1545-1619) and his wife Ingibjörg Árnadóttir (d. 1633). Gísli held the prestigious administrative position of *lögmaður* ('magistrate,' lit. 'law-man') for South and East Iceland until 1613, when he resigned and was replaced by Gísli Hákonarson (1583-1631), Helga's future father-in-law.

The bonds between Helga Magnúsdóttir's maternal family and the Northerners were strengthened by a marriage in ca. 1630 between her mother Guðrún's niece Jórunn Hinriksdóttir (ca. 1614-1693) and Jórunn's own second cousin, *sýslumaður* Benedikt Halldórsson (1607-1688). Benedikt's parents managed the former monastery at Möðruvellir in Hörgárdalur in North Iceland. A decade later, in 1640, one of Benedikt's sisters, Margrét Halldórsdóttir (1615-1670), married Bishop Brynjólfur Sveinsson and moved south to Skálholt. Margrét and Brynjólfur were both closely related to Helga Magnúsdóttir: Helga's great-aunt Ragnheiður Pálsdóttir was Brynjólfur's mother, while Helga and Margrét were second cousins. This kinship connection would prove to be one of the most significant in Helga's life following her own marriage and eventual relocation to South Iceland.

Helga Magnúsdóttir had seven siblings, of whom two brothers and two sisters lived to adulthood. Their parents spared no expense in educating her brothers, in particular their eldest son, Gísli Magnússon (1621-1696). Nicknamed Vísi-Gísli ('Clever-Gísli'), he was one of the best-educated men in the Icelandic administration and Iceland's first university-educated naturalist (Jakob Benediktsson 1939). It was common for sons of elite families to spend time abroad on a grand tour after graduating from Latin school (Þórunn Sigurðardóttir 2015: 213-225). Gísli was no exception. As a boy, he was prepared for formal schooling by private tutors, the Rev. Gísli Jónsson at Hrafnagil in North Iceland and the Rev. Ketill Jörundsson at Skálholt. He attended the Latin school at Hólar in 1635-1638 and the University of Copenhagen in 1639, where his tutor was the Danish antiquarian Ole Worm (1588-1654), who corresponded with Gísli until at least 1649.¹⁰ After a brief return to Iceland in 1641, he spent the next four years studying in Denmark, the Netherlands and England. Gísli returned to Iceland in 1646, and in 1649 he married his second cousin, Þrúður Þorleifsdóttir (d. 1658), who grew up at Hlíðarendi in South Iceland and was the daughter, granddaughter and great-granddaughter of a *sýslumaður* at Hlíðarendi. Initially, Gísli and Þrúður lived at the former monastery site of Skriðuklaustur in East Iceland, where he held the position of *sýslumaður* for Múlaþing. After Þorleifur's death, the couple moved to Þrúður's ancestral home of Hlíðarendi, and Gísli eventually obtained the office of *sýslumaður* for Rangárþing in South Iceland.

The marriages of Helga's other siblings follow a similar pattern: their spouses were wealthy and powerful members of their own extended kinship network who were either the son or daughter of a *sýslumaður*. Björn Magnússon (1623/1624-d. 1697) was probably born after Helga,

10. Eight letters from Gísli to Worm are preserved in AM 267 fol.

although they were very close in age. He became *sýslumaður* for Vaðlaþing in North Iceland and took control of Munkaþverá after their father's death, although he was later ejected for mismanagement. In 1655, he married Helga Guðmundsdóttir (d. about 1688), who was his third cousin on her father's side and his second cousin once removed on her mother's side. Like Gísli, Björn remained a widower after his wife's death. Helga's sister Solveig (1627-1710) married Helga Guðmundsdóttir's brother, Þorkell Guðmundsson (1627-1662), in 1647. Þorkell succeeded his father as *sýslumaður* but passed away not long after his father's death, when he was only around 35 years old. Solveig never remarried, despite being widowed in her mid-thirties. Only their oldest sister, Jórunn (b. 1622), who married *sýslumaður* Jón Magnússon (1621-1705) in 1641, passed away before her spouse, in ca. 1703-1704.

Examination of Helga's kinship network reveals that remarriage was very rarely practiced, regardless of gender. That Gísli, who lived at his late wife's ancestral manor farm of Hlíðarendi until moving to Skálholt in his old age, never remarried or fathered children following Þrúður's death suggests an enduring bond with Þrúður and her family – a state of elite widowerhood (cf. Cavallo and Warner 1999). Separation, while not universally condemned in cases of spousal abuse, represented the breakdown of a kinship bond. Widowhood and widowerhood, by contrast, could strengthen marital bonds between powerful families: the surviving spouse effectively confirmed their marriage bond as eternal.

Women's literacy practices

Helga's brother Gísli openly aspired to aristocratic status, and his writings clearly reflect these aspirations (Jakob Benediktsson 1939, 1979). Less is known of the attitudes of Helga and other female members of her kinship network, since they are not known to have authored treatises or other comparable works commenting directly

on their status. However, surviving documents suggest that they took active part in managing their kinship network and reinforcing elite identities. On 20 April 1618, Helga's widowed grandmother Elín drew up a legal contract with her then-childless son Magnús that any son named Björn who lived to adulthood would inherit her 80 *hundreds* in the estate of Möðruvellir in Eyjafjörður (Sigurjón Páll Ísaksson 1994: 134) i.e. the equivalent of 80 cows. Decades later, Helga Magnúsdóttir's mother Guðrún gifted a property in South Iceland to her young granddaughter Ingibjörg Þorkelsdóttir (1660-1741), the only surviving daughter of Helga's sister Solveig, evidently because the child was named after Guðrún's mother (Gunnar F. Guðmundsson 1993: 16).

In both cases, the women's actions are visible because they carefully documented their actions in writing. Such activities fall under the definition of literacy practices as outlined by Barton and Hamilton (1998): the individual, social and community pathways through which persons and groups do things with reading and writing. Barton and Hamilton's theory of literacy as an inherently social process is a useful framework for the study of documents such as these, since it shifts the focus away from questions of personal proficiency in holding a pen and forming letters (i.e. whether Elín and Guðrún were capable of producing these documents themselves or needed a scribe). Instead, literacy practices encompass a broad spectrum of uses for and attitudes to the written word, reflected equally in the creation of new documents and the display and use of books and writing in the home.

Central to the concept of literacy practices is the idea that acts of reading and writing are deeply embedded in one's social goals and cultural practices (Barton & Hamilton 2000). Literacy activities are fundamentally informed by power relationships, and study of literacy practices must thus situate them within the broader context of people's lives and social networks. Helga Aradóttir's rumoured ransacking of her grandfather's document chest is a prime example of

this: reading and copying documents gave her the power to establish control over property.

Literacy practices are more easily studied in contemporary contexts such as Barton and Hamilton's study of working-class households in Lancaster, which involved extensive observation of individuals in their homes. We have limited insight into the visual environment or literacy culture of an early modern household such as Möðruvellir or Munkaþverá. Nevertheless, Barton and Hamilton's emphasis on the social dimensions of reading and writing is well-suited to the study of historical literacy among women such as Helga, Elín and Guðrún, whose relationship to literacy was profoundly shaped by their status, and whose literacy practices were central to their ability to exercise power.

Marriage and education

In 1639, Helga Magnúsdóttir became the first of her siblings to marry, becoming engaged to her own second cousin, *sýslumaður* Hákon Gíslason (1614-1652), when she was only in her fifteenth year. This was an exceptionally young age for an Icelandic woman to enter an engagement, and her biography comments on this (Margrét Eggerdsdóttir 1998: 271). Child marriage was legal but uncommon in early modern Iceland, even among the elite (Loftur Guttormsson 1983: 105-106, 114-115, 124). Helga's sisters were around nineteen and twenty at the time of their respective marriages, and Helga's older sister Jórunn was still unmarried when Helga and Hákon became husband and wife. Helga's marriage would have required a royal dispensation, since marriage to a second cousin was considered to fall within three degrees of consanguinity; second cousins could apply for a royal exemption (Agnes S. Arnórsdóttir 2010).¹¹

11. On issues of consanguinity in early modern Iceland, see also Már Jónsson (1993); Ármann Snævarr (1955); Agnes S. Arnórsdóttir (2010).

Helga's late father-in-law, Gísli Hákonarson, had been *lögmaður* for South and East Iceland. Hákon was the youngest child of Gísli and his wife Margrét Jónsdóttir (ca. 1573-1658), but he was nearly a decade older than Helga. The marriage was mutually beneficial for the two families, given that the match coincided with the appointment of Helga's father to the position of *lögmaður* for North and West Iceland.

Helga's biography indicates that Bishop Þorlákur Skúlason of Hólar (1597-1656) facilitated the match between Helga and Hákon (Margrét Eggertsdóttir 1998: 272). It was an opportunity for the bishop to strengthen his own kinship ties with the family at Munkaþverá. Þorlákur and Helga's father had been schoolmates at Hólar, and they had both travelled to Copenhagen for advanced studies. Hákon's older brother, Vigfús Gíslason (1608-1647), had also befriended Þorlákur, and Þorlákur married Vigfús Gíslason's older sister, Kristín Gísladóttir (1610-1694), on 31 July of 1630, the summer before Gísli *lögmaður*'s death. Through her marriage to Hákon, Helga and Þorlákur's relationship changed to that of *svilkona* ('wife of one's spouse's sibling') and *svili* ('husband of one's spouse's sibling'), kinship terms that do not have an equivalent in English but were meaningful in pre-modern Iceland.

Helga and Hákon's wedding took place in North Iceland, with Bishop Þorlákur presiding at the ceremony. Following the marriage, the couple spent a year with Helga's family at Munkaþverá. In 1640, when Helga was in her seventeenth year, they moved to Hólar, where Hákon served as the steward of Hólar. The couple lived in the bishop's household until 1643, when they left to start their own household at Bræðratunga (Margrét Eggertsdóttir 1998: 272).

As unusual as child marriage was in early modern Iceland, the intent was not to provide Hákon with a legitimate heir as rapidly as possible. On the contrary, the couple seems to have deliberately delayed starting a family: Helga's biography indicates that all seven of her children were born at Bræðratunga in 1644-1652, their first

child being born the year after they travelled south. Hákon was still relatively young and inexperienced as an administrator when their marriage took place. He had graduated from Latin school and spent a year abroad but did not attend university (*Æfir lærðra manna*, vol. 23: 249). Living at Munkaþverá was a chance for Hákon to train under a *lögmaður*, while Helga kept the support of her parents and home community.

Given Bishop Þorlákur's role in arranging their marriage, their subsequent three-year stay at Hólar was also clearly planned. Living at Hólar strengthened and reinforced the kinship bonds between Helga's, Hákon's and Þorlákur's extended families, and it provided the bride and groom with experience at a major centre of culture and learning. As Margrét Eggertsdóttir (2017: 131) points out, one can find many instances of literate seventeenth-century Icelandic women from wealthy families spending time at Hólar, even if Hólar's female population is largely invisible in literary history. In a country where women had no access to formal schooling, Hólar and Skálholt were locations that offered comparatively rich opportunities for women's education. Delaying pregnancy would have given Helga better access to these opportunities.

While Helga probably did not study Latin with a private tutor like her cousin Ragnheiður, other activities existed at Hólar in which elite women could participate. This is illustrated by a note written by the parson Eyjólfur Jónsson for his friend Árni Magnússon (AM 569 c 4to: 2r), which mentions the importance of Hólar for his maternal grandmother, Björg Ólafsdóttir (ca. 1617-1690). Björg lived at Hólar as an adult to 1648 and married the cathedral rector, Sveinn Jónsson (1603-1687). Eyjólfur describes Björg as an exceptionally knowledgeable and well-informed woman who had heard most of the sagas circulating in Iceland at the time thanks to the collection efforts of Bishop Þorlákur, who had acquired a wide selection of books and arranged for many manuscripts to be copied. Prior to this, Eyjólfur

suggests, Björg's connections to books had been largely limited to two vellum manuscripts on loan at her childhood home of Breiðabólstaður, owned by Helga Magnúsdóttir's father-in-law Gísli Hákonarson of Bræðratunga.

Helga's childhood access to books would have been better than Björg's, but she would have left Hólar with an enhanced knowledge of literature and theology, and probably other subjects as well. Hólar was the site of Iceland's only printing press, meaning that Helga had ready access to the latest printed titles, and it was a literary hub. Of the paper manuscripts associated with Bræðratunga, one (AM 608 4to) is a fragmentary book of *rímur* by the Rev. Guðmundur Erlends-son of Fell in Sléttuhlíð (ca. 1595-1670), a client of Bishop Þorlákur's family (cf. Parsons 2020), and this could possibly date from Helga's time at Hólar.

On her arrival at Bræðratunga, Helga became the mistress of a rapidly growing household. She and Hákon had seven children during their thirteen years of marriage: three sons and four daughters. Once at Bræðratunga, Helga effectively spent nine years either pregnant or recovering from childbirth, as was not unusual for a woman in a family that positioned itself as part of an Icelandic aristocracy; frequent pregnancy was an expected part of a married aristocratic woman's life in early modern Europe (Castiglione 2017).

Their eldest daughter was Elín (1644-1717), who shared her name with Helga's paternal grandmother Elín Pálsdóttir. Next came Vigfús (1647-1670), born shortly after his paternal uncle's sudden death on 14 April 1647 and named in his memory. After Vigfús came Sigríður (1648-1733), possibly named after Helga's paternal aunt Sigríður Björnsdóttir, followed by Jarprúður (ca. 1651-1686), who shared her name with her maternal grandmother (d. 1606) and one of Hákon's sisters. A son and daughter died in infancy. These children must have been born between Elín and Vigfús (1645/1646) and/or Sigríður

and Jarprúður (1649/1650), but their names are not included in the biography.

Helga and Hákon's household may have reached a considerable size. At the time of the 1703 census, no fewer than 30 people lived at the farm of Bræðratunga in four separate households. Ownership of Bræðratunga had by then passed to Helga's son-in-law Magnús Sigurðsson and his second wife Þórdís Jónsdóttir, who lived in the largest household and had four children and six servants.¹²

From wife to widow

On 21 September 1652, Hákon Gíslason left Bræðratunga for a trip along Iceland's south coast in his capacity as *sýslumaður*, reaching Þorlákshöfn on 23 September. Shortly after setting out from Þorlákshöfn in the late morning of the 24th, he called out for help from his travelling companions, Tómas Bjarnason and Jón Jónsson, who helped him dismount from his horse and rest his head on the saddle cushion. He passed away soon thereafter (AM 268 fol.: 34r). Helga was not yet thirty, and her biography emphasizes that she had four very young children to support – aged eight, five, four and one – and was heavily pregnant with her seventh and youngest child, a son born a few weeks after Hákon's death, who was sadly short-lived (Margrét Eggertsdóttir 1998: 273). This may have been a boy christened Hákon in his father's memory (cf. ÍA 3: 283).

Helga's biography praises her for acting as a mother and father to her children as a young widow (Margrét Eggertsdóttir 1998: 273). A surviving copy of a letter by Helga herself, written several days after receiving the news of Hákon's death and in the final weeks of her pregnancy, is evidence of both the speed with which Helga needed to transition into a widow role and the importance of literacy in the

12. The 1703 census has been digitised and is available online at <https://manntal.is/>.

process. On 11 October 1652, Helga sent a letter to her *svili* Þorlákur Skúlason in Hólar, informing him of his brother-in-law's passing and his funeral on 3 October, when he was laid to rest at Bræðratunga by Bishop Brynjólfur.¹³ She describes her own grief at the loss of a beloved husband and her distress at being left so far from her dearest ones, with little support close at hand. She expresses her confidence in Hákon's salvation but is frank about her concerns for her and her children's future. She appeals for aid from Þorlákur and Kristín, saying that she trusts most in the bishop after God and her parents, and asks Þorlákur to contact Thomas Nicolaisen, the Danish *umboðsmaður* ('royal representative') or *fógeti* ('bailiff,' Danish *foged*), for permission to continue managing the crown-owned tenancies in Skógarströnd that Hákon had managed before his sudden death. Her decision to write to Þorlákur in the matter is noteworthy, since her own father was a far more powerful figure in the secular administration. Enlisting a bishop to intervene with the Danish administration on her behalf is, however, fully in keeping with the role of the pious, deserving widow.

Days earlier, on 6-7 October, her cousin Bishop Brynjólfur had composed and sent a letter to Nicolaisen at his residence of Bessastaðir with the news of Hákon's unexpected death.¹⁴ He asks Nicolaisen to show generosity to Hákon's widow, painting her as a deserving woman far from her parents and other close family members with four little children to support, adding that God would reward him for aiding her and that he would reap the bishop's gratitude. Hannes Þorsteinsson (*Æfir lærðra manna*, vol. 23: 245) observes that Helga's request to continue to manage this crown property was rejected by the unpopular Nicolaisen in favour of her already extremely wealthy *svili*, Eggert Björnsson (1612-1681), who had married Hákon's sister Valgerður (d. 1702).

13. Brynjólfur Sveinsson made a copy of this letter in AM 268 fol.: 34r-35r.

14. A copy is preserved in AM 268 fol.: 32v-33v.

As a widow, Helga would no longer receive Hákon's income as a *sýslumaður*, and the long Icelandic winter meant that her kin in the North could not easily visit Bræðratunga before the coming summer. Written correspondence was the most reliable form of communication.

These extant letters demonstrate that Helga began managing her widowhood within days of her loss by enlisting the support of powerful allies within her extended kinship network, and Iceland's bishops in particular. Bishop Brynjólfur and his wife Margrét were among Helga's closest family members in South Iceland in 1652; Helga's brother Gísli, who would move to Hlíðarendi in South Iceland in 1653, was still living in East Iceland at the time of Hákon's death. Sigurður Pétursson (1998, 2006) points out that Brynjólfur had also been a client of Hákon's family and a close friend of his deceased brother Vigfús, who had helped him to travel to Denmark in 1631 (see also Þórunn Sigurðardóttir 2011). The bishop's exertion on Helga's behalf may thus reflect the double bonds of kin and patronage. It is also early evidence of the strong friendship between Brynjólfur Sveinsson and Helga Magnúsdóttir, which can be seen clearly in their later correspondence.

The well-preserved state of Brynjólfur Sveinsson's papers may cause other members of Helga's kinship network to seem passive in responding to Helga's bereavement and its financial implications. All letters between Helga and her immediate family members have been lost. However, the year after Hákon's death, on 22 October 1653, Helga's parents gave her two farm properties in South Iceland, which would have balanced the loss of Hákon's income somewhat (Gunnar F. Guðmundsson 1993: 15). In writing to Nicolaisen, it served Brynjólfur's purpose to emphasise his widowed cousin's need and isolation from her closest kin, drawing on well-known representations of widowhood as a strategy to advance her cause. In fact, her own immediate family was wealthy enough to protect her from actual financial hardship.

1653 inventory of Bræðratunga

As Hákon's widow, Helga assumed full control of Bræðratunga and the couple's other properties. Their children were minors at the time of Hákon's death, and she thus managed the children's share of the inheritance as well as her own. The estate was formally assessed the summer after Hákon's death, on 8 June 1653. The main purpose of keeping a written record of the estate assessment would have been to protect the interests of Helga's minor children, particularly in the eventuality that she would remarry. In attendance were Helga Magnúsdóttir and her widowed mother-in-law Margrét Jónsdóttir, Bishop Brynjólfur Sveinsson and six men responsible for the estate appraisal: Ari Magnússon *lögréttumaður* (d. 1665), i.e. a member of Iceland's *Lögrétta* or Law Council; Jón Jónsson *lögréttumaður* (d. 1660); Tómas Bjarnarson; Gissur Jónsson; Jón Þorvaldsson; and Guðni Magnússon. Of these men, Helga had nominated Ari, Tómas (almost certainly the same man as had accompanied Hákon on his final journey) and Jón Þorvaldsson.¹⁵

These arrangements were in keeping with the provisions of the *Jónsbók* law code on inheritance, although the children's closest male relative (Helga's father Magnús) would normally have been present as their male guardian. By Helga's request, the formal valuation of the estate had been postponed in anticipation of Magnús's arrival, since as *lögmaður* one of his duties was to attend the Alþingi at nearby Þingvellir each summer, but it is stated that Helga's mother-in-law was impatient to have the estate inventory made. Brynjólfur Sveinsson thus acted as the representative on the children's behalf at Margrét's request, with Helga's consent. Some tension between Helga and her mother-in-law likely accompanied the meeting.

15. Probate proceedings also survive for Margrét Jónsdóttir (in the National Archives of Iceland, Þjskjs. Hólamenn (E. 1) 0000-273), dated 8 July 1657 at Hlíðarendi. Although these have not been examined for this article, further study would be valuable.

Given the circumstances, Bishop Brynjólfur kept a copy of the inventory of moveable property in his personal records (AM 286 fol.: 114r-119v). Inventories and other written documents relating to division of estates are only sporadically preserved in Iceland before 1769 (Már Jónsson 2016), but it was plainly decided that an oral agreement was insufficient for a valuable estate without the closest male relative present.

Unusually, one can find evidence for Helga's participation in the estate valuation, even if she had no direct legal influence over the process. A difference of opinion is recorded between Helga and the bishop over whether two valuable chests given to Elín Hákonardóttir by her maternal grandmother, Margrét Jónsdóttir, and her paternal grandfather, Magnús Björnsson, constituted part of the estate. Helga wanted to include them in Hákon's estate, while the bishop argued that they were Elín's personal property alone and should not count against Elín's share of the inheritance from her father. A third item, a painted wooden box with Elín's name on it, was included in the estate, but with the stipulation that it was to be Elín's in future (AM 268 fol.: 116r). The inventory testifies to Elín's privileged position in the family as the couple's firstborn. It also makes obvious that the younger children had not been gifted comparable objects from their extended families, potentially advantaging their eldest sibling; Brynjólfur's notes in the inventory demonstrate that Helga did not sit silently by during the appraisal process.

While the inventory cannot give a full picture of life at Bræðratunga in the mid-seventeenth century, it does provide insight into the household that Helga managed single-handedly from the autumn of 1652 and its material culture. A sizeable flock of sheep belonged to Bræðratunga, and the household also kept cattle. In contrast to peasant households, the family's income from its tenancies (supplemented by Hákon's salary as a civil servant) would have been their main source of wealth, rather than livestock raised at their own farm. Hákon's

death would have been a financial blow, not least after Helga lost control of their tenancies in Skógarströnd. However, Helga's position as a landowning widow whose properties were distributed across the island was far more secure than that of a prosperous peasant widow, whose wellbeing relied on the survival of her own animals.

Mobility was an important aspect of life at Bræðratunga. The family at Bræðratunga owned three tents, including a four-year-old *ferðatjald* ('travelling tent') and a *hestatjald* ('horse tent'); four small *ferðaskrín* ('travelling chests') are also listed among their possessions (AM 268 fol.: 117v). Hákon's estate included 39 horses, among them three small dappled or pinto horses belonging to the three eldest children, Elín, Sigga (Sigríður) and Fúsi (Vigfús) (AM 268 fol.: 114v). Since horsemeat was considered taboo in Iceland, horses were exclusively raised for farmwork and riding, and the ability to maintain so large a stable was a marker of social status (cf. Hallgerður Gísladóttir 1999).

The family travelled in considerable style: their riding gear included embroidered saddlecloths and embroidered saddle cushions (AM 268 fol.: 118r-v). One saddlecloth and one of the cushions are described as stitched in *augnasaumur* ('eyelet') and lined with red cloth.¹⁶ There were two small women's saddles, and Elín owned her own bridle, crupper and breast girth. Little Vigfús also had his own bridle, breastplate and saddle with stirrups. A man's saddle evidently belonging to Hákon was left at Eyrarbakki on the southern coast and was described by the witness Tómas Bjarnarson (AM 268 fol.: 117v). A well-used *reiðhempa* ('woman's riding coat') cut from feuillemorte cloth, with silk buttons and a partial lining of English baize, was presumably Helga's (AM 268 fol.: 118v). The prominence of women's travelling equipment in the inventory highlights that

16. The inventory is one of the oldest instances of the term *augnasaumur* for eyelet embroidery. It first appears in written documents from the 1650s to describe a technique known in earlier sources as *borusaumur*, cf. Elsa E. Guðjónsson (1972).

an elite Icelandic woman and her young children were not bound to the domestic sphere. While Hákon's work as *sýslumaður* required regular travel within the region, riding was not a gendered activity at Bræðratunga. Helga and Hákon's children were introduced to equestrian culture almost as soon as they were able to walk. Only one-year-old Jarprúður had not yet received a horse of her own.

The family's clothing is described in comparative detail in the inventory and would have set them immediately apart from their servants and other non-elite household members, who would have dressed in simple homespun wool. The careful attention paid in the inventory to the descriptions of imported textiles (including atlas, kersey and baize) and textile colours (e.g. *feuillermorte*) speaks to the fashion literacy of their wearers. Like most seventeenth-century Europeans outside the high aristocracy, they did not own an extensive wardrobe, but the family wore colourful garments made from fine imported fabric and embellished with silk ribbons and cords and satin and velvet trimmings. Their consumption and conspicuous display of silk and imported textiles would have aligned their social identity closely with other members of the Icelandic elite, including the bishops' families at Hólar and Skálholt. Archeological excavations at Skálholt have uncovered seventeenth-century fragments of silk velvet, silk satin and gold silk yarn of a quality consistent with that consumed by the nobility in mainland Europe (Ordoñez 2011, cited in Smith 2012). Silk ribbons, silk-covered buttons and other ornamental uses of luxury textiles provided a more economical and financially attainable show of the bearer's elevated status than clothing cut entirely from silk, and in this respect the clothing of the family at Bræðratunga mirrored European fashions.¹⁷

17. The fashionableness of silk ribbons among the wealthy throughout Europe in the second half of the seventeenth century led to a ribbon-manufacturing boom (Caracausi 2019).

Like the clothing in the inventory, many of the household items are extensively decorated, such as a *sótdrift* ('wall hanging') of floral silkwork on silk taffeta that is lined with yellow silk taffeta, and some provide evidence of advanced needlework. Many of the decorated items at Bræðratunga likely had lettering or inscriptions of some kind, such as the little painted box belonging to Elín, which was a prominent visual reminder of her special status in the family.

Notably, one bedspread in the inventory is described as embroidered in eyelet-bordered cross-stitch (AM 268 fol.: 118v). A surviving seventeenth-century bedspread corresponding to this description is preserved at the National Museum of Iceland (Þjms 1065, see Figure 1). Its history before the second half of the eighteenth century is unknown, but it has close connections with Helga and Hákon's family.¹⁸ On the extant bedspread in the National Museum, eyelet stitch is used to spell out the first lines of an evening prayer in *dróttkvætt* metre, forming a wide border around six cross-stitched images: a stylised tree probably representing the Tree of Life, Noah's ark and the birth, baptism, crucifixion, and burial of Christ. Five of the six images illustrate specific biblical scenes, and all six incorporate inscriptions in Latin or Icelandic, confirming that it was produced in an elite Icelandic household and was not an imported item.

18. The bedspread came from Vigfús Scheving (1735–1817), who gave the bedspread to Hólar in 1765, cf. Þjskjs. Bps. B IX 18, p. 53. Vigfús Scheving was a direct descendant of Hákon's brother Vigfús Gíslason and his wife Katrín Erlendsdóttir. Vigfús Scheving's grandfather was also named Vigfús Gíslason (1673–1707) and was the only surviving child of Vigfús and Katrín's eldest son Gísli (1637–1673). Given that Helga and Hákon's son Vigfús died in 1670 and her last surviving descendants had died by 1765, it is not inconceivable that the bedspread passed to the family of the younger Vigfús Gíslason, either as a gift from Helga honouring the name-bond between her late husband's great-nephew and her son or as an heirloom inherited by Vigfús Scheving's family after his cousins' line died out. The final four characters on the bedspread, traditionally read clockwise as the letters 'GI GL' (the last two letters of which have no obvious meaning), may possibly be read counterclockwise as the "hidden" date '1616'.

While the surviving bedspread may or may not be the one described in the inventory from Bræðratunga, the organisation of the embroidery was presumably similar: an elaborate cross-stitch design edged with a wide eyelet border, perhaps with images of biblical figures and a prayer for those who slept underneath. Such a project might have taken years to complete and would have been a highly visual symbol of the family's status and piety. It also illustrates how embroidery could represent a high-status form of elite women's writing, in Iceland as elsewhere in Europe (Margrét Eggertsdóttir 2017, Van Deusen 2011, Frye 2010).

One item largely absent from Bræðratunga is books. If the inventory is an accurate indicator, only four printed books were at Bræðratunga in 1653 (AM 268 fol.: 117v). The household owned a new printed Bible, which must have been a copy of the *Þorlákssbiblíá*, printed at Hólar in 1637-1644. Þorlákur Skúlason's edition of the Bible was an ongoing project during Helga and Hákon's years at Hólar. The bishop probably gifted his brother-in-law with a bound copy immediately before or shortly after the couple left for Bræðratunga. Helga's biography (see above) indicates that the Bible was kept in the small church at Bræðratunga, where she spent time reading daily; the folio format meant that it was not easily portable. The couple also owned an old hymnal, a book of house postils and a copy of the New Testament, perhaps Oddur Gottskálksson's printed New Testament from 1540. All were evidently printed books.

No manuscripts or non-religious books are mentioned in the inventory of movables at Bræðratunga in 1653. That Bræðratunga had no non-religious printed books is unsurprising, since the overwhelming majority of printed books in Icelandic were religious or devotional. However, Hákon Gíslason did own a personal copy of *Jónsbók* (now GKS 3672 8vo) not mentioned in the inventory, a paper manuscript written in 1631. The Bræðratunga inventory is not an isolated case. Már Jónsson (2015) has observed in his extensive research on Icelandic

estate inventories that manuscripts are rarely present in inventories.¹⁹ The *Jónsbók* manuscript's marginalia suggests that Hákon used the manuscript exclusively in connection with his duties as *sýslumaður*, and Hákon is not associated with any of the literary manuscripts known to have been at Bræðratunga during Helga's widowhood (Parsons 2023).

Given Helga Magnúsdóttir's association with manuscript culture (see below), the portrait of Bræðratunga that emerges from the inventory is surprisingly unlike that of the household in the final years of Helga's life. Bræðratunga was hardly a "bookish" household in 1653, yet evidence suggests that Bræðratunga housed an important library a quarter-century later (Parsons 2023). Books had a recognized role in religious education and lay devotional activities, such as singing from hymnals and reading house postils aloud to the household. Possibly, this made amassing a large book collection a more socially acceptable form of widowly behaviour than amassing a large stable of horses.

Performing elite widowhood

The most visible marker of Helga Magnúsdóttir's identity as an elite widow was found in the Bræðratunga church. Three gravestones were placed in the church floor during the seventeenth century. The oldest was reportedly that of Hákon's father, Gísli Hákonarson *lögmaður*, but the inscription was illegible by 1893 (Brynjólfur Jónsson 1894a: 9). The second belonged to Hákon and Helga. This stone was imported by Helga in her widowhood to mark Hákon's resting place;

19. At least some manuscripts such as GKS 3672 8vo could have conceptually fallen into the category of personal papers. Letter-collections and personal documents never went to auction, even in cases of bankrupt estates, and one may hypothesise that some handwritten material such as biographies of family members "belonged" to the deceased individual in a way that material objects such as clothing did not.

Figur 1. Cross-stitch bedspread with eyelet-stitch border, believed to date from the seventeenth century. A bedspread matching this description was included in the 1653 inventory of Bræðratunga. The eyelet-stitch border bears the first three lines of a prayer in dróttkvætt for the sleeper(s) underneath: “Hier mún himna styrer hvylu með blessan skyla eingell guds að gangi gl” (‘Here shall the King of Heaven protect the bed with blessings, that God’s angel should go [uncertain]’). Þjms 1065. ©National Museum of Iceland. Used with permission.

the inscription was copied by Brynjólfur Jónsson in 1893, who unfortunately did not make a sketch or rubbing to verify his transcription (Brynjólfur Jónsson 1894b: 28). Brynjólfur transcribed the upper part of the gravestone as follows:

Her hviler under | sá ættgöfugi – og gudhrædde | hofdings-
mann Hakon | Gíslason hvor edvar syslumadur | Rangvel-
linga hvorn Gud bort | kallade a 39. are hans aldurs | than
28. septembris 1652

(‘Here rests the highborn and pious man of distinction Hákon Gíslason, who was *sýslumaður* for the people of Rangarvellir, whom God called away in his 39th year on 28 September 1652’)

Below this was a shield held by two figures that Brynjólfur Jónsson interpreted as angels, on which was lettered H G. H M. Below this in larger letters were the initials HG MD. The accuracy of Brynjólfur’s transcription is uncertain, but these are evidently the initials of Hákon Gíslason and Helga Magnúsdóttir. Below this is a second and younger inscription, as transcribed by Brynjólfur:

Hans dygdarika ektakvinna sú gofuga hofdings matrona Helga
Magnusdottir let þen | nan liikstein utflitia hvor sidar í Jesu
Chri | sto sætlega sofnade þann 2. no | vembris 1677 a 54 are
sins aldurs biidande hier a | samt sinum ektamanne | og un-
danfornum bornum | gledelegrar upprisú.

(‘His virtuous wife, the noble and illustrious matron Helga Magnúsdóttir, had this gravestone imported, who later slept sweetly in Jesus Christ on 2 November 1677 in her 54th year, awaiting here, together with her husband and previously deceased children, joyous resurrection.’)

Importing a gravestone from Denmark was a significant financial investment for a young widow, but it was also an act of conspicuous commemoration (see above) that cemented her authority as Hákon's living spouse and representative. If Helga did not choose the precise words chiselled onto her gravestone, they were framed in the stone that she had raised over her deceased husband, with space for her own memorial incorporated into the design. After its arrival to Bræðratunga, the stone stood half-carved in the church until her death – a powerful visual commitment to Hákon's kin group that identified her as a senior woman of the family for the duration of her mortal life.

Whether Helga also changed her dress to reflect her status as widow is unknown. Most portraits of seventeenth-century Icelanders feature garments in dark, subdued colours, but they were also generally commissioned for display in church contexts. Unlike inventories, they reflect how people presented their spiritual selves for posterity. Helga's *svilkona* Katrín Erlendsdóttir (1612-1693), whose husband Vigfús Gíslason died in 1647 after 12 years of marriage, is depicted alone in a surviving funeral portrait. She is wearing a black cape over a blue dress and kneels before a crucified Christ (Þjms 5087). A simpler funeral portrait of the elite widow Hólmfríður Sigurðardóttir (1617-1692), the mother-in-law of Helga's daughter Elín, shows her dressed in black (Þjms 402). However, these widows' dresses are not markedly different from those of non-widows in funeral portraits (e.g. Þjms Mms-1) and may simply reflect conventions for portraits of this type.

The widow and her books

In narrating Helga's life, her biography gives considerable space to her personal devotional practices. The narrative positions her as the spiritual leader of the Bræðratunga household during her widowhood, embracing Luther's guidance to widows to practice piety and

prayer. She enters the family church each morning and evening to pray and read from the Bible, wakes at dawn each Easter morning before the rest of the household in imitation of the women who came first to Christ's tomb, manages readings of religious material and selects the hymns to be sung within the household (Margrét Eggertsdóttir 1998: 274, 276). Printed books are central to this role, allowing a lay woman such as Helga to lead in-home devotional activities.

One of Helga's most remarkable accomplishments was to assemble a family library at Bræðratunga, which would have reached its largest extent after the death of Brynjólfur Sveinsson, who bequeathed half of his collection of Icelandic books, including manuscripts, to his cousin (Jón Halldórsson 1903-1915, vol. 1: 300). Skálholt and Hólar were two of the main manuscript production centres in the seventeenth century (Springborg 1977; Margrét Eggertsdóttir 2010), and her own father, Magnús Björnsson, is associated with manuscript collection activities. Helga is the only one of his daughters known with certainty to have chosen medieval manuscripts as part of her inheritance (cf. Sigurjón Páll Ísaksson 1994: 146). Nine manuscripts can be identified with confidence as having been at Bræðratunga during Helga's years as its mistress: five paper manuscripts, three late medieval vellum codices and one fifteenth-century vellum bookbinding fragment (Parsons 2023). While this may seem insignificant, only ten manuscripts could be identified with reasonable certainty as being in the ownership of her parents Magnús Björnsson and Guðrún Gísladóttir in Sigurjón Páll Ísaksson's study (1994: 142-145).

Of the medieval codices at Bræðratunga, two were destroyed in the Fire of Copenhagen 1728. The first, **Jónsbók*, had belonged to Ari Jónsson before his execution in 1550 (see above) and was acquired by Helga's father Magnús Björnsson, who gave it in turn to Brynjólfur Sveinsson. Brynjólfur intended that it should remain in their family for posterity, and after his son Halldór died he gave it to Helga's daughter Sigríður in Halldór's memory; it remained at Bræðratunga

from 1668 to 1680, when she married. The provenance of **Bræðratungubók* is uncertain, but it contained *Þiðreks saga af Bern*, and Sigurjón Páll Ísaksson (1994: 145) speculated that Helga inherited it from her father. When Helga's son Vigfús travelled abroad in 1668 to study at the University of Copenhagen, Helga sent him with **Bræðratungubók* as a gift for Þormóður Torfason (Thormod Torfæus; 1636-1719), who had recently been appointed royal antiquary for Iceland, and from Þormóður it passed to scholar Árni Magnússon. Vigfús also left *Bræðratunga* with at least one paper manuscript belonging to his family: a book of prayers sent in 1668 to Elín Hákonardóttir at *Bræðratunga* from her cousin Elín Þorláksdóttir (1639-1726) in Hólar (Margrét Eggertsdóttir 2004).

Helga Magnúsdóttir was also the owner of the early sixteenth-century codex AM 152 fol., which has received considerable scholarly attention in recent years (Jóhanna Katrín Friðriksdóttir 2014; Arthur 2012). It contains eleven prose sagas and had belonged to her father, whose ownership is celebrated in a marginal poem, suggesting that it came to *Bræðratunga* either after her father's death in 1662 or after her mother's death in 1671. She gave it to her eldest daughter, Elín, who married the Rev. Guðbrandur Jónsson (1641-1690) in August 1672 and moved with him to Vatnsfjörður in Ísafjarðardjúp the next year. As such, AM 152 fol. could have either been part of Elín's dowry or her inheritance from her mother.

Helga rarely wrote her name in her surviving manuscripts to mark her ownership. An important exception is Lbs fragm 35, a fragment of a fifteenth-century antiphonary presumably used as bookbinding material. The leaf's provenance is unknown, but it is labelled with the number '3', hinting at the existence of a larger book collection bound in discarded leaves from medieval liturgical books.

Two of Helga's paper manuscripts contain inscriptions written by Helga that document their provenance: AM 65 fol. and JS 28 fol. Both inscriptions bear the same date, 31 January 1675, with the former being

a volume of kings' sagas and skaldic poetry of 384 leaves given to her now-married daughter Elín and the latter being a saga manuscript of 334 leaves given to her youngest daughter Jarþrúður. Both had been gifted to Helga by her cousin Brynjólfur Sveinsson before his death, and he had commissioned both from his scribe Jón Erlendsson of Villingaholt (d. 1672). Sigríður had already been gifted with **Jónsbók*, but she might have received a manuscript from her mother in January 1675 at the same time as her sisters (see Parsons 2023).

Helga's posthumous biography emphasises her longstanding friendship with the bishop and the bishop's custom of celebrating the Marian feast of the Annunciation (25 March) with Helga's family at the church at Bræðratunga from the time of her widowhood (Margrét Eggertsdóttir 1998: 274-275). Her friendship with Brynjólfur Sveinsson would have been an important motivation for developing the library at Bræðratunga, given his passion for preserving medieval Icelandic manuscripts and literature (Svanhildur Óskarsdóttir 2009). Their shared interest may have prompted her to seek ownership of family manuscripts after her father's death in 1662, together with an awareness of the cultural value of manuscripts at home and abroad in maintaining her family's elite status.

Helga's interest in literature was not limited to the writings of the past. Her biography names the Rev. Hallgrímur Pétursson's *Passíu-sálmar* ('Passion-hymns') as a work she particularly loved. She likely acquired a copy of the first edition, printed in 1666 at Hólar. It is also possible that she had owned or at least read an early manuscript copy, as Hallgrímur was Brynjólfur's client and had gifted a hand-copied version to Ragnheiður Brynjólfsdóttir before its print publication (cf. Margrét Eggertsdóttir 2014, 2017).

Notably, the most prestigious manuscripts associated with Helga and her daughters contain prose sagas and legal texts (Parsons 2023), a type of reading material hidden from sight in Helga's biography. Helga and Brynjólfur clearly shared a vision of transmitting such

manuscripts between successive generations of their kinship network. Such a vision is exemplified in Brynjólfur's gift of **Jónsbók* to Sigríður and equally in Helga's gifts to her daughters. Indeed, for a brief period after Brynjólfur Sveinsson's death, Bræðratunga would likely have housed one of the most important collections of Icelandic manuscripts in the country, which was later divided between Helga's heirs. Although most of the books that Helga received from Brynjólfur would have been paper copies of older exemplars, Brynjólfur's manuscript collection had significant philological value for research on Old-Norse Icelandic literature. For instance, JS 28 fol. preserves a copy of *Egils saga Skallagrímssonar* that descends from a copy made of Möðruvallabók before two leaves were lost from the original manuscript (Bjarni Einarsson 1993: 28-43).

In Iceland, early schooling took place in domestic settings, as did women's education. Cultivating book-learning from an early age was particularly important for the career of Helga's sole surviving son, Vigfús. Helga's management of Vigfús's education is described in her biography as one of her most important accomplishments. She had him tutored in Latin and other subjects and later spared no expense in sending him abroad for a "grand tour" of mainland Europe (Margrét Eggertsdóttir 1998: 273). Tragically, Vigfús died in 1670 at the family home in Bræðratunga after contracting measles, and Helga's biography records that her own health declined markedly after this (Margrét Eggertsdóttir 1998: 275).

Another motivation for a widow to own books would have been self-education (cf. Margrét Eggertsdóttir 2017). The dual mother and father role for which Helga is so highly praised for performing in her biography required fluency not only in the visual and tactile language of clothing, textiles and embroidery (as evident from the 1653 inventory). Legal literacy was crucial in understanding and protecting her rights, as in the case of a forged document produced at the Alþingi in 1660, which was supposedly signed at Bræðratunga by her late

husband, her *svili* Þorlákur Skúlason and Benedikt Halldórsson on 28 July 1652, less than a month before Hákon's death (Jón Halldórsson 1903-1915, vol. 2: 103).

Managing a pregnancy

Helga Magnúsdóttir arguably came into the height of her power as a family matriarch-figure in the 1660s, as affirmed by her management of her cousin Ragnheiður's pregnancy (AM 96 8vo: 71v-73v). Single women were frequently left to navigate the consequences of an unplanned pregnancy on their own. Már Jónsson (1993) suggests that a culture of silence characterised pregnancy outside of marriage, whereby women's pregnancies were only acknowledged and discussed openly after the birth had taken place. Unmarried women would frequently conceal their condition for the duration of the pregnancy and even attempt to give birth alone without the household's intervention or assistance.²⁰ By bringing Ragnheiður to Bræðratunga before she was visibly pregnant, sheltering her from gossip and later helping her to give birth, Helga protected the young woman from a potentially life-threatening situation. In concealing her knowledge of Ragnheiður's pregnancy even from Bishop Brynjólfur himself, however, Helga risked the support of her most powerful ally.

The bishop initially wanted nothing to do with his grandson, ordering the infant's presumed father to collect the child from Bræðratunga in a curt letter dated 19 February (AM 273 fol.: 219v). Helga had her parish minister christen the infant, naming him Þórður after her own illegitimate but well-respected uncle, and she fostered the boy

20. Sesselja Magnúsdóttir (d. after 1622), the unmarried daughter of the elite couple Magnús Jónsson and Ragnheiður Eggertsdóttir, attempted to hide her pregnancy and the birth of her twin daughters from her family with the help of one of her maids, who claimed the children as her own. As with Ragnheiður Brynjólfssdóttir, the child's father was a young clergyman of a lower social status.

until his paternal grandparents arrived to take him to their farm.²¹ The bishop eventually adopted Þórður as his heir after the death of Ragnheiður and her brother Halldór (1642-1666), but the boy sadly died in 1673. By the end of Brynjólfur Sveinsson's life, he would describe Helga Magnúsdóttir as the person dearest to him who still walked the earth (Margrét Eggertsdóttir 1998: 275).

Helga's decision to manage her younger cousin's pregnancy without the bishop's prior consent or knowledge is remarkable for an era when the bishop was among the highest authority figures in the country and a key religious leader. No less remarkable is the unstinting praise she received from the bishop for her actions, which he described in detail after Þórður died of illness in 1673 (AM 96 8vo: 71v-73v). However, very little attention has been paid to the role of women's literacy in these events.

Three months after Þórður's birth, on Sunday, 20 April 1661, the bishop sold 30 *hundreds* in the farm of Holt in Svarfaðardalur to Helga, who paid upfront in silver coins for the land and the rights to the income from the milk cows that accompanied it (AM 273 fol.: 242v-243v), with the purchase confirmed by the signature of the bishop, Helga and five clergymen. Bishop Brynjólfur made the written requirement that Helga's three unmarried daughters would each receive a third of the land as part of their inheritance. On that same

21. Helga's awareness of the importance of names and kinship connections, and her skill in managing them, is exemplified in her choice of her uncle Þórður Björnsson (d. after 1602) as a namesake for Bishop Brynjólfur's illegitimate grandson (AM 96 8vo: 73r-v). Þórður was her grandfather Björn's illegitimate son, born before his marriage to Elín Pálsdóttir. Þórður excelled in his studies and travelled to the University of Copenhagen to continue his studies, where he unfortunately died. The name honoured a deceased relative of Helga's without offending the bishop by taking an ancestral name from the bishop's family without consultation or a name from the baby's father's family. It also recalled the memory of a man of illegitimate birth whose academic accomplishments reflected positively on his family.

Sunday in April, Ragnheiður received public absolution at mass, and the same five clergymen signed a second document stating that they had witnessed the reconciliation between Ragnheiður and her parents and brother, which had been facilitated by the provost Torfi Jónsson (Ragnheiður's cousin) and Helga Magnúsdóttir. Under the terms of this reconciliation, Ragnheiður vowed to live a godly life: to read the Bible and other holy books, to obey her parents and to bend her will to theirs, to turn away from a life of fornication and sin and to practice all womanly virtues (AM 273 fol.: 243v-245v). Helga also signed this document, placing her confident, impeccable signature directly underneath Ragnheiður's shakily written name.

The signing of a sale contract may seem mundane and transactional, but the exchange at Skálholt on 20 April was as performative as it was public. The display of a bishop selling a property on a Sunday before so many witnesses revolved around the social act itself, not the financial gain for either party. Christian virtues were conspicuously in the foreground: the bishop's family presented themselves as forgiving a prodigal daughter and guiding her away from her wicked past and generously aiding a virtuous widow and her daughters in the process. Helga's actions could have been interpreted by some in the clergy as condoning vice or sheltering a sinful woman; the terms of the contract explicitly remind the onlookers of Helga's impeccable reputation as a deserving, godly widow with daughters to support.

Helga's wealth was likewise put on full display on 20 April, adding weight to the authority of her signature. Helgi Þorláksson (1990: 244) observes that coins were perpetually in short supply in early modern Iceland, even among the very rich. Helga's brother Gísli turned to Helga's *svilkona* Katrín Erlendsdóttir in 1670 for help in paying the Danish governor of Iceland the amount owed for his annual accounts. Katrín refused, despite owing 100 *ríkisdalir* to Gísli, possibly in the hope that one of her sons would replace him in his office. Paying for a parcel of land upfront in silver coins (which Bishop Brynjólfur would

have needed to pay for his daughter's restitution in the aftermath of the pregnancy scandal and his son Halldór's education in England) was thus an impressive act on Helga's part.

A generation of widows

By the mid-1660s, many of the women in the inner circle of Helga's kinship network were also widows, including her sister-in-law Kristín Gísladóttir (widowed in 1656), her mother Guðrún (widowed in 1662) and her sister Solveig (widowed in 1662). Her *svilkona* Katrín Erlendsdóttir, having no siblings of her own and having lost her father several years before her husband's death in 1647, had no close male relatives during her widowhood.

Documents of their financial transactions indicate that these widowed women engaged in buying, selling and exchanging of property with each other. On 19 July 1654, Helga and Katrín reached a written agreement concerning ten *hundreds* of land that Katrín's children owed to Helga's children (AM 269 fol.: 7v). Evidence also exists of land transactions between Helga and Kristín Gísladóttir and between Helga and her sister Solveig (Gunnar F. Guðmundsson 1993: 16). Although Helgi Þorláksson (1990: 94, 237) uses the terms *Gíslungar* (i.e. the descendants of Gísli Hákonarson) and *Gíslasynir* (i.e. the sons of Gísli) to describe the family into which Helga and Katrín Erlendsdóttir married, Hákon had been the last living male *Gíslungur* of his generation. The widowed Helga and Katrín and their mother-in-law Margrét played a key but invisible role in ensuring that the dynasty continued to hold power. Estate management was instrumental to these efforts, and literacy practices relating to financial management would likely have held a central place in these widows' everyday lives (cf. Law et al. 2022).

As well-heeled landowners and custodians of their children's wealth, elite widows also exercised power in subtle ways that were not in the public eye. On 1 February 1669, Bishop Brynjólfur Sveins-

son wrote a friendly reply to Helga in response to a letter (now lost) that she had sent him about the matter of her parish minister, as the incumbent minister wished to move to the living of Þingvellir (AM 278 fol.: 229r-233r). Her preferred candidate for her pastor's replacement was Björn Jónsson (ca. 1646-1696), the 23-year-old son of Jón Jónsson *lögréttumaður*, one of the men who prepared the inventory of Hákon's estate at Bræðratunga in 1653. Bishop Brynjólfur respectfully responded that he was unable by royal edict to ordain anyone under the age of 25 and would risk his position should he ordain Björn. Helga's letter supporting Björn had evidently countered this argument with an example of a younger and already ordained minister (her cousin Vigfús Ísleifsson), but she pragmatically included a list of other potential candidates, two of whom were also under 25. The bishop responded with a counter-list of eligible clergymen for Helga's consideration, of whom he was particularly supportive of one, Ólafur Jónsson, who had spent time with her brother Gísli at Hlíðarendi. Brynjólfur believed that Gísli would recommend Ólafur.

On the last day of February, after a period of consideration and consultation, Helga wrote another now lost letter to Bishop Brynjólfur, clearly not accepting any of Brynjólfur's suggestions. A third now lost letter from Helga arrived at Skálholt on 29 March, still favouring Björn Jónsson. Bishop Brynjólfur wrote a reply to the third letter on 1 April, again outlining the difficulty in ordaining a 23-year-old, while also praising her virtue and appealing for her pity and understanding as a woman of great excellence (AM 278 fol.: 241v-242v). Brynjólfur sent another long and respectful letter on 5 May 1669 (AM 278 fol.: 235r-237v), again promoting Ólafur as his favourite candidate and proposing that she give one of the young men a chance to preach a sermon at the parish church before dismissing the entire list. Almost as a last resort, he named a final candidate, Þórður Bárðarson (d. 1690), who seems to have been Helga's eventual choice and was ordained on 22 May.

Helga's wish for Björn Jónsson to serve as her parish minister was likely influenced by existing connections with his family. Her intercession on Björn's behalf seems to be that of an influential patron intervening for a client. There appears to be a mutual understanding between Helga and Brynjólfur on this point: he positions her as a praiseworthy woman, apologising for his own powerlessness to ordain the young man. Seventeenth-century Icelandic women had no official power to decide parish appointments, and Helga's evidently successful efforts to influence the bishop are particularly remarkable as they were largely advanced in writing.

Notably, her brother Gísli's patronage and even the bishop's own advice did not determine which candidate Helga supported for parish minister. It may not be a coincidence that the successful candidate for local minister was the younger brother of her *svilkona* Katrín Erlendsdóttir's minister at Stórólfsþvöll. Helga's evident support of Þórður over Ólafur signals her deliberate alignment with her late husband's family and its clients. It may also hint at social relations between elite widows – something otherwise poorly captured in extant sources.

Conclusion

In contrast to the carefully orchestrated elite marriages of the seventeenth century, becoming a widow was not a planned event. However, loss of a spouse resulted in a suddenly and significantly changed social and legal status for an early modern woman. Performing the role of elite widow required her to navigate family alliances, act as patron to family clients and manage properties and rental incomes. Carrying out these activities required an increasing degree of literacy in seventeenth-century Iceland, yet it was not possible to prepare for widowhood in the same manner as it was to prepare for a career in the clergy or the administration.

An elite male household head such as Helga's brother Gísli would

generally have the advantage of formal schooling in Latin and time spent abroad in Northern Europe. Helga, as discussed earlier, had lived for several years in Bishop Þorlákur's household at Hólar as a young but childless wife. Her opportunity to live in a literary and cultural milieu without the duties of childcare and household management sets her strikingly apart from her sisters and most other elite women of her generation.

The complexity and interconnectedness of Helga Magnúsdóttir's kinship network testifies to the strategic marital ties established between the Icelandic elite throughout the seventeenth century. Most family alliances formed through marriage were maintained for life through widowhood and widowerhood. For Helga, her bond with Hákon was literally carved into stone, removing all doubt about her faithfulness to his memory.

In her biography, Helga Magnúsdóttir emerges as an ideal of elite widowhood, pious and motivated by a desire to commemorate and honour her husband's memory and educate and advance her children. Helga's literacy practices and library-building aided her in doing so, since she did not have direct access to institutions of power and learning.

Widows are an overlooked social group within early modern Icelandic society, but not a small or insignificant one, and further research on their experiences and literacy practices would be valuable. Two of Helga's adult daughters, Elín and Sigríður, became widows when their respective husbands both died in the autumn of 1690, leaving them in a similar position as their mother a generation earlier. Given that Icelandic widows seem to have held greater influence within their own kin groups than in communication with the Danish administration (as exemplified in Helga's failed campaign to persuade Nicolaisen to let her manage the tenancies in Skógarströnd), the impact of absolutism on widowhood in the later seventeenth and eighteenth centuries would be a point of particular interest.

Pious widowhood did not entail retiring from social life. Quite the opposite, the example of Helga Magnúsdóttir illustrates that widows played a central part in maintaining the elite status of their kin groups during the seventeenth century, especially within families such as Hákon's that lacked a clear patriarch-figure: neither her husband nor her brothers-in-law reached forty, while her father-in-law had died at the age of only 48. The absence of two generations of adult men within a powerful family in South Iceland provided an opportunity for their widows to assume visible roles in society. For their kin group to maintain its elite status into the next generation, it was imperative for these widows to assume a dual "father and mother" identity, as suggested by Helga's biography: actively managing the household and the income from tenancies, buying and selling land, arranging their children's educations and marriages, maintaining good relationships with those in positions of power and aiding clients of the family. Literacy supported this identity, making women's education an important investment for individuals such as Helga Magnúsdóttir.

Bibliography

Manuscripts and artefacts

Copenhagen, The Arnarmagnæan Collection

AM 232 fol.

AM 267 fol.

Reykjavík, Árni Magnússon Institute for Icelandic Studies

AM 132 fol.

AM 268 fol.

AM 269 fol.

AM 273 fol.

AM 278 fol.

AM 569 c 4to
AM 37 b I 8vo
AM 96 8vo
GKS 3672 8vo

Reykjavík, National Archives of Iceland
Hannes Þorsteinsson, *Æfir lærðra manna*
Þjskjs. Hólamenn (E. 1), 0000-273
Þjskjs. Bps. B IX 18, p. 53

Reykjavík, National Library of Iceland
ÍB 231 4to

Reykjavík, National Museum of Iceland
Þjms 402
Þjms 1065
Þjms 5087
Þjms Mms-1

Published sources

- Agnes S. Arnórsdóttir (2010) *Property and Virginity: The Christianization of Marriage in Medieval Iceland 1200-1600*. Aarhus: Aarhus University Press.
- Agnes S. Arnórsdóttir (2013) Cultural Memory and Gender in Iceland from Medieval to Early Modern Times. *Scandinavian Studies* 85(3): 378-399.
<https://doi.org/10.1353/scd.2013.0030>
- Arthur, Susanne (2012) The Importance of Marital and Maternal Ties in the Distribution of Icelandic Manuscripts from the Middle Ages to the Seventeenth Century. *Gripla* 23: 201-233.
- Ármann Snævarr (1955) Íslenzkar réttarreglur um tvenna hjú-

- skapartálma frá siðaskiptum til vorra daga. In *Afmælisrit helgað Ólafi Lárussyni prófessor dr. juris & philosophiae sjötugum 25. febrúar 1955*: 1-20. Reykjavík: Hlaðbúð.
- Árni Daníel Júlíusson (2019) Manndráp verður að morði: um mann-víg og morð á Íslandi frá fimmtándu öld til sautjándu aldar. *Saga* 57(1): 87-111.
<https://doi.org/10.33112/saga.57.1.2>
- Árni Daníel Júlíusson (2023) Catechism primers in Iceland. In Britta Juska-Bacher, Matthew Grenby, Tuija Laine & Wendelin Sroka (eds.) *Learning to Read, Learning Religion: Catechism Primers in Europe from the Sixteenth to the Nineteenth Centuries*: 114-123. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
<https://doi.org/10.1075/clcc.14.11jul>
- Barton, David & Mary Hamilton (1998) *Local Literacies: Reading and Writing in One Community*. London: Routledge.
- Barton, David & Mary Hamilton (2000) Literacy Practices. In David Barton, Mary Hamilton & Roz Ivanič (eds.) *Situated Literacies: Reading and Writing in Context*: 7-15. London: Routledge.
- Bjarni Einarsson (1993) Um Eglutexta Möðruvallabókar í 17du aldar eftirritum. *Gripla* 8: 7-53.
- Bouchard, Constance Brittain (2001) *Those of My Blood: Creating Noble Families in Medieval Francia*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
<https://doi.org/10.9783/9780812201406>
- Bragi Guðmundsson (1985) *Efnamenn og eignir þeirra um 1700*. Ritsafn Sagnfræðistofnunar 14. Reykjavík: Safnfræðistofnun Háskóla Íslands.
- Brynjólfur Jónsson (1894a) Rannsóknir í ofanverðu Arnessþingi sumarið 1893. *Árbók hins íslenska fornleifafélags* 9: 1-15.
- Brynjólfur Jónsson (1894b) Grafletrín á legsteinunum í Bræðratungu. *Árbók hins íslenska fornleifafélags* 9: 28.
- Caracausi, Andrea (2019) Fashion, Capitalism and Ribbon-making

- in Early Modern Europe. In Thomas Max Safley (ed.) *Labor Before the Industrial Revolution*: 48-69. London: Routledge.
<https://doi.org/10.4324/9781351251082-3>
- Castiglione, Caroline (2017) “What to Expect When You’re Always Expecting”: Frequent Childbirth and Female Health in Early Modern Italy. In Sandra Cavallo & Tessa Storey (ed.) *Conserving Health in Early Modern Culture: Bodies and Environments in Italy and England*: 55-79. Manchester: Manchester University Press.
<https://doi.org/10.7765/9781526113498.00012>
- Cavallo, Sandra & Lyndan Warner (1999) Introduction. In Sandra Cavallo & Lyndan Warner (eds.) *Widowhood in Medieval and Early Modern Europe*: 3-23. New York: Longman.
<https://doi.org/10.4324/9781315840406-1>
- Davíð Ólafsson (2012) Vernacular Literacy Practices in Nineteenth-Century Icelandic Scribal Culture. In Ann-Catrine Edlund (ed.) *Att läsa och att skriva: Två vågor av vardagligt skriftbruk i Norden 1800-2000*: 65-85. Umeå: Umeå University.
- Elsa E. Guðjónsson (1972) Íslensk útsaumsheiti og útsaumsgerðir á miðöldum. *Árbók hins íslenska fornleifafélags* 69: 131-150.
- Frye, Susan (2010) *Pens and Needles: Women’s Textualities in Early Modern England*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
<https://doi.org/10.9783/9780812206982>
- Guðmundur Kamban (1929) Daði Halldórsson og Ragnheiður Brynjólfsdóttir. *Skírnir* 103: 36-83.
- Guðný Hallgrímsdóttir (2019) *A Tale of a Fool? A Microhistory of an 18th-Century Peasant Woman*. London: Routledge.
<https://doi.org/10.4324/9781315162409>
- Guðrún Ása Grímsdóttir (1996) Um íslensku prestskonuna á fyrri öldum. In Inga Huld Hákonardóttir (ed.) *Konur og kristmenn: Þættir úr kristnisögu Íslands*: 217-247. Reykjavík: Háskólaútgáfan.
- Guðrún Ingólfssdóttir (2016) *Á hverju liggja ekki vorar göfugu kellíngar*:

- Bókmenning íslenskra kvenna frá miðöldum fram á 18. öld.* Reykjavík: Háskólaútgáfan.
- Gunnar F. Guðmundsson (ed.) (1993) *Jarðabréf frá 16. og 17. öld: Útdrættir*. Copenhagen: Hið íslenska fræðafélag í Kaupmannahöfn.
- Gunnar Örn Hannesson (2012) *Bréf Eggert Björnssonar á Skarði 9. febrúar 1664*. Heimild mánaðarins febrúar 2012. National Archives of Iceland. < <https://heimildir.is/bref-eggert-bjornssonar-a-skardi-9-februar-1664-februar/> > (12 April 2025).
- Hallgerður Gísladóttir (1999) *Íslensk matarhefð*. Reykjavík: Mál og menning.
- Helgi Þorláksson (1990) *Frá kirkjuvaldi til ríkisvalds*. Saga Íslands 5. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag.
- ÍA = *Annálar 1400-1800* (1922-1988) Hannes Þorsteinsson, Jón Jóhannesson, Þórhallur Vilmundarson & Guðrún Ása Grímsdóttir (eds.). Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag.
- Jakob Benediktsson (1939) *Gísli Magnússon (Vísi-Gísli): Ævisaga, ritgerðir, bréf*. Copenhagen: Hið íslenska fræðafélag.
- Jakob Benediktsson (1979) *Ráðagerðir Vísa-Gísla í Hollandi. Gripla 3: 7-18*.
- Jóhanna Katrín Friðriksdóttir (2014) Ideology and Identity in Late Medieval Northwest Iceland: A Study of AM 152 fol. *Gripla 25: 87-128*.
- Jón Halldórsson (1903-1915) *Biskupasögur Jóns prófasts Haldórssonar í Hítardal 1-2*. Reykjavík: Sögufélag.
- Jón Sigurðsson & Guðbrandur Vigfússon (eds.) (1878) *Biskupa sögur 2*. Copenhagen: Hið íslenska bókmenntafélag.
- Jón Þorkelsson (1888) *Digtningen på Island i det 15. og 16. århundrede*. Copenhagen: Høst.
- Jónas Jónasson ([1934] 2010) *Íslenzkir þjóðhættir*. Ed. Einar Ól. Sveinsson. Reykjavík: Opna.
- Kristín Linda Jónsdóttir (2011) *Rannsókn á hlutdeild kynjanna í námsefni í sögu á miðstigi grunnskóla*. Reykjavík: Jafnréttisstofa.

- Law, Sarah, Susanne Seymour & Charles Watkins (2022) Women and Estate Management in the Early Eighteenth Century: Barbara Savile at Rufford Abbey, Nottinghamshire 1700-1734. *Rural History* 33(1): 23-39.
<https://doi.org/10.1017/S0956793321000133>
- Levy, Allison (2003) Widow's Peek: Looking at Ritual and Representation. In Allison Levy (ed.) *Widowhood and Visual Culture in Early Modern Europe*: 1-15. Aldershot: Ashgate.
<https://doi.org/10.4324/9781315234083-1>
- Loftur Guttormsson (1983) *Bernska, ungdómur og uppeldi á einveldisöld: Tilraun til félagslegrar og lyðfræðilegrar greiningar*. Reykjavík: Sagnfræðistofnun Háskóla Íslands.
- Luther, Martin (1617) *Catechismus. Edur. Ehrstelegur [sic] Lærdómur, Fyrer einfalda Presta og Predikara, Hwsbændur og Vngmenne*. Hólar.
- Margrét Eggertsdóttir (ed.) (1998) Líkpredikun Þórðar biskups Þorlákssonar yfir Helgu Magnúsdóttur í Bræðratungu flutt þar 8. nóvember 1677. In Jón Pálsson (ed.) *Frumkvöðull vísinda og mennta: Þórður Þorláksson biskup í Skálholti: Erindi flutt á ráðstefnu í Skálholti 3.-4. maí 1997 í tilefni af þrjúhundruðustu ártíð Þórðar biskups Þorlákssonar*: 255-278. Reykjavík: Háskólaútgáfan.
- Margrét Eggertsdóttir (2004) Ofurlítil íslensk bænabók í Wolfenbüttel. *Gripla* 15: 223-244.
- Margrét Eggertsdóttir (2010) Handritamiðstöðin í Skálholti. In Kristinn Ólason (ed.) *Handritamiðstöðin í Skálholti: Menntun og menning í Skálholts-stifti 1620-1730, Skálholt 17.-19. október 2008*: 79-88. Glíman 1. Skálholt: Grettisakademían.
- Margrét Eggertsdóttir (2014) *Icelandic Baroque: Poetic Art and Erudition in the Works of Hallgrímur Pétursson*. Translated by Andrew Wawn. *Islandica* 56. Ithaca: Cornell University Press.
- Margrét Eggertsdóttir (2017) Script and Print in Seventeenth- and Eighteenth-Century Iceland: The Case of Hólar í *Hjaltadal*. In

- Margrét Eggertsdóttir & Matthew James Driscoll (eds.) *Mirrors of Virtue: Manuscript and Print in Late Pre-modern Iceland*: 127-65. Opuscula 15. Copenhagen: Museum Tusculanum Press.
- Már Jónsson (1993) *Blóðskömm á Íslandi 1270-1870*. Reykjavík: Háskólaútgáfan.
- Már Jónsson (2000) *Dulsmál 1600-1900: Fjórtán dómar og skrá*. Reykjavík: Sagnfræðistofnun Háskóla Íslands.
- Már Jónsson (2005) *Guðs dýrð og sálnanna velferð: Prestastefnudómar Brynjólfs biskups Sveinssonar árin 1639-1674*. Sýnisbók íslenskrar alþýðumenningar 10. Reykjavík: Háskólaútgáfan.
- Már Jónsson (2006) Fjarreiður hjóna á 17. og 18. öld. *Vefnir* 6. <<https://www.vefnir.is/grein/fjarreidur-hjona-a-17-og-18-oeld>> (9 April 2025).
- Már Jónsson (2015) *Sterbúsins fémunir framtöldust þessir: Eftirlátnar eigur 96 Íslendinga sem létust á tímabilinu 1722-1820*. Sýnisbók íslenskrar alþýðumenningar 18. Reykjavík: Háskólaútgáfan.
- Már Jónsson (2016) Securing Inheritance: Probate Proceedings in the Nordic Countries, 1600-1800. *Sjuttonhundratal* 13: 7-30. <https://doi.org/10.7557/4.3871>
- Már Jónsson (2021) *Galdur og guðlast á 17. öld: Dómar og bréf 1-2*. Reykjavík: Sögufélag.
- Ordoñez, M.T. (2011) *Icelandic Textile Report*. Unpublished report. Kingston, RI: Department of Textiles, Design and Fashion Merchandising, University of Rhode Island.
- Ólöf Garðarsdóttir (1999) Naming Practices and the Importance of Kinship Networks in Early Nineteenth-Century Iceland. *The History of the Family* 4(3): 297-314. [https://doi.org/10.1016/S1081-602X\(99\)00017-2](https://doi.org/10.1016/S1081-602X(99)00017-2)
- Parsons, Katelin (2020) *Songs for the End of the World: The Poetry of Guðmundur Erlendsson of Fell in Sléttuhlíð*. PhD dissertation. Reykjavík: University of Iceland.

- Parsons, Katelin (2023) The Library at Bræðratunga: Manuscript Ownership and Private Library-Building in Early Modern Iceland. *Gripla* 34: 241-276.
<https://doi.org/10.33112/gripla.34.8>
- Páll Eggert Ólason (1919-1926) *Menn og menntir siðskiptaaldarinnar á Íslandi*. 4 vols. Reykjavík.
- Páll Eggert Ólason (1948-1952) *Íslenzkar æviskrár frá landnámstímum til ársloka 1940*. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag.
- Sigurður Pétursson (1998) Brynjólfur biskup og fólkið frá Bræðratungu. *Árnesingur* 5: 179-200.
- Sigurður Pétursson (2001) Voru til lærðar konur, *feminae doctae*, á Íslandi? *Skírnir* 175: 67-82.
- Sigurður Pétursson (2006) Vitae memoria: Æviminning. In Jón Pálsson, Sigurður Pétursson & Torfi H. Tulinius (eds.) *Brynjólfur biskup – kirkjuhöfðingi, fræðimaður og skáld: Safn ritgerða í tilefni af 400 ára afmæli Brynjólfs Sveinssonar 14. september 2005*: 11-18. Reykjavík: Háskólaútgáfan.
- Sigurjón Páll Ísaksson (1994) Magnús Björnsson og Möðruvallabók. *Saga* 32: 103-151.
- Smith, Michèle Hayeur (2012) “Some in Rags and Some in Jags and Some in Silken Gowns”: Textiles from Iceland’s Early Modern Period. *International Journal of Historical Archaeology* 16: 509-528.
<https://doi.org/10.1007/s10761-012-0190-1>
- Springborg, Peter (1977) Antiquæ historiæ lepores: Om renæssancen i den islandske håndskriftproduktion i 1600-tallet. *Gardar* 8: 53-89.
- Steinunn Kristjánsdóttir & Sigrún Hannesdóttir (2020) Út yfir gróf og dauða: Aftökur á þjófum á íslenskri árnýöld. *Skírnir* 194: 144-176.
- Svanhildur Óskarsdóttir (2009) To the Letter: Philology as a Core Component of Old Norse Studies. *Scripta Islandica* 60: 7-22.
- Torfhildur Hólm (1882) *Brynjólfur Sveinsson biskup: Skáldsaga frá 17. öld*. Reykjavík.

- Van Deusen, Natalie M. (2011) Stitches in the Margins: The Embroidery Pattern in AM 235 fol. *Maal og minne* 2: 26-42.
- Van Deusen, Natalie M. (2017) In Praise of Women: An Edition of “Sprundahrós”. *Gripla* 28: 197-225.
- Van Deusen, Natalie M. (2021) St. Agnes of Rome in Late Medieval and Early Modern Icelandic Verse. In Dario Bullitta & Kirsten Wolf (eds.) *Saints and their Legacies in Medieval Iceland*: 307-332. Cambridge: Brewer.
<https://doi.org/10.2307/j.ctv1grbbk3.19>
- Van Deusen, Natalie M. (2022) A Tale of Model Women: An Edition of *Kvendæmapáttur*. In Dario Bullitta & Natalie M. Van Deusen (eds.) *Sainthood, Scriptoria, and Secular Erudition in Medieval and Early Modern Scandinavia: Essays in Honour of Kirsten Wolf*: 417-442. Acta Scandinavica 13. Turnhout: Brepols.
<https://doi.org/10.1484/M.AS-EB.5.126798>
- Vilborg Auður Ísleifsdóttir (2013) *Byltingin að ofan: Stjórnskipunarsaga 16. aldar*. Reykjavík: Hið Íslenska bókmenntafélag.
- Þorgerður H. Þorvaldsdóttir (1996) Hvað er svona merkilegt við það að vera karlmaður? Athugun á hlut kvenna í kennslubókum í sögu fyrir grunn- og framhaldsskóla. *Saga* 34: 273-305.
- Þórunn Sigurðardóttir (2010) Handrit Ragnheiðar Jónsdóttur í Gröf. In *Margarítur hristar Margréti Eggertsdóttur fimmtugri 25. nóvember 2010*: 101-103. Reykjavík: Menningar- og minningarsjóður Mette Magnussen.
- Þórunn Sigurðardóttir (2011) Upp skýst löngu gleymt listaverk. *Gripla* 22: 7-40.
- Þórunn Sigurðardóttir (2015) *Heiður og huggun: Erfiljóð, harmljóð og huggunarkvæði á 17. öld*. Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum.
- Þórunn Sigurðardóttir (2017a) „Dyggðafull kona er ein eðla gáfa”: Menningarleg mótun kyngervis á 17. öld. In Hjalti Hugason,

Loftur Guttormsson & Margrét Eggertsdóttir (eds.) *Áhrif Lúthers: Siðaskipti, samfélag og menning í 500 ár*: 337-366. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 2017.

Pórunn Sigurðardóttir (2017b) Constructing Cultural Competence in Seventeenth-century Iceland: The Case of Poetical Miscellanies. In Margrét Eggertsdóttir & Matthew James Driscoll (eds.) *Mirrors of Virtue: Manuscript and Print in Late Pre-modern Iceland*: 277-320. Opuscula 15. Copenhagen: Museum Tusculanum Press.

Pórunn Sigurðardóttir (2022) Helga Aradóttir in Ögur: A Lutheran Saint? In Dario Bullitta & Natalie M. Van Deusen (eds.) *Sainthood, Scriptoria, and Secular Erudition of Medieval and Modern Scandinavia: Essays in Honor of Kirsten Wolf*: 341-364. Acta Scandinavica 13. Turnhout: Brepols.

<https://doi.org/10.1484/M.AS-EB.5.126795>

Godt tre kilo: ny ordbog over Thy-dialekten

JOHNNY F. LINDHOLM

Torben Arboe (udg.). 2023. *Thy Ordbog. Dialekter i Thy i mands minde på grundlag af Torsten Balles optegnelser i 1950–1970'erne*. Illustrationer: Hans Møller. Thisted: Knakken. Bd. 1–2.

I to statelige bind, tilsammen knap 700 sider (bd. 1: A–L, bd. 2: M–Å), får vi med *Thy Ordbog. Dialekter i Thy i mands minde* en grundig leksikografering af thybomålet. Bogen udkom november 2023 på forlaget Knakken, og første oplag var allerede udsolgt inden Jul samme år. Bag udgivelsen står Torben Arboe, redaktør ved *Jysk Ordbog* (Peter Skautrup Centret for Jysk Sprog- og Kulturforskning, Aarhus Universitet), som ved siden af sin redaktørgerning også har bidraget betydeligt til den videnskabelige udforskning af jysk udover, hvad der ligger i redaktørarbejdet ved *Jysk Ordbog*. Senest har han udgivet et andet ordbogsarbejde, *Thy-udtaleordbog*, der udkom 2020 omfattende 6.200 lemmata. Udtaleordbogen og ordbogen, der skal være genstand for opmærksomheden i det følgende, er fine supplementer til hinanden, da *Thy-udtaleordbog* bygger på excerperingen af en række dialektale digterværker samt et par enkelte ordlister (s. 5–6); *Thy Ordbog* er derimod resultatet af en mangeårig indsats for at indsamle det levende sprog blandt folk, som det lød i årtierne efter midten af 1900-tallet. Desuden finder man i førstnævnte ordbog to ordlister: thybomål–rigsmål og rigsmål–thybomål; *Thy Ordbog* består af blot en enkelt hovedlemmaliste. Endelig skal bemærkes, at *Thy Ordbog* er væsentlig større end *Thy-udtaleordbog*, hvilket vi skal høre mere om nedenfor.

Lidt historie

Thy Ordbog (TO) er ikke kun en ordbog, men samtidig en udgave. Det er nemlig kulminationen på det meget store arbejde, som skolemand, arkivar og dialektforsker Torben Balle (1900–1979) i Thy udførte i årene fra 1953 og frem til sin død. Arbejdet resulterede i omtr. 17.000 maskinskrevne ordbogssedler, der året efter Balles død indgik i *Jysk Ordbogs* hovedsamling. Samlingen beskrives således i registranten over *Jysk Ordbogs* utrykte materiale (TO, s. 8):

[Den] omfatter hovedsagelig optegnelser i Torsted-dialekt; i tilfælde, hvor Balle er stødt på ord etc., der ikke er hjemmehørende i Torsted-dialekten, er der udskrevet sedler herpå og indsat i samlingen.

Dvs. Balles udgangspunkt var at indsamle sproget på sin hjemegn, Torsted, ikke langt fra Thisted. Men der indgår altså også stof fra de andre sogne i Thy, om end på en mindre systematisk måde. Men dette materiale nåede Balle aldrig selv at udgive, og det er dét vi med TO nu har fået.

I de første år forsøgte Balle at finde den rette form med A.C. Skyums *Morsingmålets ordforråd* fra 1948 som forbillede; senere fik han fat i H.F. Feilbergs *Ordbog over det jyske almuesprog* (1886–1914) til videre inspiration. Balle peger i et brev fra 1956 til sprogforskeren, daværende bibliotekar ved Statsbiblioteket, Niels Åge Nielsen, på faren ved at benytte en allerede færdig ordliste til udarbejdelsen af en ny ordliste (TO, s. 9). Der kan jo nemlig være meget, forgængeren af forskellige årsager ikke har medtaget, og det kan samtidig låse én fast i bestemte tankebaner, så man ikke nødvendigvis kommer i tanke om at spørge sine informanter om det, der ligger uden for. Det er et interessant aspekt ved ordbogsarbejdet i det hele taget, Balle fremhæver her; naturligvis særligt ved indsamlingsarbejde af forskellig art, men også andre aspekter af det leksikografiske arbejde, der

afhænger af leksikografens evne til at foretage tankemæssige spring eller associationer, falder for så vidt ind under denne studsen (jf. t.eks. Bergenholtz & Tarp 1994, s. 106–107).

Balle holdt imidlertid fast i Skyums bog og ordnede til at begynde med sin nye ordsamling efter forbilledet som en begrebsordbog. Det var imidlertid ikke målet med den nye ordsamling, og da han i 1957 skriver til Nielsen, kan han med en vis tilfredshed bemærke, at han “pludselig nåede [...] ud af Skyum ...” og at han nu er begyndt at *alfabetisere* den store samling. Det var denne alfabetiserede samling, som indgik i *Jysk Ordbogs* samlinger, og det er denne samling, Balles navne nu har præsenteret for alverden.

Selvom TO indgår i *Jysk Ordbog*, så findes der ting i TO, som ikke indgår hhv. kommer til at indgå i *Jysk Ordbog*. Idet sidstnævnte jo øser af mange flere kilder end Balles samlinger, kan det nemlig være, at man har mange andre gode eksempler, som vælges frem for Balles eksempler. TO er således et selvstændigt dialektportræt samtidig med, at den kommer til at udgøre en slags supplement til *Jysk Ordbog*.

TO bygger som nævnt på Balles samling af omtr. 17.000 kartotekskort, men materialet krævede en del arbejde, før det kunne blive til en ordbog, hvilket Arboe beskriver s. 10–11 i indledningen. Det drejede sig i første omgang om at få overført de oplysninger, kartotekskortene indeholdt, til et digitalt format, hvilket måtte gøres i hånden. Dette blev med hjælp fra forskellig side gjort i form af en simpel database bestående af en enkelt tabel med syv felter til følgende informationstyper, som svarer til opbygningen af artiklerne i den færdige ordbog: opslagsform, ordklasse, lydform, bøjningsform, Balles oversættelse (evt. blot angivelse af “rm.” = rigsmål), eksempelsætning(er) samt Balles oversættelse af eksempelsætning(er). Indtastningen af sedlerne blev påbegyndt i 2013, og i 2020 blev det sidste kort indtastet. Der forestod imidlertid stadig lidt arbejde, idet man ved indtastningen i første omgang havde sprunget eksempel materialet over i forskellig grad; det manglende blev tilføjet i 2021. På baggrund af denne

database, Thybasen kaldet, kunne man eksportere dataene og påbegynde arbejdet på den mere konkrete opsætning i artikler med alt dertil hørende.

Ordbogens opbygning

TO er simpel i sin opbygning. Den består af to hovedkomponenter: en indledning (med samt brugervejledning) på godt 50 sider og hovedlemmalisten, der optager det resterende af de to bind.

Indledningen

Indledende gives et oversigtskort over dialektområdet, hvorpå de sogne, Balle har hentet sit eksempelstof fra, er forsynet med topografisk nummerering. Denne nummerering er vigtig at have ved hånden, fordi der henvises til den under ord, hvor Balle har medtaget oplysninger fra andre sogne end Torsted.

Resten af indledningen er inddelt i en række hovedafsnit, hvoraf de første to afhandler ordbogens tilblivelseshistorie. Dernæst følger afsnit 3, der giver en detaljeret brugervejledning tillige med en beskrivelse af hvert enkelt element i artiklerne. Afsnit 4-7 giver en sprogbeskrivelse, først med hensyn til de enkelte ordklasser, dernæst følger fonetiske forhold, grammatiske forhold og endelig faste ordforbindelser. Indledningen rundes af med afsnit 8 om efterredaktion og korrektur, der slutter sig til afsnit 1 og 2, samt afsnit 9, der bringer en sammenligning mellem TO og *Thy-udtaleordbog*. Som en afsluttende gestus bringes den nekrolog, Niels Åge Nielsen (da professor) bragte over Torben Balle i *Historisk Aarbog for Thisted Amt* 1979.

Alle indledningens afsnit bringer interessant og nyttigt stof (ikke mindst brugervejledningen), men her skal særligt fremhæves sprogbeskrivelsen (som henviser videre til litteraturen, jf. litteraturlisten på s. 49-50), som i meget kort form giver en beskrivelse af thybomålet. Det er ikke tanken her at gå dybere ned i selve beskrivelsen,

men den skal fremhæves, fordi den sammen med selve ordbogen er med til at gøre TO til en (ikke helt) lille håndbog i dialekten. Blandt meget andet interessant kan nævnes afsnittene om den såkaldte 4. åbningsgrad i thybomål, stof-pluralis ved nogle navneord, der ellers er ental på rigsdansk (t.eks. tyktflydende væsker, som fløde, grød og suppe), artikelløshed i særlige tilfælde (t.eks. *i mark* for *i æ mark*, *po hav* for *po a hav*), ældre bøjning af stærke verber og meget andet.

Lemmaliste og artiklerne

Det synes ikke at fremgå nogen steder, hvor mange lemmata TO indeholder. Den eneste mængdeangivelse er de allerede nævnte 17.000 ordbogssedler, som arkivet efter Balle fylder, og dette tal siger selvfølgelig noget om volumen. Men det er ikke særlig præcist til at anslå antal lemmata, da ett lemma jo sagtens kan strække sig over mange sedler. På baggrund af en optælling af lemmata på 100 sider fordelt tilfældigt over hele værket, må det anslås, at ordbogen indeholder godt 12.000 lemmata, dvs. omtr. dobbelt så mange som *Thy-udtaleordbog*.

Lemmaets ortografi følger *Retskrivningsordbogen* og – hvor ord ikke findes her – *Ordbog over det danske sprog* (ODS). Ved de særlige ord, som ingen af disse værker indeholder, dvs. særjyske former, følges i reglen *Jysk Ordbog* (s. 14). Ordenes udtale gengives med en forenklet form af Dania (ligesom *Jysk Ordbog*), som er gengivet og beskrevet s. 17–20.

En meget stor del af ordstoffet er naturligvis kendt fra rigsmålet og får derfor i stedet for en betydningsangivelse blot angivelsen “= rm.”. Men der findes også en del ordstof, der ikke umiddelbart er kendt i rigssproget (men dog ofte registreret i ODS). Man støder således på ord som **kilde**, der ikke som i rigsmålet betyder “vand, der vælder frem af jorden”, men den menneskeskabte modsvarighed hertil, nemlig “brønd” (findes som def. 2 i ODS, markeret som dialektalt).

Eller ord som **knak** ("mindre forhøjning i jordsmonnet, lille bakke"),¹ **krøje**² ("dreje møllens øverste del, så vingerne vender imod vindretningen"), **kranni** ("fangstredskab til hummere") som ikke findes i rigsmålet. Ordet **kæge**, der ifølge ODS svarer til rigsdansk **kaje**, har den specifikke betydning af "partiet mellem kæbevinklerne oven for struben på f.eks. kalve og heste", og hertil lægger sig **kægel**, der er en "kæbestrop", som netop skal lægge sig henover kægen; begge disse artikler er i øvrigt illustreret. Et ord som **udskud** ser ud til at udbygge ODS-betydningen en smule, og ordet **skarn**, idet betydningen "slet menneske" findes (angiven som sjælden), betyder almindeligvis "pudsenmager, underfundig fyr" og bruges i denne betydning som kæleord til børn. Det hertil hørende tillægsord, **skarns**, betyder sådan noget som "kåd, overgiven og voldsom, støjende", men *ikke* – tilføjes det straks – "ulydig, ondskabsfuld, fræk, trodsig, løgnagtig, hidsig"; det har flere betydninger, men de er i almindelighed ikke nedsættende).

En række ord, der angår forskellige kulturelle foreteelser, har fået nærmere forklaringer af forskellig udstrækning, t.eks. førnævnte **kranni**, der også er illustreret. Ordet **bojle**, der betyder "gilde med mange gæster", inddeles i seks underbetydninger. Da ordet og dets kulturelle indhold ikke findes i rigsmålet, findes vedføjet en nærmere beskrivelse, der leder os direkte ind i den gamle landbokultur:

Tilføjelse: Ved store bojler bad man slægt, præst og degn, købmanden (fra købstaden), grander (naboer og næstnaboer) og venner. I ældre tid vist også mølleren. – Af slægten kunne man nøjes med de nærmeste (søskende) eller tage fjernere med, undertiden helt ud til næstsøskendebørn, som man ellers ikke

1. ODS registrerer et **knak/knag** (i visse betydninger **knage**) med en grundbetydning "noget fremspringende" med flere underbetydninger, men ikke om landskabsforhold (se ODS 10, sp. 773–774; ordnet.dk/ods gengiver kun artiklens 7 første linier).

kom sammen med, alt efter omstændighederne (økonomisk stilling, stand, samfundslag, milieu). – Ved andre bojler kunne man indbyde færre, eller dele dem i flere hold, så man første dag tog slægten og næste dag naboerne. Ved barsel blev ofte præst og degn bedt med.

Ved læsningen af denne beskrivelse falder man desuden over ordet “grander”, som er brugt i denne forbindelse. Et opslag under **grande** viser da også, at det var der god grund til:

grande s. [...] = person, der bor i nærheden, og som man derfor kommer sammen med.

– En by er ofte delt i flere “grandezoner”. Folk i en zone kommer sammen med hinanden og med folk fra de to tilstødende zoner. Folk fra yderzonerne kommer også sammen med dem fra nabobyens nærmeste zone. Er der 4 zoner, a, b, c, d og nabobyernes nærmeste zoner kaldes u og v, fremkommer følgende kombinationer: u+a+b, a+b+c, b+c+d, c+d+v.

Ordet findes ganske vist i ODS og med en del sammenfaldende oplysninger, i definition 2 endda også med andre oplysninger end her. Men det er især tilføjelsen “som man derfor kommer sammen med”, som her er interessant, samt naturligvis den ret tekniske tilføjelse efter tankestregen. Således får man adskillige steder i ordbogen oplysninger om kulturelle forhold hhv. kulturelt-materielle oplysninger, som man ellers skal til specialværkerne for at finde. De sidstnævnte er ikke sjældent fulgt af nogle af de over 200 meget fine illustrationer udført af Hans Møller, som pryder TO, t.eks. s. 195, hvor der findes en illustration til lemmaet **gratbjælke**. I øvrigt udgøres en betydelig del af illustrationerne af flora, t.eks. ved opslagene **fingerbøl** (s. 151), **gåseleger** (s. 207) og **kopatte** (s. 305).

Til den lidt lettere afdeling af det kulturelle arvegods hører ord

som **radtafl** for “spillet Mølle”, **Mørke-i-hætte** for “Blindebuk” eller legetøjet **snurreben**, der blev fremstillet af en tåknogle fra et svin.

De enkelte ord kan, som det er fremgået, have flere underbetydninger (og under-underbetydninger), undertiden ganske mange. Balle har været meget nøje i arbejdet med at skelne mellem forskellige betydningsnuancer; man jævnføre t.eks. med verberne **komme** eller **tage** eller præpositionen **på**, hvilken sidste har 31 underbetydninger. Flerordslemmata er optaget i lemmalisten som selvstændige, t.eks. **komme efter**, **komme fra**, **komme igen**, **komme til**, der alle skal søges efter **komme**. Man skal dog være opmærksom på, at ved sådanne kan det være en god ide at slå op under alle de ord, som indgår i flerordsenheden. Således findes **komme an på** som betydning 24 under **på**, men det er ikke at finde mellem **komme af med** og **komme efter**. Til gengæld findes **komme på** både på sin plads efter **komme** (s. 303) og under **på** (s. 433) med de samme citater, men i omvendt rækkefølge og til dels skåret lidt forskelligt.

Begravet i selve artiklerne, i eksempelmaterialet, finder man også sjovt og interessant stof, så som talemåder (i oversættelse): “det er ham overhånden” (under **overhånd**), dvs. noget er nogen til besvær eller udover, hvad han synes, han kan magte. Eller: “når du bliver vred, hvor skal vi så anbringe vore høns? (underforstået: Så skal du lukkes inde i hønsehuset)” (under **høne**). Eller mundheldet “skal jeg ikke tage en tørv at tørre dine øjne med?” (under **tørv**), som man siger til én, der græder over en bagatel.

Afslutning

Det er et enormt arbejde, der er lagt i den nyudkomne ordbog, både fra Torben Balles side og fra hans udgiver og navne Torben Arboes (og hans medhjælperes). Man taler tit om, at det nu er sidste chance, hvis man skal have samlet dialekterne ind, og den sidste chance er visselig forpasset i dette tilfælde. Men eftersom Balle bedrev sit

indsamlingsarbejde for to menneskealdre siden, har vi altså igen hans materiale en direkte forbindelse tilbage til dengang, da thybomålet virkelig var i live. Afstanden i tid har dog i sagens natur begrænset mulighederne ved arbejdet. Man har ikke sådan uden videre kunnet supplere materialet ved uklarheder eller opdagede ufuldstændigheder.

Det er ikke mange ankepunkter nærværende anmelder, der – skal det retfærdigvis siges – er læser *con amore*, har. Men dog: format og vægt. Det havde været dejligt, om formatet var blevet mindre. Måske sætter illustrationerne en vis grænse for, hvor lille en side kan være, men et sideformat mere i retning af, hvad *Ømålsbogen* har, ville have lettet brugen meget. Og dertil kommer valget af papir: Der er valgt et meget tungt og kompakt papirmateriale, hvilket betyder, at de to bind tilsammen vejer på den forkerte side af 3 kg. Nu er det jo sikkert de færreste, der vil benytte bogen til godnatlæsning, men også ved arbejdsbordet eller i lænestolen er bindene noget uhåndterlige. Afset fra dette er der kun bemærket forskellige småfejl rundt omkring i bogen, t.eks. findes illustrationen over grundplanen af et lille hus s. 84 med overskriften “bettestue”, men opslagsordet er **bittestue** (s. 83; dette er formentlig opstået, fordi thybomål-*udtalen* er [be’tæstøw]). Under opslagsordet **kællingevind** citeres en talemåde halvt: “Vel efter talemåden: bare vinden ville vende sig osv.”, som tilsyneladende ikke er at finde under hverken **vind** eller **vende**. Og måske kunne indledningen have haft godt af en enkelt gennemskrivning eller to med henblik på at stramme fremstillingen en smule op.

Vi har med udgivelsen af denne ordbog, der lægger sig nært op ad Balles seddelmateriale, fået endnu en vej ind i landbokulturen, som stort set er forsvundet, men som registreres i de store dialektordbøger, *Jysk Ordbog*, *Ømålsordbogen* og *Bornholmsk Ordbog*, og altså også – som vi jo har en lang tradition for hertillands – i de mere afgrænsede ordsamlinger for landets forskellige egne. Og til denne fond udgør TO et værdigt bidrag.

Det fremgik ovenfor, at Balle begyndte arbejdet som et tesaurus-arbejde, men at han senere alfabetiserede samlingen. Det fremgår ikke, om Balle på nogen måde bevarede den emnemæssige inddeling (t.eks. i en særlig registrant eller påskrift på sedlerne). Det havde i hvert fald været interessant i forbindelse med benyttelse af TO, om man havde kunnet indarbejde en oversigt over ord, ordnet på de emner, som vi finder i *Morsingmålets ordforråd*, men altså som et supplement til den nuværende hovedlemmaliste. Dette kunne (hvis der findes forarbejder af Balle) evt. være noget, man kunne tage op, skulle man beslutte sig for engang at udarbejde en digital version af TO i tilslutning til de andre større dialektale *online*-værker. En digital version i sig selv ville under alle omstændigheder være oplagt, eftersom stoffet allerede foreligger i en database.

Uanset hvad fremtiden bringer i form af ny leksikografisk behandling af thybomål, så kan vi i hvert fald være tilfredse med, hvad vi i TO allerede har fået: en grundig og omfattende behandling af sprog og sag, byggende på primære kilder. Tak til Arboe og hans medarbejdere for deres indsats med at få det udgivet!

Litteratur

- Bergenholtz, Henning & Sven Tarp. 1994. *Manual i fagleksikografi. Udarbejdelse af fagordbøger – problemer og løsningsforslag*. Herning: Systime.
- Bidrag til en Ordbog over jyske Almuemål, 1886–1911*, Feilberg, H.F. København: Universitets-Jubilæets danske Samfund. Bd. I–IV.
- Omålsordbogen. En sproglig-saglig ordbog over dialekterne på Sjælland, Lolland-Falster, Fyn og omliggende øer, 1992–[2013]*, Lisse, Christian et al. København: Universitets-Jubilæets danske Samfund. Bd. I–[XI] + tillæg.
- Ordbog over det danske sprog, 1918–1998*, Juul-Jensen, Harald, Jørgen Glahder et al. Grundlagt af Verner Dahlerup. København: Det

Danske Sprog- og Litteraturselskab / Gyldendal. Bd. 1–28, suppl. 1–5. (ordnet.dk/ods).

Retskrivningsordbogen, 2008, Dansk Sprognævn, 3. udg. København: Alinea–Aschehoug (www.dsn.dk)

Skyum, A.C. 1951. *Morsingmålets ordforråd*. Jysk selskab for historie, sprog og litteratur. Århus: Universitetsforlaget.

Online ressourcer m.v.

Bornholmsk ordbog: bornholmskordbog.ku.dk.

Jysk Ordbog: jyskordbog.dk.

Om *Ømålsordbogen*: nors.ku.dk/publikationer/trykte_serier/oemaalsordbogen.

Møder mv. 2019-2021

21.2.2019

Generalforsamling

Lektor, dr.phil. LIS MØLLER, Aarhus Universitet: Middelalderisme i dansk romantisk litteratur

Foromtale

Mit foredrag præsenterer grundideer og arbejdshypoteser bag det kollektive forskningsprojekt *Middelalderisme i dansk romantisk litteratur*, som jeg er leder af. Projektet, der er finansieret af DFF, løber frem til udgangen af 2020, og ambitionen er at skrive den romantiske middelalderismes danske litteraturhistorie. I foredraget vil jeg diskutere nogle af de overvejelser, vi har gjort os om dette slutprodukt, og de udfordringer, vi står med. For at eksemplificere projektet vil jeg desuden fortælle om mit eget delprojekt, der handler om genudgivelse, reception og adaptation af danske folkeviser. Digte af Oehlenschläger vil blive inddraget.

4.4.2019

Seniorredaktør, ph.d. SIMON SKOVGAARD BOECK og projektleder, ph.d. JONATHAN ADAMS, Det Danske Sprog- og Litteraturselskab: Norse World – Fra Aachen til Østerland

Foromtale

I november 2018 offentliggjordes den digitale forskningsdatabase Norse World, der er det synlige resultat af et infrastrukturprojekt

finansieret af Riksbankens Jubileumsfond. Databasen, der stadig er under udarbejdelse, skal rumme alle belæg i det gammel-danske og fornsvenske tekstkorpus (med visse undtagelser) der udpeger udenlandske lokaliteter. Disse lokaliteter optræder i databasen med geografisk information der gør det muligt at visualisere dem. Desuden giver databasens søgefunktioner mulighed for at søge på en lang række parametre i tekster og lokaliteter.

I vores foredrag vil vi præsentere vores arbejde med databasen og det bagvedliggende materiale nærmere. Foredraget vil berøre mulige forskningsspørgsmål der kan besvares ved hjælp af databasen, men vi opfordrer også publikum til inden foredraget at besøge hjemmesiden <https://norseworld.nordiska.uu.se/> og selv gå på opdagelse.

10.10.2019

Postdoc, ph.d. KATARZYNA ANNA KAPITAN, Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg Slot: *Hrómundar saga Greipssonar*. Transmission history of a lost medieval saga

Foromtale

Hrómundar saga Gr(e)ipssonar is one of the best-known examples of lost medieval Icelandic legendary sagas. A saga by this name is mentioned in a famous description of a wedding feast which took place at Reykjahólar in 1119 found in *Borgils saga ok Haflíða*, part of the thirteenth-century Sturlunga compilation. The story has, however, only survived in *Griplur*, a fifteenth-century metrical version which is presumed to have been composed on the basis of that lost medieval saga.

This presentation will summarise the main findings of my recently defended PhD-thesis, entitled 'Studies in the transmission history of *Hrómundar saga Greipssonar*'. One of the most significant findings is the discovery of a new *Hrómundar saga Greipssonar*, previously unknown to scholarship and establishing the relationships among all known manifestations of the story in Icelandic. While the seventeenth-century prose appears to be a summary of the *rímur*, presumably made in response to seventeenth-century antiquarian interest in the history of Scandinavia, the nineteenth-century saga seems to be an attempt to write an entertaining saga with a strong narrative thread, but with little regard for faithfulness to the sources.

21.11.2019

Lektor HENRIK JØRGENSEN, Aarhus Universitet, lektor VIGGO BANK JENSEN, Københavns Universitet og CAROLINE H. V. BOOLSEN, Københavns Universitet: Sprogvidenskabens historie i filologisk perspektiv

Foromtale

Louis Hjelmslev (1899-1965) er en af de mest markante skikkelser i strukturalismens historie. Hans berømmelse bygger på den omfattende metateori om hvad sprog er og hvordan sprog bedst undersøges som han efterlod sig, først og fremmest i programskriftet "Omkring sprogteoriens grundlæggelse" (1943), men også i andre stærkt koncentrerede afhandlinger, frem for noget selve sprogteorien, der udkom i 1975 i en engelsk oversættelse som "Resumé of a theory of language".

Hjelmslevs offentliggjorte værker gør ofte et lidt flygtigt indtryk, som om der mangler noget i fremstillingen af diskussionen.

Det gør der muligvis også; i hvert fald er det velkendt at Hjelmslevs omfattende korrespondance mange steder rummer fyldigere eller ligefrem korrigerende udlægninger af større eller mindre problemer. For at kunne yde teorien retfærdighed og for at kunne vurdere hvor brugbar teorien er for lingvistikken i dag er vores projekt *Infrastrukturalisme* derfor i gang med at gennemgå materialet med henblik på at etablere en digital edition af de væsentligste breve med kommentarer og andre bidrag til kontekstualisering.

I dette foredrag vil vi dels præsentere nogle af de perspektiver der driver os til at gennemgå disse gamle papirer med henblik på at skaffe ny inspiration til sprogvidenskabens forståelse af sine egne mål og med, dels præsentere nogle af de filologiske vanskeligheder som brev materialet stiller os over for.

27.10.2019

Ph.d. LARS-JAKOB HARDING KÆLLERØD, Københavns Universitet:
Danskernes mellemnavne i 1800-tallet

Foromtale

Mit foredrag tager afsæt i min afhandling *Adam Gottlob Øhlenschläger Hauch & Jeppe Smed Jensen. Et studie af etableringen af det efternavnetypologiske mellemnavn i Danmark i 1800-tallet*, som jeg forsvarede den 12. april 2019.

I afhandlingen undersøger jeg mellemnavnebrugen i Danmark i det 19. århundrede. Mellemnavne defineres her som et efternavnetypologisk navn, der optræder mellem fornavn(e) og efternavnet i en persons fulde navn (onomastiske profil).

Datasættet omfatter alle navne, der er optegnet i den digitaliserede version af den danske folketælling fra 1880, hvori lidt under 2.000.000 individer er registeret. Da datasættet er omfattende og yderst heterogent præsenteret, er en systematisk metode etableret, hvorved navnekomponenter typologisk kan identificeres ved en kombination af mekaniske og manuelle processer. Derved har det været muligt at identificere mellemnavne eller fraværet af mellemnavne i mere end 98 % af de onomastiske profiler, der er anført i folketællingen, og navnetypen er fundet i omkring 6,2 % af tilfældene.

I mit foredrag vil jeg blandt andet give en kort historisk indføring i brugen af mellemnavne i Danmark, ligesom jeg vil præsentere fremgangsmåden for identificering og klassificering af mellemnavnene, der er fundet i folketællingen. Jeg vil også fortælle om mellemnavnebrugen ud fra en række demografiske og geografiske aspekter; både generelt og ved nedslag i enkelte mellemnavne. Endelig vil jeg komme ind på, om der kan findes tegn på en tidlig relation mellem brugen af mellemnavne og individers identitet og identifikationsbehov, som på grund af en række samfundsmæssige forandringer i det 19. århundrede kan forventes at have ændret sig ganske markant i den pågældende periode.

20.2.2020

Generalforsamling

Ph.d. KATELIN PARSONS, Islands Universitet: Behind Every Great Manuscript. Early Modern Women's Roles in the Preservation of Literary Heritage

Foromtale

In Halldór Laxness's historical novel *Íslandsklukkan* (*Iceland's Bell*), several leaves from a medieval Icelandic poetry manuscript surface in the bed of an elderly peasant woman in Akranes. She has kept them only because she has found no other use for the hard calfskin, and she parts willingly with them for a single coin. Although the manuscript is fictional, the scene accurately reflects the scattered nature of Iceland's manuscript heritage in the late seventeenth century.

Scholarly interest in Old Norse-Icelandic literature predates the establishment of formal institutions dedicated to the preservation of the medieval literary past. The collection and study of literary manuscripts in the early modern era is an activity typically associated with highly educated, powerful and wealthy men. However, recent research on women's literacy in Iceland has demonstrated the importance of women as custodians of codices, who valued them highly and ensured their continued survival. In my presentation, I will examine the histories of four manuscripts of *Þiðreks saga af Bern* and their connection to the family of Helga Magnúsdóttir of Bræðratunga.

5.3.2020

Ph.d. MARIE HERGET CHRISTENSEN, Københavns Universitet:
Kløvninger – hvad er det det er? Danske sætningskløvningers
struktur, funktion og brug

Foromtale

Denne afhandling behandler sætningskløvninger i moderne dansk. Ud fra en funktionel sprogteoretisk ramme belyses danske kløvningers fokusfunktion og typer ud fra seks forskellige perspektiver i seks forskellige artikler indrammet af en teoretisk og metodologisk introduktion. Afhandlingen undersøger hvilke typer af kløvninger der findes i moderne dansk, og om kløvninger har en fokusfunktion. Det gøres gennem sprogbrugsanalyser og et psykolingvistisk eksperiment samt gennem teoretiske artikler om kløvningens grammatiske struktur og funktion.

Afhandlingen konkluderer at der findes både forskellige brugstyper og strukturelle undertyper af kløvninger i dansk og at denne afhandling kun har beskrevet enkelte af dem. Desuden konkluderer afhandlingen at fokus og non-fokus er iboende kodninger i kløvningskonstruktionen men at funktionerne realiseres forskelligt alt efter type og brug.

9.9.2021

Generalforsamling

Lektor, ph.d. ALEX SPEED KJELDSEN, Københavns Universitet: Fra skuffe til skærm. Om digitalisering af bornholmske glossarer og dialekttekster ved hjælp af crowdsourcing

Foromtale

I foredraget vil jeg fortælle om, hvordan vi ved hjælp af crowdsourcing i form af et større antal frivillige bornholmere har formået at genoptage det bornholmske ordbogsprojekt, som havde ligget i dvale siden 1940'erne.

Efter en kort redegørelse for projektets historie vil jeg fokusere på det praktiske arbejde de sidste 2-3 år. Hvad har vi nået, hvordan har vi grebet det an, og hvad skal der arbejdes på i de kommende år?

Afslutningsvis vil jeg komme ind på, hvad man skal være særlig opmærksom på i et crowdsourcing-baseret projekt.

29.9.2021

Temaeftermiddag: 200 år færøsk på tryk

Post-doc, ph.d. SEÁN D. VRIELAND, Københavns Universitet: Introduktion til projektet *Digital Repatriering af Færøske Håndskrifter*

Professor JÓGVAN Í LON JACOBSEN, Færøernes Universitet: Erfaringer med færøsk purisme i 130 år

Ph.d.-stipendiat HANNA BIRKELUND NILSSON, Københavns Universitet: Turisme og globalisering på Færøerne

2.10.2021

Lektor, ph.d. BJARNE SIMMELKJÆR SANDGAARD HANSEN, Københavns
Universitet: Københavnske omegnsdialekter

Foromtale

For blot få årtier siden kunne man endnu bare 10-15 kilometer fra København høre dialekter talt, der var væsentligt anderledes end såvel sproget i hovedstaden (københavnsk dialekt) som det hovedsagelig københavnskbaserede rigsmål. Tydeligst var dette i Dragør og Store Magleby, hvor stødløshed og en stærkt rigsmålsafvigende intonation bidrog til at give den lokale dialekt et skånsk- eller bornholmsklignende præg, men også i fiskerlejet Skovshoved nord for København lød sproget noget særpræget sammenlignet med københavnsk. Hvis man lytter til optagelsen fra Dragør (<https://dialekt.ku.dk/dialektkort/#Dragoer>), hører man eksempelvis tydeligt, at *marken* udtales med nærved samme "lyse" *a* som rigsmålets *danse...* hvis *a*-kvalitet så til gengæld ligger tættere på *å*-lyden i *okse*.

I foredraget kommer vi bl.a. til at se nærmere på

- hvordan amager- og skovserdialekten lød
- hvordan disse to dialekter forholdt sig til samtidens rigsmål, københavnske varianter, (nord)sjællandske dialekter og dialekter på den anden side af Øresund
- mulige årsager til disse to dialekters skånsk- eller bornholm klignende præg og rimeligheden i konceptet "øresundsmål"

Datasættet bag denne undersøgelse består dels af ordlisteoptegnelser fra 1920'erne af sproget hos dialekttalende født i midten af det 19. århundrede, dels af optagelser fra primært 1960'erne og 1970'erne af dialekttalende født ca. et halvt århundrede senere.

Dialektundersøgelsen, der ligger til grund for dette foredrag, udspringer af forsknings- og formidlingsprojektet Lyden af Hovedstaden, der udforsker hovedstadens lyd og sprog fra middelalderen til i dag. Projektet munder ud i en række publikationer, rekonstruktioner af fortidens lyduniverser samt en særudstilling på Københavns Museum i 2023.

30.11.2021

Lektor, ph.d. SOPHIE WENNERSCHIED, Københavns Universitet: Hvad nu, hvis grænsen mellem natur, menneske og teknik nedbrydes? Om posthumane fællesskaber i nordisk samtidsliteratur og -film

Foromtale

I forlængelse af nye tendenser i posthumanistisk og nymaterialistisk teoridannelse, der går ud på at gentænke det dualistiske forhold mellem menneske og natur, subjekt og objekt, levende og ikke-levende, finder vi også i nordisk samtidsliteratur og film en påfaldende optagethed af det traditionelle jags ustabile grænser. I mit oplæg vil jeg vise, at der siden 2010 er vundet en ny type af fortælling frem, hvor menneskets plads i verden gentænkes. Det drejer sig om tekster og film, der spekulerer over, hvad der sker, hvis naturen er ude af kontrol, og teknologien løber løbsk – tekster, der ikke længere drager en strikt skillelinje mellem menneske, natur og teknologi, men i stedet fortæller om særlige fællesskaber mellem det menneskelige og det ikke-menneskelige.

Gennem teoretisk funderede nærlæsninger af værker som Lars von Triers apokalyptiske film *Melancholia* (2011), den svenske øko-thriller-tv-serie *Jordskott* (2015-2017), Sam Ghazis

sf-roman *Sången ur det kinesiska rummet* (2014), Olga Ravns futuristiske roman *De ansatte* (2018) og Jonas Eikas tekno-spirituelle novellesamling *Efter solen* (2018) vil jeg kortlægge det seneste årtis stigende interesse for teknologiske og økologiske forandringer, der påvirker det moderne menneske på en sådan måde, at der på den ene side opstår en følelse af ukontrollerbarhed og uhygge og på den anden side en utopisk længsel efter nye former for posthumane intime fællesskaber.

Love for Selskab for Nordisk Filologi

- § 1. Selskab for Nordisk Filologi har til formål at fremme studiet af nordisk sprog og litteratur gennem afholdelse af møder med foredrag og diskussion samt ved udgivelse af skrifter inden for faget, herunder selskabets årsberetning. Selskabets hjemsted er København.
- § 2. Medlem kan enhver blive, der interesserer sig for selskabets formål.
- § 3. Generalforsamlingen er selskabets øverste myndighed.
- § 4. Den ordinære generalforsamling holdes hvert år så vidt muligt i februar måned efter skriftlig indkaldelse fra bestyrelsen med mindst 8 dages varsel. Forslag til dagsordenen skal være indgivet skriftligt til formanden senest 4 dage før generalforsamlingens afholdelse. På generalforsamlingen aflægger formanden beretning for det forløbne år, og kassereren fremlægger det reviderede årsregnskab.
- § 5. Selskabets bestyrelse afgår samlet på den ordinære generalforsamling. Generalforsamlingen vælger formanden samt 4-7 menige bestyrelsesmedlemmer, idet bestyrelsen efterfølgende konstituerer sig selv på det førstkommende bestyrelsesmøde. Generalforsamlingen vælger endvidere 2 revisorer og 1 revisorsuppleant, ligesom generalforsamlingen fastsætter det årlige kontingent.
- § 6. Ekstraordinær generalforsamling kan, når det findes påkrævet, indkaldes af bestyrelsen med mindst 4 dages varsel. Ekstraordi-

nær generalforsamling skal endvidere indkaldes efter skriftlig anmodning ledsaget af forslag til dagsorden fra mindst 10 af selskabets medlemmer.

§ 7. Alle beslutninger på generalforsamlingen, herunder ændringer af selskabets love, træffes ved simpel stemmeflerhed. Hvis blot én af de tilstedeværende ønsker det, skal afstemningen foregå skriftligt.

§ 8. Regnskabsåret følger kalenderåret.

§ 9. Al indtægt, både i form af kontingent og evt. overskud af selskabets udgivelser, går direkte til selskabets formål.

§ 10. Selskabet kan kun opløses, såfremt to på hinanden følgende generalforsamlinger træffer beslutning herom. I tilfælde af selskabets opløsning skal dets værdier overgå til en anden forening med et tilsvarende almennyttigt formål.

Nærværende love er udarbejdet på grundlag af selskabets love af 25. februar 1954 og vedtaget på generalforsamlingen den 2. november 2000.

MICHAEL LERCHE NIELSEN

formand

BENT JØRGENSEN

dirigent

Medlemmer og bestyrelse

Medlemmer

Kontingentet er 200 kr. årligt (50 kr. for studerende). – Om indmeldelse og betaling, se s. 2 (bagsiden af titelbladet).

Bestyrelse

Bestyrelsen består fra 01.06.2025 af følgende (i parentes er anført årstallet for den pågældendes indvalg i bestyrelsen):

ANNE METTE HANSEN (2002, formand 2006-2016, kasserer fra 2023)

RIKKE STEENHOLT OLESEN (2014, formand 2016-2019)

FINN GREDAL JENSEN (2014)

SEÁN D. VRIELAND (2018, formand fra 2019)

LINE SANDST (2020)

JOHAN ULRIK NIELSEN (2023)

EMMA MARIE POULSEN (2024)

JOHNNY LINDHOLM (2025)

Revisorer

ADAM HYLLESTED

MICHAEL LERCHE NIELSEN

Revisorsuppleant

MARTIN SEJER DANIELSEN